

Zeměpisné učivo

PRO ŠKOLY OBECNÉ.

S použitím rozličných pramenů

ku potřebě učitelstva

upravil

FRANT. XAV. ROKOS,

učitel.

-
- I. Morava. (S 5 mapkami.)
 - II. Říše Rakousko-uherská.
 - III. Páterů dílo světa.
 - IV. Země jako těleso nebeské.
(Se 7 vyobrazeními v textu.)

V TŘEBÍČI.

TISKEM A NÁKLADEM KNIHTISKÁRNY J. F. KUBEŠE.

1892.

Předmluva.

Normálními osnovami učebnými pro školy obecné na Moravě, prohlášenými vysokou c. k. zemskou radou školní v Brně dne 19. ledna 1885, čís. 403., předpisuje se na určitých stupních škol národních ze zeměpisu následující :

Stručný popis Moravy a mocnářství Rakousko-uherského, přehled Evropy a ostatních dílů světa a nejdůležitější o zemi jakožto tělesu nebeském. (Slunce, měsíc a hvězdy.)

Již roku 1891. vydal jsem »*Přehled učiva Moravy a říše Rakousko-uherské*«, kteréžto spisky došly u velectěného učitelstva vřelého přijetí.

Tím povzbuzen vypracoval jsem podobné přehledy učiva zbývajícího a podávám je, za příčinou úplného rozebrání spisků dříve vydaných, společně s těmito v jednom svazku pode jménem »**Zeměpisné učivo pro školy obecné**«.

Z učiva uvedeno jen nejpotřebnější, jak toho svrchu poznačené osnovy normální vyžadují.

Místy uvedeno učivo poněkud methodicky, a to u přechodů k vůli souvislosti.

V Chrlicích u Brna, v květnu r. 1892.

F. X. R.

I.

M O R A V A.

S 5 mapkami.

Druhé vydání.

Hranice a velikost země.

Krajina, v níž bydlíme, jest částí velké země, jež sluje **Morava**. Jako naše krajina jest naším domovem, jest Morava naší *vlastí*.

Jako kolem domova našeho jsou domovy lidí jiných, tak kolem vlasti naši jsou mnohé jiné země, které Moravu obklopují, s ní sousedí.

Čára, která označuje, kde nějaká země s druhou zemí sousedí, jmenuje se rozhraní čili *hranice*.

Morava má podobu nepravidelného čtyřúhelníka, jehož úhly ku čtyřem hlavním stranám světovým směřují.

Hranice Moravy jsou skoro celé přirozeny. Někde tvoří je celá pohoří, jinde zase řeky.

Země, se kterými Morava sousedí, jsou: Na severozápadě **Čechy**, na jihu **Dolní Rakousy**, na jihovýchodě **Uhry**, na severovýchodě **Slezsko**.

Morava obnáší 22.229 čtverečných kilometrů, což jest asi 28. díl celého mocnářství Rakousko-uherského, k němuž patří. Kdyby někdo ušel denně 40 kilometrů cesty, (t. j. asi 6 hodin), prošel by Moravu od západu k východu, moha se bráti přímou čarou, asi za 6 dní, od severu k jihu za 5 dní.

Morava jmenuje se markrabství, za něž prohlášena byla r. 1182. císařem německým Fridrichem I. (Barbarossou). Ten, použiv domácích rozbrojů mezi Přemyslovci, odtrhl Moravu od Čech, k nimž dosud náležela, a učinil ji závislou na říši německé. Avšak již r. 1184., po krvavé bitvě u Loděnic na Moravě, jest opětně k Čechám připojena.

Horstva a nížiny.

Morava jest na západě, severu a východě hornatinou, uvnitř kopcovinou; podél řek rozprostírají se velmi úrodné roviny (nížiny).

Horstva moravská jsou následující:

Pahorkatina česko-moravská. Prostírá se od hranic česko-moravských do vnitř země až k Brnu. Horstvo toto jest stupňo-

vinou, která při hranicích jest nejvyšší, a čím dále do vnitř země, tím nižší.

Složení těchto hor jest většího dílu vápencovitě.*) Četné potoky a řeky pohoří toho vymlely zde přemnohé skalní chodby a síně, *jeskyně* zvané. Na jiných pak místech rozvírají se veliké *propasti*.

V některých jeskyních usazuje se z vody, prosakující stropem, rozpuštěný v ní vápenec v podobě velikých roubíků (kuželů), které visí se stropu a jiné ční z půdy nahoru. Takto z vody usazený vápenec zove se *krápník*.

Krápníkových jeskyní v pohoří tomto jest hojnost. Nej památnější jsou u vesnice Sloup u. Jiná veliká jeskyně jest „*Býčí skála*“ u Adamova.

Z propastí nejhrůznější jest „*Macocha*“, jižně vesnice Sloup u.

Nejvyšší hory pahorkatiny česko-moravské jsou *Žákova hora*, při hranicích českých, *Drahanský vrch*, skoro uprostřed Moravy, u vesnice Drahan, a *Špilberk* u Brna.

(Čl. „*Sloupské jeskyně a propast Macocha*“.)

Sudety z Čech přicházejí na půdu moravskou *Sněžníkem Kralickým*. Táhnou se odtud směrem jihovýchodním podél hranic moravsko-slezských, které přirozeně samy tvoří, pode jménem *Jeseníků*.

Nejvyšší hory jsou Sněžník Kralický a *Praděd* na hranicích slezských. Jedním z nejjižnějších výběžků, do vnitř země zabíhajících, jest *Svatý Kopeček* u Olomouce.

V Jeseníkách vyskytuje se mnoho ruly. (Kula skládá se ze živce, křemene a slídy, a dá se někdy štípati též v desky.)

Karpaty vyplňují jihovýchodní část Moravy. Do vnitř země sahají až k Jeseníkům a pahorkatině česko-moravské, od kterých odděleny jsou velkými řekami.

Karpaty rozdělují se na Moravě ve tři hlavní části. Nejvýchodnější jsou *Beskydy*, v nichž nejvyšší horou jest *Radhošť*. O mnoho nižší jest posvátný *Hostýn*. Památný porážkou Tatarů r. 1241. — Střední část Karpat jmenuje se *Chřiby* a nejzápadnější *Palavské kopce*.

(Čl. „*Radhošť*“.)

Mezi horstvy zde uvedenými utvořeny jsou mnohé kotliny, zvané *úvaly*.

Z těch největších jsou horní a dolní *úval Moravy* a *úval Dyje* a *Švarcavy*.

*) Hlavně v části východní. Kromě toho vyskytá se zde též rula, žula a břidlice.

Horní úval Moravy prostírá se mezi pahorkatinou českomoravskou, Jeseníky, Beskydami a Chřiby.

Dolní úval Moravy jižně Chřibů, západně Beskyd a východně Palavských kopců.

Úval Dyje a Švarcavy mezi Chřiby, Palavskými kopci, pahorkatinou českomoravskou a Brnem.

Všecky tyto úvaly jsou nízko položené roviny (nížiny), ob-
sahující mnoho naplavenin. Půda ta jest velice úrodnou; daří se
v ní plodiny všeho druhu nejen u velikém množství, ale i výborné
jakosti.

Hory dle výšky:

Nejvyšší jest Praděd,	skoro	1500 m — (1488 m),
Sněžník Kralický	přes	1400 m — (1419 m),
Radhošť	"	1100 m — (1125 m),
Žákova hora	"	800 m — (807 m),
Hostýn	"	750 m — (765 m),
Drahanský vrch	skoro	650 m — (649 m),
Sv. Kopeček	"	350 m — (343 m),
Špilberk	"	300 m — (292 m).

Vodstvo.

a) Ř e k y.

Největší řeka na Moravě jest *Morava*, dle níž země dostala své jméno. Vzniká na jižním svahu Sněžníku Kralického ze tří pramenů. S počátku teče směrem jižním kolem města *Zábřehu*, kde vstupuje do velmi úrodného kraje, tak zvaného horního úvalu moravského, a dále až k Mohelnici, kde obrací se k jihovýchodu a teče kolem Litovle, Olomouce, Tovačova, kde rozlévá se Morava v několik ramen, a tvoří tak půvabné ostrůvky. Dále teče kolem Kojetína, Kroměříže až k Napajedlům, kde řečiště její súženo jest výběžky Beskyd s jedné, výběžky Chřibů s druhé strany. Od Napajedel teče Morava směrem jihozápadním. Jakmile prorazí těsninou horskou, vstupuje v dolní úval moravský, kde tok její, prve prudký, stává se volnějším. V místech těchto vystupuje často Morava ze svých břehův a zatopuje krajinu daleko široko. Teče tu kolem Uherského Hradiště, Strážnice, Hodonína, tvoří hranici mezi Moravou a Uhrami a jižně Břeclavi opouští naši vlasť.

Potom teče dále k jihu a vlévá se do *Dunaje*, hlavní řeky říše Rakousko-uherské.

Splavnou byla by Morava teprve od Hodonína.

Morava přijímá po obou březích četná přítoky, z nichž největší jsou tyto:

Po levém břehu: Bečva, povstává ze dvou řek, z *dolní* (Rožnovské) a *horní* (Vsetínské).

Dolní Bečva vzniká poblíž hranic moravsko-uherských ve vysokých horách karpatských. Teče úzkým údolím, vroubeným příkrými skalami, směrem západním kolem Rožnova, kde se údolí její poněkud rozšiřuje, a dále k Valašskému Meziříčí, kde spojuje se s Bečvou horní.

Horní Bečva pramení na hranicích moravsko-uherských, nedaleko Bečvy dolní. Teče nejprve směrem jihozápadním, potom obrací se k severu, protéká Vsetínem a u Valašského Meziříčí se pojí s Bečvou dolní v jednu řeku. I tato Bečva teče úzkým údolím, jehož stráně po většině lesy jsou porostly.

Od Valašského Meziříčí teče spojená Bečva širokým údolím směrem severozápadním ke Hranicím, kde obrací se k jihozápadu a teče potom kolem Lipníku a Přerova. Za Přerovem obrací se k jihovýchodu a teče podél Moravy, do které se nad Kroměříží vlévá.

Menší přítok Moravy po levém břehu jest Olšava. Vzniká ze tří velkých potoků, které u Uherského Brodu se spojují v jednu řeku. Od Uher. Brodu teče Olšava k západu údolím dosti širokým a vlévá se mezi Uher. Hradištěm a Ostrohem do Moravy. Řeka tato se často rozvodňuje a způsobuje v poříčí svém velikých škod.

Po pravém břehu Hana. Vzniká u Drahan, teče jako malý potůček úzkou slují lesní, směrem jihovýchodním až k Vyškovu. Zde obrací se k severovýchodu, potom k východu a vlévá se mezi Kojetínem a Kroměříží do Moravy.

Největší přítok Moravy vůbec jest po pravém břehu Dyje. Vzniká ze dvou pramenů, Dyje *moravské* a *rakouské*.

Moravská Dyje vzniká v nejzápadnějším cípu Moravy. Teče nejprve směrem jižním kolem Dačic do Dolních Rakous, kde u hradu Rakous spojuje se s Dyjí rakouskou. Potom obrací se k severovýchodu a vstupuje opět na půdu moravskou. Zde teče částečně velkými oklikami, do vnitř země zasahujícími, částečně po hranicích moravsko-rakouských. Oblouky tyto zovou se dle měst při nich ležících, a sice: vranovský, znojemský a mikulovský. Dyje od pramene až ke Znojmu teče úzkým, malebným údolím. Místy viděti jest příkré skály, na nichž strmí četné zříceniny starých hradův a zámkův. Od Znojma se řečiště rozšiřuje a obloukem mikulovským vstupuje do úrodného úvalu, jenž dle

řeky této dostal své jméno. Teče kolem Břeclavi, kde se obrací k jihu, opouští naši vlast, a na půdě dolnorakouské vlévá se do Moravy.

Dyje má více přítoků, z nichž největší jest po levém břehu Švarcava čili Svratka. Vzniká na jihozápadním svahu Žákovy hory z močálišť, zvaného „Černé bahno“. Od pramene teče směrem severním až ku hranicím česko-moravským, potom po hranicích až k Jimramovu, kde odbočuje do země ve směr jihovýchodní, který podržuje až k Brnu. Údolí Švarcavy jest místy dosti úzkým, ale velice malebným. Na lesnatých stránkách vypínají se tu trosky, jinde opět zachované dosud hrady. Ze zachovaných jsou hrad Pernštýn u Nedvědic a Veverí mezi Tišnovem a Brnem. Od Brna teče Švarcava směrem skoro jižním. Protéká úvalem, který i dle ní dostal jméno „úval Švarcavy a Dyje“, a vlévá se do oblouku mikulovského.

Švarcava přijímá po levém břehu Svitavu, po pravém Jihlavu.

Svitava vzniká severně města Svitav. Teče směrem jižním kolem Svitav, Letovic, Blanska, kde přijímá z levé strany malou říčku *Punkvu*, přicházející od Sloupu, a pod Brnem vlévá se do Švarcavy. Údolí Svitavy jest úzké a lesnaté.

Jihlava vzniká na hranicích česko-moravských, jihozápadně Jihlavy. Teče nejprve po hranicích až k Jihlavi, odkud teče směrem jihovýchodním kolem Třebíče, Lyančic a vlévá se do Švarcavy nedaleko jejího ústí do Dyje. Řečiště Jihlavy jest až k Ivančicím úzké, příkrými, lesy porostlými stráněmi vroubené. Od Ivančic protéká úvalem Dyje a Švarcavy. V místech těchto vystupuje skoro každoročně ze svých břehův a tak velké škody působí.

Jinou, velmi důležitou řekou jest Odra. Vzniká východně Olomouce v pohoří oderském, v močálovitém, sosnovém lese. Teče s počátku k severovýchodu až téměř ku hranicím moravsko-slezským, pak k jihovýchodu, protéká nejjižnější částí Slezska (Opavska), obrací se k severovýchodu, teče částečně též po hranicích moravsko-slezských až k Moravské Ostravě, kde po pravém břehu přijímá Ostravici a dále pak protékajíc Pruskem vlévá se do moře Baltického. Údolí Odry jest velmi úrodné a nazývá se při hranicích moravsko-slezských „krajinou kravařskou“.

Ostravice vzniká v nejvýchodnějším cípu Moravy. Teče směrem severozápadním, úzkým údolím, stále po hranicích moravsko-slezských (těšínských) kolem Fridlantu, Místku, a u Moravské Ostravy se vlévá do Odry.

(Čl. „Morava i Odra“.)

b) Rybníky.

Rybníků jest na Moravě hojnost, ale ne velkých. Nejvíce se jich nalézají v pahorkatině česko-moravské. Z větších rybníků moravských sluší uvést rybníky u Jedovnic, Mikulova a Lednice. Rybníky tyto podobají se malým jezerům.

Přehled moravských řek.

M o r a v a	Bečva	dolní.
		horní.
	Olšava.	
	Hana.	
O d r a — O s t r a v i c e.	Dyje — Švarcava	Svitava.
		Jihlava.

Podnebí.

Poměry tepla a zimy, jak jeví se ve zdaru lidí, živočichův a rostlin, zovou se podnebím.

Na Moravě jest podnebí celkem *mírné a zdravé*. Není však ve všech částech Moravy stejným. V pahorkatině česko-moravské, v Jeseníkách a Karpatech jest zima mnohem tužší a delší než v úvalech řeky Moravy, Dyje a Švarcavy, kde léto jest delším a zima mírnější.

Obyvatelstvo.

Všeho obyvatelstva na Moravě jest dle posledního sčítání (r. 1890.) skoro 2½ milionu (2,276.870).

Obyvatelstvo moravské různí se dle národnosti, náboženství a zaměstnání.

a) Dle národnosti.

Lidé v osadě naši mluví *moravsky* čili *česky* a tak mluví lidé i v jiných osadách moravských. My všickni, kteří tak mluvíme, jmenujeme se Moravci. Podobně jako Moravci, mluví i lidé

skoro v celých sousedních Čechách, (tedy Čechové), a ve velké části Slezska, (Slezáci). Jest tedy mluva Moravců, Čechův a Slezáků jednotejná, tatáž. Podobně mluví i lidé v části Uher, sousedící s naší vlastí, kteří se jmenují Slováci, a ti říkají, že mluví slovensky. Moravci, Čechové, Slezáci a Slováci patří k sobě a tvoří jeden národ česko-slovanský.

Čechoslované různí se od sebe pouze nářečím. Tak, jak sepsány jsou naše knihy, tak mluví Čechové, a to jest *nářečí české*. Jak mluví lidé na Moravě doma mezi sebou, to jest *nářečí moravské*. Podobně také Slezáci mluví *nářečím slezským* a Slováci *slovenským*.

Kromě Čechoslovanů přebývají na Moravě ještě jiní lidé, kteří mluví řečí jinou — *řečí německou*. To jsou Němci.

Čechoslovanů jest na Moravě skoro tři čtvrtiny, Němců něco málo přes jednu čtvrtinu všeho obyvatelstva.

Čechoslované na Moravě čili Moravci mají podle krajiny, v nichž bydlí, rozličná jména. Rozdělují se v Hanáky, Horáky, Valachy a Slováky.

Hanáci slují obyvatelé požehnané Hané, která se prostírá skoro uprostřed naší vlasti, mezi městy Olomoucem, Lipníkem, Přerovem, Holešovem, Kroměříží a Vyškovem. Hanáci jsou lid zdravý a silný, povahy přímé, myslí veselé. Pro úrodnost svých pozemkův a moudré jich obdělávání jsou Hanáci nejzámožnějšími. Příbytky své chovají v největší čistotě. Silné, pěkné koně jsou Hanákova chloubu.

Hanáci nosí vlasy napřed kratší, vzadu až na krk sahající. Zelenou kazajku, koženice na červeno barvené po kolena, vysoké boty a pod kazajkou široký, černý pás, bohatě vyšívaný, někdy i stříbrem vykládaný. Na hlavě mají nízký, kulatý klobouk se širokou střechou.

Hanačky nosí obyčejně též boty, krátké sukně tmavé barvy a šněrovačku. Na hlavě pestrý šátek do cípů vázaný.

Hanáci vyznamenávají se pracovitostí a staroslovanským pohostinstvím.

(Čl. „Hana“.)

Horáci bydlejí v pahorkatině česko-moravské. Postavy jsou prostřední, více však malé. Jsou silní, zdraví, otužilí a pracovití. Půda jejich jest neúrodná a poskytuje proto výtěžku velice skrovného.

Horáci nosí dlouhý kabát, tmavomodré barvy, a z téže látky i vestu s blýskavými knoflíky. Černé nebo žluté koženky po kolena a vysoké boty. Na hlavě nosí beranici.

Ženské mají krátké sukně, úzkou šněrovačku a na hlavě tmavý šat se dvěma cípy.

Valaši přebývají v hornaté krajině kolem Horní a Dolní Bečvy mezi městy Hranicemi, Valašským Meziříčím, Vsetínem a Rožnovem. (Krajině té říká se Valašsko.) Postavy jsou Valaši vysoké, štíhlé, silní a otužilí. Valaši mají krk a prsa i v zimě nezahalena. Povahy jsou poctivé, věrné a při hojném nedostatku myslí veselé. Valaši jsou velice zpěvu milovní. U nich zachovalo se ještě mnoho krásných, starých písní, mravův a obyčejův.

Valaši živí se hlavně chovem dobytka a to zejména chovem ovec, které přes léto pasou na horách. Sami přebývají v stanech (salaších), kde dělají léčivý nápoj „žinčici“, sýr zvaný „brinzu“ a máslo. (Žinčice se dělá z ovčího mléka a jest výborným lékem pro nemocné, trpící neduhem plicním.)

Kroj Valachů jest následující. Muži nosí úzké gatě z bílého nebo modrého sukna, opásané řemenem. Vestu z tmavé nebo červené látky a přes ni župicu (t. j. kabát podobný kroji polskému), s lesklými knoflíky. Na nohou nosí krbce, stažené řeménky. Na hlavě klobouk se širokou střechou. Za nepohody zahalují se v huňu, t. j. plášť z hrubého sukna.

Valašky nosí řasnatou sukni a kazajku obyčejně z červeného sukna. Ženy nosí na hlavě čepec, děvčata vlasy holé, v jeden cop spletené.

Slováci obývají jihovýchodní část Moravy. Postavy jsou prostřední, ale silné. Povahy dobrosrdečné, však snadno popudlivé. I Slováci jsou velmi zpěvu milovní. Ti, kteří bydlí v poříčí Moravy, jsou dosti zámožní; za to však obyvatelé Karpat jsou lid velice chudobný.

Slovák nosí krátkou, konopěnou košili, široké, třepením opatřené gatě, modrou zástěru a malý, plstěný klobouk, stužkami nebo pestrou šňůrou ozdobený; plášť ze silného sukna (halenu), v zimě kožich.

Ženské mají sukně tmavé barvy; dlouhé, bílé zástěry a vlasy buď bílou, pestře vyšívanou sponkou svázané, nebo ve dvou plestencích na záda spuštěné. Obuv ženských i mužských jsou nízké, těžké boty.

Němci moravští rozdělují se ve dva kmeny a sice: severní sudetský, jižní rakouský.

Němci kmene sudetského přebývají v severní části Moravy, v horách sudetských. K těmto patří také Němci, bydlící v okolí měst Moravské Třebové a Svitav, kteří obklopeni jsou národem československým tvoří německé ostrovy. Němci tito jsou povahy mírné, poctivé a pracovití.

Kroje zvláštního nemají.

Němci kmene rakouského přebývají v jižní Moravě, a to hlavně podél hranic moravsko-rakouských. I tito mají mezi sousedními Čechoslovany své soukmenovce, jichž sídla jsou kolem Jihlavy a Brna. Dle povahy jsou rovněž dobrosrdeční, pracovití, hudby a zpěvu milovní.

Podle krajin jmenují se Dyjané a Jihlavci.

Dyjané jsou statní, kdežto Jihlavci slabší. Dyjané nosí se po městsku, Jihlavci ve vesnicích zachovali svůj kroj. Muž nosí černé koženky po kolena, modré, vlněné punčochy, střevíce s velikými, mosaznými přaskami, červenou vestu s mnoha lesklými knoflíky, světlomodrý kabát a klobouk se širokou střechou.

Ženy krátké sukně, červené punčochy, šněrovačku a košili krajkovanou. Na hlavě šátek s dlouhým, visutým cípem.

b) Dle náboženství.

Obyvatelstvo moravské jest skoro vesměs vyznání římsko-katolického. Jen nepatrná část veškerého obyvatelstva jest vyznání evangelického (helvetského a luteránského). Nejmenší pak část jest vyznání židovského čili israelitského.

Vyznávači *církve římsko-katolické* na Moravě postaveni jsou pod správu dvou vysoce postavených kněží, a sice: arcibiskupa olomouckého a biskupa brněnského.*)

Morava v církevním ohledu rozdělena jest tudíž ve dvě části: arcidiecesi olomouckou a diecesi brněnskou. První obsahuje severovýchodní, druhá jihozápadní část Moravy.

Trvalé biskupství pro Moravu zřízeno bylo r. 1063. v Olomouci, za panování knížete českého Vratislava II., syna Břetislava I. — Biskupství v Brně zřízeno za vlády slavné Marie Terezie r. 1778. a diecese tato od olomoucké odtržena. Biskupství olomoucké při tom povýšeno na arcibiskupství.

Na Moravě jest mnoho mužských i ženských klášterů. V některých klášterech ženských zabývají se též vyučováním dítek, nebo ošetřováním nemocných.**)

Vyznávači *církve evangelické*, kteří jsou křesťané jako my, jen že Boha jiným způsobem ctí a vzývají než my, jsou rozptýleni více méně mezi katolíky. Nejvíce jich jest v pahorkatině česko-moravské a v Karpatech.

Správu duchovní v zemi vedou dva superintendenti.

*) Vyučování oživíš také tím, uvedeš-li jména právě panujícího arcibiskupa i biskupa.

**) Je-li v osadě, nebo v okolí osady, v níž působíš, nějaký klášter, neopomeň jej zde uvést.

Židé roztroušeni jsou po celé zemi a tvoří v některých městech, kde jich více přebývá, samostatné obce židovské. V městech takových mají své modlitebny a své kněze.

c) Dle zaměstnání.

Více než polovice všeho obyvatelstva moravského zanáší se *polním hospodářstvím* a *lesnictvím*. Velká část jsou *řemeslníci*. Někteří se živí *prací ná dennickou*, jiní *obchodem*. Ostatní pak jsou *kněží*, *učitelé*, *úředníci*, *lékaři*, *umělci* atd.

Polní hospodářství, chov dobytka a lesnictví.

Ze všeho povrchu Moravy připadá celá polovice na *role*, čtvrtina na *lesy*, ostatek na *louky*, *zahrady* a *pastviny*. Jen velice nepatrná část půdy jest neúrodnou. (Holé skály.)

Úrodná půda moravská, příznivé podnebí a moudré obdělávání přinášejí velkého užitku. Není půda ovšem všude stejně úrodnou. Nejúrodnější jest požehnaná Hana. Po té krajina kravařská a úvaly. Krajiny hornaté jsou méně úrodné.

Více než třetina všech polí oseta jest *obilím*. Na ostatních pěstují se *luštěniny*, *zemčata*, *řepa*, *zelí*, *len* a *konopí*.

Nejlepší pšeničná půda jest na Hané, v okolí Židlochovic a Jaroslavíc. Žita se nejvíce daří u Židlochovic. Nejlepší ječmen a oves u Uherského Hradiště; mák na Hané. Zemčata v sypké, písčité půdě na kopcích a stráních. Luštěniny v okolí Kunštátu. Výborně zelí v okolí Modřic a Chřelic (jižně Brna). Len nejlepší jakosti v pahorkatině česko-moravské a v Jeseníkách.

S polním hospodářstvím úzce souvisí *chov dobytka*. Obyčejná zvířata domácí jsou: koně, hovězí dobytek, ovce, kozy a vepřový dobytek.

Nejvíce koní chová se v okolí Brna, Holešova, Kroměříže, Přerova, Znojma a Uherského Hradiště.

Hovězího dobytka chová se nejvíce v západní, jihozápadní a východní části Moravy, ze kterého jest nejlepší plemeno v krajině kravařské.

Ovec stále ubývá. Než přes to Morava stojí dosud v chovu ovec mezi zeměmi rakouskými na místě prvním. Nejvíce se jich chová v Karpatech, kde Slováci a Valaši je pasou v horách a připravují v „salaších“ chutnou „brinzu“ (sýr) a „žinčici“ (léčivý nápoj).

Chov ko z vzrůstá. Kozy jsou po většině majetkem chudiny, jíž nahrazují krávy.

Vepřového dobytka chová se zde počet dosti značný, plemene rozličného, nejvíce však domácího.

Chov dobytka, zvláště hovězího, v posledních částech se velice zmenšil.

Včelařství se na Moravě utěšeně rozmáhá.

Lesnictví prospívá nejvíce v horských krajinách, kde hřbety a stráně hor jsou lesy porostlé. Lesy ty jsou většinou jehličnaté a jen něco málo v krajinách jižních daří se též stromy listnaté jako: duby, buky, břízy, jilmy a jiné. Nejmenší lesů jest v úvalech.

Plodiny přírodní.

Z říše živočišstva vyskytuje se na Moravě nejvíce *zajíc* a *koroptev*. Zajíc jest v celé Moravě domovem. Také sem tam nacházejí se *srnci*, v počtu však skrovném.

Vysoká zvěř (jeleni, daňci atd.) chová se po většině v oborách, kde spatřiti možno též *bažanty*.

Do Karpat zabloudí také někdy vlk nebo medvěd.

Nejvíce *hus* se chová na Hané, odkud na všechny strany v celých hejnech na prodej se vyvážejí.

Z rostlinstva stojí v první řadě *obilí*. V krajinách hornatých daří se nejvíce žito a oves. Kromě toho sejí v krajinách těch hojnost lenu. V nížinách daří se mnoho pšenice, ječmene a kukuřice. Kromě obilí pěstují rolníci luštěniny, zemáky, řepu, zelí, řepku, jetel, konopí, mák, anýz, feníkl a kmín.

Zelenina všeho druhu pěstuje se v zahradách, nejvíce kolem velkých měst. Výborný *chřest* v okolí Ivančic a vyhlášené *okurky* u Znojma.

Ovoce daří se na Moravě také hojnost, nejvíce však *švestek* (karlátek). *Víno* daří se znamenitě na jižních svazích poříčí dyjského, Chřibův a v dolním úvalu Moravy.

Z nerostů zaujímá hlavní místo *železná ruda* a *uhlí*.

Nejdůležitější doly a hutě na *železnou rudu* jsou v pahorkatině česko-moravské, v okolí Adamova a Blanska. V Jeseníkách u Sobotína a Štěpánova (u Olomouce). V Beskydách u Fridlantu.

Ložiska *kamenného uhlí* jsou největší v okolí Rosic a Mor. Ostravy.

Hnědé uhlí dobývá se hlavně u Čejče.

Z jiných nerostů nachází se na Moravě ještě *tuha* v okolí Mohelnice a Velkého Meziříčí; *ledek* v okolí Boskovic. *Mramor*, barvy šedé, láme se u Nedvědic (sz. Brna).

Zlata, stříbra, drahokamův a solí na Moravě se nedobývá.

Z minerálních vod*) pramení zde mnohé druhy, jež dle nerostů (minerálů) neb plynů v nich obsažených mají svá jména.

Kyselky, obsahující mnoho kyseliny uhličité, mají své prameny západně Telče (Popelín), severovýchodně Šternberka (Těšíkovice), východně Uh. Brodu (Nezdenice), v Teplicích u Hranic a jinde.

Sírné prameny, obsahující sirovodík, od něhož voda páchne zkaženými vejci, jsou u Slatěnic (sev. Prostějova), u Vel. Losina (sev. Šumberka), u Koryčan „Svatá studénka“, u Čejče, u „Dobré Vody“ (jihových. Třebíče) a jinde.

Sodovka u Luhačovic.

Železité prameny jsou nepatrné u Slavonic a Ondřejova.

Průmysl a obchod.

Průmysl na Moravě počal se vyvinovati již ve 14. století velmi utěšeně. Válkou 30iletou byl však skoro na dobro zničen, a teprve za vlády slavné Marie Terezie počal se znovu vzmáhati a vzmohl se tak velice, že dnešního dne stojí Morava v ohledu průmyslovém v první řadě zemí rakouských.

Nejhlavnější odvětví domácího průmyslu**) jsou: soukennictví, bavlnictví, plátnictví, železářství a cukrovarství.

Soukennictví rozšířeno jest po celé zemi. Továren na sukna a zboží vlněné jest velmi mnoho a nacházejí se ve více než 30 osadách. Největší jsou v Brně, Jihlavi, Novém Jičíně, Hranicích a Svitavách.

Nejjemnější látky vlněné vyrábí se z vlny domácí. Mnoho vlny se však ještě ku spracování dováží, a to hlavně z Uher, Ruska, jižní Ameriky a Austrálie.

Výrobky prodávají se nejen doma a v Rakousku, nýbrž daleko široko se vyvážejí do ciziny. Brněnská sukna jsou po celém světě známa a hledána.

Bavlnictví, jedno z nejmladších odvětví průmyslu domácího, vzmohlo se v krátkém čase tak, že řadí se mezi nejdůležitější. Továrny na látky bavlněné jsou v Místku, Frenštátě, Šternberce, Moravské Třebové, Prostějově a jinde.

Surovinou jest bavlna nebo bavlněná příze, která se dováží z Terstu, Švýcar, Německa a Anglie.

Většina výrobků se prodá doma a jen malá část se vyváží do Uher, Haliče a Ruska.

*) Je-li na blízku působiště tvého nějaký léčivý pramen, uveď jej zde.

**) Jest-li v krajině tvé zvláštní odvětví průmyslu kvete, pojednej o něm obšírněji.

Plátennictví, nejstarší odvětví průmyslu domácího, pěstuje se nejvíce v hornatých částech Moravy a jest chudému lidu těch krajin jedinou výživou. Nejvíce továren na zboží lněné jest v těch krajinách, kde se daří hojnost pěkného lenu. A to jest hlavně podél hranic česko-moravských u Velkého Meziříčí, Žďáru, Nového Města a jinde; v Jeseníkách hlavně kolem Šumperku, Rymařova a ve Šternberce; v Prostějově a Místku.

Výrobky lněné (plátno, ubrusy, plachty a t. d.) vyvážejí se hlavně do Ruska, Turecka, Italie a jiných zemí východní Evropy.

Železářství v posledních letech poněkud pokleslo. Největší železářny na Moravě jsou v Adamově, Blansku, Fridlantu a Sobotíně, kde vyrábí se surové železo šedé, litina a železo kujné. Ocel se vyrábí ve Štěpánově a Vítkovicích.

Ze železa vyrábějí se rozličné stroje, (hlavně hospodářské), nádobí, plechy, dráty, dlahy na železnice, kamna a mnoho jiného.

Továrny na zboží železné jsou kromě v uvedených již místech též v Brně (na rozličné výrobky) a v Drnovicích (na hřebíky).

Výrobky železné vyvážejí se nejen do jiných zemí rakouských, ale i do evropských.

Cukrovary se stále množí. Nejvíce jich jest kolem Brna, Kroměříže, Prostějova a na Hané vůbec.

Surovinou jest řepa (burák), která se v okolí cukrovarů vždy v hojnosti pěstuje.

Cukr jde na odbyt nejen doma, ale i hojně do ciziny se vyváží.

Kromě uvedených hlavních odvětví průmyslu moravského jest v zemi ještě mnoho jiných továren, které výrobky své nejen zde na Moravě, ale i do ciziny rozvážejí.

Zboží hliněné. Cihlářství kvete hlavně kolem velkých měst, jako Brna, Olomouce, Nov. Jičína a jinde, kde se hojnost hlíny nalézá.

Hrnčířství jest na Moravě vyhlášené, jelikož se na mnohých místech nachází mnoho jemné hlíny. Největší továrny na zboží hliněné (jako džbány, vasy, kamna a pod.) jsou ve Znojmě, Vranově (u Znojma), Jihlavě, Blansku, Olomoučanech (u Blanska), Krásně a jinde.

Hrubého zboží hrnčířského se zhotovuje mnoho u Ivančic, Vyškova a v Kunštátě.

Zboží hliněné se též do ciziny vyváží.

Sklárny moravské jsou největší u Kyjova, Valašského Meziříčí, u Karlovic (nedaleko Vsetína) a kolem Uher. Brodu.

Výrobky se nejvíce vyvážejí do ciziny.

Koželužny a jirchárny jsou velké v Brně, Jihlavě, Třebíči, Mikulově, Olomouci a Mor. Třebové.

Výrobky (kůže a zboží kožené, jako rukavice a jiné) spotřebují se hlavně doma a jen nepatrná část se do ciziny rozváží.

Tabák a doutníky se vyrábějí v továrnách v Hodoníně, Jihlavě, Svitavách, Šternberce, Budišově a Novém Jičíně.

Továrny tyto patří státu.

Průmysl *ve dřevě* zvelebil se znamenitě. V několika továrnách vyrábí se zvláště nábytek z ohýbaného dřeva (hlavně bukového, částečně též dubového a ořechového) a ty jsou v Bystřici pod Hostýnem, Vsetíně a jinde.

Potřebné k tomu pletivo rákosové se dováží z ciziny.

Výrobky prodávají se nejen doma ale i za hranicemi.

Na Moravě jest též několik továren, v nichž zhotovují se *vozy* všeho druhu a ty jsou: v Brně, Znojmě, Jihlavě, Prostějově, Nov. Jičíně a Kopřivnici (u Přibora).

Papír se vyrábí u Tišnova, Litovle, Loštic a Přibyslavic (u Třebíče).

Pivo vaří se ve mnoha velkých pivovarech.

Lihové nápoje v rozličných lihovarech.

Obchod na Moravě jest dosti čilý. Kromě již jmenovaných výrobků průmyslných přicházejí do obchodu zvířata (dobytek), obilí a jiné plodiny přírodní. Věci ty přicházejí nejvíce na odbyt na trzích (výročních i týdenních).

Velké *dobyččí trhy* jsou v Lipníku.

Obilní trhy jsou znamenité v Brně, Olomouci, Prostějově, Kroměříži, Holešově, Třebíči a Jihlavě.

Obchod v přírodninách jiných (jako vlně, štětínách, žíních, másle, loji, semenech, sušeném ovoci a pod.) provozuje se hlavně v Brně, Olomouci a Jihlavě.

Prostředky dopravní.

Má-li průmysl a obchod zkvétati, jest třeba, by bylo s dostatek prostředků spojovacích, jimiž by se suroviny co nejlevněji a rychle přivážeti, výrobky pak a plodiny zemské snadno vyvážeti mohly. Jako ve všech zemích říše Rakousko-uherské, tak i na Moravě jsou na zvelebení průmyslu a obchodu následující prostředky: průmyslové a obchodní komory, silnice, železnice, pošty a telegrafy.

1. Průmyslové a obchodní komory.

Průmyslové a obchodní komory zřízeny jsou vůbec proto, aby v nich zvolení zástupci obchodníků a průmyslníků starali se

o to, by průmysl i obchod v zemi zkvétal a průmyslníkům i obchodníkům hojného užítku přinášel.

Průmyslníci a obchodníci na Moravě rozdělení jsou ve dva díly. Jeden patří k obvodu průmyslové a obchodní *komory brněnské*, druhý k obvodu průmyslové a obchodní *komory olomoucké*. K první komoře patří Morava jihozápadní, ke druhé severovýchodní.

2. Silnice.

Na Moravě jest počet silnic ohromný. Každé větší místo spojeno jest s místy okolními silnicemi.

Dle toho, kdo na silnice náklad vede a je v dobrém stavu udržuje, rozeznáváme silnice: *říšské* (císařské), *zemské*, *okresní* a *obecní*.

Ze silnic říšských jsou na Moravě nejdůležitější tyto:

a) Ze Slezska od *Místku*, Novým Jičínem, Hranicemi, Lipníkem do Olomouce, odtud Prostějovem, Vyškovem do *Brna*. Z Brna Pohořelici, Mikulovem do *Vídně*.

b) Z Čech od *Jihlavy*, Vel. Meziříčím do *Brna*; z Brna Slavkovem, *Hodonínem* do Uher.

c) Z *Brna* Černou Horou, *Svitavami* do Čech.

d) Z *Vídně* *Znojmem*, Morav. Budějovicemi, *Jihlavou* do Čech.

e) Z *Olomouce* Litovlí, Mohelnicí, Mor. Třebovou do *Svitav*.

f) Ze *Znojma* do *Pohořelíc*.

První silnice stavěny byly za císaře Karla VI., císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II. Od těch dob rozšířily a rozšiřují se silnice stále.

Na silnicích bývalo dříve velice živo, dokud totiž po nich vozkové zboží rozváželi. Ruch ten však čím více přestával, čím více stavěly se železnice, po nichž zboží mnohem rychleji a levněji se dopravuje.

3. Železnice.

Z železnic moravských *) nejdůležitější jsou tyto:

A) Rakousko-uherská státní dráha.

Hlavní trat: Z *Vídně* kolem Hrušovan do Brna, *Svitav*, České Třebové do Prahy.

Odbočky: Z Brna kolem Rosic do Okříška a ze Studence do Vel. Meziříčí.

Z Brna do Tišnova.

Z Brna kolem Slavkova, Bučovic, Kyjova, Uher.

Hradiště Vlářským průmyskem do Uher.

*) Při pojednání o této stati neopomeň upozorniti žáky na nejbližší stanici železné dráhy svého působiště. Ku které dráze stanice ta patří?

Z Hrušovan do Znojma.

Z České Třebové kolem Zábřehu, Mohelnice, Litovle do Olomouce.

B) Severní dráha císaře Ferdinanda.

Hlavní trať: Z Vídně kolem Břeclavy, Hodonína, Hulína, Přerova, Hranic, Mor. Ostravy do Slezska a Krakova.

Odbočky: Z Břeclavy do Brna.

Z Přerova kolem Kojetína, Nezamyslic do Brna (tak zvaná: *Moravsko-slezská dráha*).

Z Nezamyslic kolem Prostějova do Olomouce.

Z Přerova do Olomouce a Sternberku.

Z Kojetína kolem Kroměříže, Hulína, Holešova, Bystřice p. H. do Val. Meziříčí a dále kolem Frenštátu do Místku.

Z Hranic kolem Val. Meziříčí na Vsetín.

C) Rakouská severo-západní dráha.

Hlavní trať: Z Vídně kolem Znojma, Mor. Budějovic, Okříška, Jihlavy do Prahy.

Při jízdě osob po jmenovaných drahách třeba si následující pamatovati:

Po každé trati, ať hlavní neb vedlejší (odbočce), jezdí vlaky zvláštní.

Chce-li kdo jeti ze stanice do stanice, která však na téže trati neleží, jest mu přesedati a to tolikrát, po kolika rozličných tratích jeti musí, než se do žádané stanice dostane. Na př.: Chce-li kdo jeti z Brna do Moravských Budějovic, vsedne v Brně do vlaku (státní dráhy), který jede z Brna do Vídně. Vlak tento nejede však do Mor. Budějovic, proto musí se v Hrušovanech přesednouti do vlaku jiného, který jede do Znojma a ve Znojmě opětne přesednouti do vlaku jiného, který jede do Mor. Budějovic. Musí tudíž na své cestě dvakrát přesedat.

V každé skoro železniční stanici možno dostati jízdní lístek do všech stanic téže dráze patřících. Chce-li kdo jeti po tratích, dvěma rozličným drahám patřících, musí si koupiti lístky pro každou dráhu zvláštní. Na př.: Chce-li někdo jeti z Brna do Znojma, obdrží v Brně lístek až do Znojma, přes to, že v Hrušovanech musí s trati hlavní přesednouti na odbočku, jelikož obě tratě patří téže dráze. Chce-li však jeti z Brna do Litovle, tu obdrží v Brně lístek pouze do Olomouce a v Olomouci musí si koupiti lístek jiný do Litovle. Tratě z Brna do Nezamyslic a z Nezamyslic do Olomouce patří dráze jedné, (severní

císaře Ferdinanda), a trať z Olomouce do Litovle dráze druhé, (rak.-uhér. státní).*)

4. Pošty a telegrafy.

Pošty na dopravu zásylek i osob počaly na Moravě teprve v 17. století. Během času se však poštovníctví tak rozšířilo, že dnes jest na Moravě přes 400 poštovních stanic.

Telegraf, kterým možno v malé chvílce rozeslati zprávy do nejvzdálenějších končin, jest na Moravě v užívání od roku 1847. Roku toho vystavěn byl prvý z Brna do Vídně podél železné dráhy. Od těch dob rozšířilo se spojení telegrafní v míře nemalé. Dnes jest na Moravě, kromě železničních, daleko přes 100 telegrafních stanic.**)

Od roku 1887. jest zřízen mezi Brnem a Vídní *telefon*, kterým mohou dvě vzdálené osoby spolu mluvit.

Telefonové spojení jednotlivých závodů ve velkém městě (jako v Brně, Olomouci a j.) jest velice husté. (Čl. „Morava“.)

Správa zemská.

I. Politické a soudní rozdělení země.

Markrabství Moravské v ohledu politickém rozděleno jest na 31 menších dílů, které se jmenují *okresní hejtmanství*.

V ohledu soudním na mnoho *okresů soudních*, z nichž jeden nebo více podřízeno jest vždy jednomu okresnímu hejtmanství.

Přehled všech okresních hejtmanství a jim podřízených okresů soudních jest následující:

Sídlo okres. hejtmanství:

Okresy soudní:

1. Brno.	}	Brno.
		Ivančice.
		Tišnov.
2. Mor. Krumlov.	}	Mor. Krumlov.
		Hrotovice.
3. Mikulov.	}	Mikulov.
		Znojmo.
		Jaroslavice.
4. Znojmo.		Vranov.
		Mor. Budějovice.

*) Aby se žáci v tom, co zde uvedeno, náležitě vycvičili, dej jim určovati, po kterých drahách (tratích hlavních neb odbočkách) bylo by jim jeti do rozličných měst moravských z nejbližší železniční stanice jejich osady. Kde by přisedali a kde by si kupovali jízdní lístky. — Cvičení to jest pro žáky nejen zábavné, ale hlavně pro život velice potřebné.

**) Udej nejbližší poštu a telegrafní stanici svého místa.

5. Dačice.	{ Dačice. Jemnice. Telč.
6. Třebíč.	{ Třebíč. Náměšť.
7. Jihlava.	{ Jihlava.
8. Velké Meziříčí.	{ Velké Meziříčí. Velká Byteš. Nové Město.
9. Nové Město.	{ Bystřice pod Pernštýnem. Žďár. Boskovice.
10. Boskovice.	{ Blansko. Kunštát. Mor. Třebová.
11. Mor. Třebová.	{ Jevíčko. Svitavy. Zábřeh.
12. Zábřeh.	{ Mohelnice. Šilperk. Šumperk.
13. Šumperk.	{ Staré Město. Wiesenberg.
14. Rymařov.	{ Rymařov. Litovel.
15. Litovel.	{ Konice. Unčov. Šternberk.
16. Šternberk.	{ Libavá. Dvorec.
17. Olomouc.	{ Olomouc.
18. Prostějov.	{ Prostějov. Plumlov.
19. Přerov.	{ Přerov. Kojetín.
20. Hranice.	{ Hranice. Lipník. Nový Jičín.
21. Nový Jičín.	{ Příbor. Fulnek. Místek.
22. Místek.	{ Frenštát. Mor. Ostrava. Valašské Meziříčí.
23. Val. Meziříčí.	{ Rožnov. Vsetín.

24. Holešov.	Holešov.
	Bystřice pod Hostýnem.
	Vyzovice.
25. Kroměříž.	Kroměříž.
	Zdounky.
26. Uher. Hradiště.	Uher. Hradiště.
	Napajedla.
	Uher. Ostroh.
27. Uherský Brod.	Uher. Brod.
	Valašské Klobouky.
28. Kyjov.	Kyjov.
	Ždánice.
29. Hodonín.	Hodonín.
	Břeclav.
	Strážnice.
30. Hustopeč.	Hustopeč.
	Klobouky.
	Židlochovice.
31. Vyškov.	Vyškov.
	Bučovice.
	Slavkov.

Nejvyšším úředníkem v hejtmanství jest *okresní hejtman*, který dbá o pořádek ve svém okresním hejtmanství t. j. všech jemu podřízených soudních okresích.*)

Nade všemi okresními hejtmany v zemi postaven jest nejvyšší úředník země, jenž zastupuje samého vladaře, našeho nejjasnějšího císaře pána, markraběte moravského, a jmenuje se *místodržitel*.**)

Sídlí v Brně.

V každém městě okresním jest sídlo *okresního soudu a berního úřadu*.

Soudům okresním nadřízeny jsou *soudy krajské* (kterých jest 5) a *zemské* (2). Všem pak nadřízen jest *vrchní zemský soud pro Moravu a Slezsko* v Brně.

Všem úřadům berním nadřízeno jest *finanční zemské ředitelství* v Brně.

II. Samospráva země.

Nejvyšším vladařem v zemi jest císař pán, (markrabě moravský), který však nevládne sám, nýbrž se zvolenými zástupci obyvatelstva moravského t. zv. *poslanci zemskými*.

Poslance svolává každoročně do sněmu *zemského*, který se schází v Brně.

*) Uveď jméno nynějšího p. okr. hejtmana, v jehož okr. hejtmanství osada tvá se nachází.

**) Uveď jméno nynějšího p. místodržitele.

Všech poslanců jest 100, z nichž 98 jest voleno vždy na dobu 6 let a 2, arcibiskup Olomoucký a biskup Brněský, mají hlas virilní, to jest zasedají vždy bez volby.

Předsedu sněmu, jenž slove *zemský hejtman*ⁿ, a jeho náměstka jmenuje sám císař pán.

Na čem se sněm zemský usnese, to vykonává stálý úřad zemský, který se jmenuje *zemský výbor*.

Zemský výbor se skládá ze 6 členů, volených ze středu poslanců zemských a v čele jeho stojí *zemský hejtman*.

Morava jest částí říše Rakousko-uherské. O prospěchu všech zemí říše naši radí se zástupcové lidu, vyslaní ze všech zemí, na tak zvaném sněmu říšském čili říšské radě ve Vídni.

Z Moravy volí se do říšské rady celkem 36 poslanců. (*Poslanci říšští*).

Zemským znakem čili erbem byl až do 13. století, tak jako v sousedních Čechách, lev se dvěma ohony. Ve století pak hlavně 14. a dále užíváno jako znaku zemského orlice červeno-bíle kostkované. Od r. 1462. užívá se „*korunované orlice v pravo hledící, zlaté a červeně kostkované v modrém poli*.“

Školství.

O duševní vzdělání lidu na Moravě postaráno jest přecetnými školami.

Školství moravské dělí se ve tři hlavní oddíly, a sice: *školy obecné a měštanské, střední a vysoké*.

Pro děti, ve věku od tří do šesti let, zřízeny jsou skoro ve všech městech ano i ve mnohých osadách *dětské zahrádky a opatrovny*, kde malé ty děti přiměřeným zábavným způsobem připravují se pro školy obecné, do kterých každý od 6. roku věku svého choditi musí (a do kterých i vy chodíte). Povinnost ta trvá až do roku čtrnáctého.

Nejvíce škol jest obecných a měštanských. Roku 1890. bylo jich přes 2200. Z těch pak nejvíce jedno-, dvou- a trojtřídních.*)

Školy měštanské (neboli občanské) zřízeny jsou k tomu, aby poskytovaly těm, kteří nechodí do školy střední, vyššího vzdělání, než jakého dojiti mohou na obyčejné škole obecné. Do těchto škol vstoupiti mohou ti žáci, kteří s dobrým výsledkem chodili 5 let do školy obecné.

*) Kolikatriční jest škola v místě a školy v okolí?

Podobně, jako přechetné jest školství obecné, tak četným jest i školství střední (realky a gymnasia).

Realek jest na Moravě 15, a to 3 české a 12 německých.

Gymnasia jest 22, a to 8 českých a 14 německých.

Města, v nichž školy střední se nacházejí, jsou :

Brno	3 realky, 4 gymnasia.
Olomouc	1 realka, 2 „
Kroměříž	1 „ 2 „
Jihlava	1 „ 1 gymnasium.
Znojmo	1 „ 1 „
Prostějov	2 realky. —
Nový Jičín	1 realka. —
Mor. Ostrava	1 „ —
Šternberk	1 „ —
Telč	1 „ —
Hustopeč	1 „ —
Rymařov	1 „ —
Uher. Hradiště	— 2 gymnasia.
Přerov	— 1 gymnasium.
Mor. Třebová	— 1 „
Hranice ,	— 1 „
Kyjov	— 1 „
Unčov	— 1 „
Třebíč	— 1 „
Val. Meziříčí	— 1 „
Mikulov	— 1 „
Příbor	— 1 „
Šumperk	— 1 „

Celkem . . . 15 realek, 22 gymnasia.

Ku stavu učitelskému připravují se chovanci v 5 ústavech mužských a 3 ženských.

Mužské jsou: v Brně 2 (český a německý),

v Příboře 1 (český),

v Kroměříži 1 (český) a

v Olomouci 1 (německý).

Ženské jsou: v Brně 2 (český a německý) a

v Olomouci 1 (německý, soukromý).

Kromě uvedených škol středních jsou na Moravě ještě:

Školy odborné, v nichž vzdělávají se žáci pro průmysl, obchod, hospodářství, lesnictví, hudbu atd.

Školy průmyslové jsou v Brně dvě (česká a německá).

Škola obchodní v Brně (německá).

Školy hospodářské v Přerově (česká), v Nov. Jičíně (německá),
— v Ivančicích, Znojmě, Velkém Meziříčí, Kroměříži a Šumperku

(školy rolnické), — v Boskovicích, Místku, Pohořelicích a ve Vyškově (zimní školy hospodářské) a v Kroměříži (dívčí škola hospodářská).

Škola lesnická v Sovinci (jižně Rymařova).

Školy tkalcovské jsou v Brně, Frenštátě, Prostějově, Rymařově, Svitavách, Šumperce a Nov. Jičíně.

Pro *dřevařský* průmysl jest škola ve Valašském Meziříčí.

Školy košařské v Příboře, Val. Meziříčí a Vsetíně.

Škola strojnická v Přerově.

Škola varhanická v Brně.

Školy vysoké, do nichž vstupují studující ze škol středních, jsou: v Brně *technika* (pro studující z realk) a *bohoslovecký ústav* (pro studující z gymnasií), na kterémž se odchovávají katoličtí kněží. Druhý ústav bohoslovecký jest v Olomouci.

Na Moravě jsou také některé ústavy vychovávací, z nichž, kromě již jmenovaných dětských zahrádek, sluší uvést:

*Ústav pro hluchoněmé**)

Ústav pro slepé v Brně.

Ochranovna pro zanedbanou mládež }

Správu škol obecných a měšťanských obstarávají učitelé, (po případě nadučitelé neb ředitelé) těchto škol. Potřeby školní (pomůcky ku vyučování, topivo a pod.) obstará v každé obci *místní rada školní*, skládající se kromě správce školy a duchovního z několika občanů.

Nade všemi školami (obecnými a měšťanskými) jednoho hejtmanství, které dohromady tvoří jeden školní okres, vede správu *školní rada okresní*, v jejíž čele stojí okresní hejtman**) jako předseda.

Nejvyšším úřadem školním v celé zemi jest *školní rada zemská* (v Brně), jejíž předsedou jest sám místodržitel.

Místopis.

Brno. — (Čl. 79. III. čt. 3dílné. — 124. IV. 5dílné. — 68. IV. 8dílné.

Líšeň, městys severovýchodně Brna, v kotline. Zámek hraběte Belcrediho s pěknou zahradou. Obyvatelé, skoro vesměs obchodníci ovocem a drůbeží, jsou po celé Moravě známi. — Severně Líšně jest ves Křtiny s poutnickým chrámem. — Jihovýchodně

*) Podobné ústavy se zřizují v Ivančicích a Lipníku.

**) Které okresní radě školní jsme my podřízeni? Kdo jest její předsedou?

Brna ves **Tuřany** má krásně obnovený starý poutnický chrám Panny Marie. Z dřívějšího kláštera jezuitského jest nyní velká továrna na kávové surogaty a lihové nápoje. — **Vranov**, severně Brna, ves s poutnickým chrámem, pod nímž jest pěkná hrobka knížecí rodiny Liechtensteinské.

Sokolnice, ves s pěkným zámek hraběte Mitrovského, při němž jest veliká zahrada a bažantnice. Panský cukrovar a pivovar. Stanice železné dráhy. (Brno-Přerov.)

Ivančice, město jihozápadně Brna, při řece Jihlavi. Sídlo okresního soudu a berního úřadu. Starožitný chrám ze 14. století. V okolí pěstuje se mnoho ovoce a zeleniny. Výborný chřest.

Rosice, městys západně Brna, při železnici (Brno-Okříško), s pěkným zámek, který dříve pánům ze Žerotína náležel. Západně Rosic jsou rozsáhlé doly kamenouhelné.

Tišnov, město severozápadně Brna, při Švarcavě, na úpatí hory „Květnice“. Sídlo okresního soudu a berního úřadu. Za řekou Švarcavou jest s Tišnovem mostem spojena ves *Předklášteří*, kde jest památný gothický chrám s křížovou chodbou. — Severně Tišnova, po pravém břehu Švarcavy, stojí na vysoké skále zachovaný dosud hrad Pernštýn, jedna z největších památností na Moravě. — Jižně Tišnova, rovněž po pravém břehu Švarcavy, jest velice pěkný hrad Veverčí.

Třebíč, město při Jihlavi, skládá se z křesťanské a židovské obce a obce *Podklášteří*. Má mnoho předměstí; památný zámecký farní chrám sv. Prokopa, klášter kapucínů s kostelem. Městský farní chrám sv. Martina. Chrám sv. Trojice. Velký zámek hrabat Valdštýnů s pěknými sady, gymnasium, měšťanská škola chlapecká a dívčí, knihtiskárna. Jirchárny a koželužny, továrny na obuv, pivovar. Stanice státní dráhy.

Náměstí u Brna nebo nad Oslavou, městys východně Třebíče, sídlo okresního soudu a berního úřadu. Pěkný chrám a velký zámek hrabat Haugviců. Zámek v nynější podobě vystavěn Janem st. ze Žerotína. — Na blízkém zámku *Kralicích* vytištěna byla v letech 1579—1593 slavná „bible kralická“, která nejlepšími bohoslovci bratrskými z hebrejštiny na jazyk český přeložena byla.

Velké Meziříčí, město severovýchodně Třebíče. Farní chrám nprostřed náměstí. Starožitná radnice s nedostavěným zámek z dob Husitských. Prádelská, knihtiskárna, pivovar. Stanice státní dráhy.

Jihlava, královské město s většinou německého obyvatelstva. Několik kostelů, gymnasium, realka, knihtiskárny, plynárna; továrna na tabák a doutníky. Továrny na sukna, stroje, sirky, dýmky, zboží kamnářské. Pivovar, lihovary, octárny. Kasárny z bývalého jezuitského kláštera. Stanice severozápadní dráhy.

Telč, město jihozápadně Jihlavy, s krásným chrámem gothického slohu z 15. století. Několik jiných kostelů, realka, starý

zámek s krásnými síněmi. Zbrojnice s velkou zahradou. Kasárny z bývalé jezuitské koleje. Továrny na sukna, parní pily, pivovary, lihovar a velké cihelny.

Znojmo, staré město při Dyji. Mnoho kostelů, kláštery kapucínův a dominikánů s kostely, gymnasium, realka; krajský soud, knihtiskárny, kasárny z bývalého kláštera premonstrátského. Více továren, zvláště v okolí na zboží hliněné. Stanice severozápadní a státní dráhy.

Mikulov, město při jižní hranici moravské. Velkolepý zámek s krásnou knihovnou, v níž se nachází mnoho starožitných knih a listin. Po vyhoření kláštera kapucínského s kostelem vystavěl na jich místě kníže Dytrichstein nový kostel sv. Kříže s rodinnou hrobkou. Gymnasium, knihtiskárna; v okolí velké cihelny a vápenky. — Východně Mikulova jest městýs *Lednice*, kde jest nádherný zámek knížete Liechtensteina s rozsáhlými zahradami, v nichž mnoho velkých rybníků s ostrovy se nachází.

Rajhrad, městýs jižně Brna při Švarcově. Pivovar, rolnická sladovna, cukrovar. Na blízku jest klášter benediktinský, r. 1048. knížetem Břetislavem I. založený, s přebohatou knihovnou a velkým chrámem.

Břeclav, město při Dyji a hranicích moravských. Sídlo okresního soudu a berního úřadu. Zámek knížete Liechtensteina. Velké nádraží severní dráhy císaře Ferdinanda.

Hodonín, město na pravém břehu Moravy při hranicích moravsko-uherských. Pěkný chrám a zámek císařské rodiny. Továrna na tabák, cukrovar, pivovar, škrobárny.

Strážnice, město po levém břehu Moravy. Starobylý zámek s velkou zahradou. Starý chrám, gymnasium a nejstarší železný most přes rameno Moravy (Moravku). Most tento postaven r. 1821. a byl prvním toho druhu v Evropě.

Uherské Hradiště, král. město při ústí Olšavy do Moravy. Až do 17. století tvořila řeka Morava v místech těchto ostrov, na němž vystavěn byl za knížete Mojmíra I. staroslavný Velehrad, sídlo knížecí. Později, za panování krále Přemysla Otakara II., přeměněn hrad v pevnost proti Maďarům, kteráž během času změněna v město podoby nynější. Sídlo krajského soudu, pěkný farní chrám, 2 gymnasia (české a německé).

Buchlovice, městýs západně Uher. Hradiště, krásný chrám a zámek. Severozápadně městýse jest homolovitý kopec, na němž strmí dosud zachovaný památný hrad Buchlov, o němž se zachovalo mnoho pověstí.

Velehrad, ves severozápadně Hradiště, krásný poutnický chrám s klášterem jezuitů.

Napajedly, město na levém břehu Moravy, severně Uh. Hradiště. Farní chrám s hrobkou pánů ze Žerotína. Na skalnaté stráni veliký zámek s rozsáhlou zahradou. Pivovar, cukrovar, sírné lázně.

Uherský Brod, město po pravém břehu Olšavy. Starožitný farní chrám, klášter dominikánů, zámek knížat Kouniců. Pivovar a cukrovar. Rodiště slavného učenice J a n a A m o s e K o m e n s k é h o. (Nar. dne 28. března 1592, zemř. 15. listopadu 1670 v Amsterdamě.)

Luhačovice, ves severovýchodně Uh. Brodu. Vyhlášené lázně s léčivou vodou. Lázně založeny hrabětem Ondřejem Szerényim r. 1668., kterážto rodina má zde svůj zámek.

Valašské Meziříčí, město při stoku obou Bečev. Gymnasium, knihtiskárna, škola řezbářská, truhlářská a košařská, pivovar, ženská trestnice. Na blízku skelná huť.

Rožnov, městyň při Dolní Bečvě. Krajina zdejší jest jedna z nejpůvabnějších na Moravě. V celém okolí dělá se výborná „žinčice“, pročež sem v letě velmi mnoho na prsa chorých k léčbě přichází. — Bavlnictví, papírna, vápenky. — Severovýchodně vypíná se památný Radhošť.

Vsetín, město při Horní Bečvě. Jeden katolický a dva evangelické chrámy, zámek a továrny na nábytek z ohýbaného dřeva; soukennictví.

Místek, město po levém břehu Ostravice. Velká továrna na zboží železné, přádelny lenu, tkalcovské rukodílny; pivovar.

Moravská Ostrava, staré město nedaleko ústí Ostravice do Odry. Starožitný, krásný chrám, realka; mnoho továren na zboží kovové, továrna na svíčky, pivovar, lihovary, plynárna. Velká stanice severní dráhy. — V okolí rozsáhlé doly kamennouhelné.

Nový Jičín, město při císařské silnici, s většinou německého obyvatelstva. Sídlo krajského soudu, starožitný zámek, realka; továrny na sukna, vlněné šátky, tiskárny na vlněné látky; továrna na zboží kovové, hospodářské stroje a vozy. Továrna na tabák. Knih tiskárna, pivovar, lihovar, plynárna.

Příbor, město severovýchodně Nov. Jičína. Gothický chrám, gymnasium a ústav ku vzdělání učitelů. Továrny na sukna, pivovar.

Hranice, město po pravém břehu Bečvy. Pěkný farní chrám na náměstí. Starožitný zámek, gymnasium, vojenská realka. Mnoho továren na vlněné zboží, přádelna lenu, továrna na zboží plátěné, knihtiskárna. — Jižně Hranic, po levém břehu Bečvy jsou lázně „Teplice“ zvané, naproti nimž, na protějším břehu Bečvy, rozvírá se velká propast, na jejímž dně jest jezírko s kyselou vodou.

Lipník, město po pravém břehu Bečvy, jihozápadně Hranic. Starý, památný chrám a zámek. Továrny na sukna, cukrovar, pivovar; velké trhy na masný dobytek.

Přerov, město po obou březích Bečvy, několik chrámů, starožitná radnice s věží, krásný zámek, gymnasium, knihtiskárna. Továrny na kovové zboží, a to: stříkačky, hospodářské stroje, zboží měděné a pumpy. Továrna na provazy, cukrovar, pivovar se sladovnou a plynárna. Velká železniční stanice. Dráhy se odtud rozbíhají na 4 strany.

Tovačov, město po pravém břehu Moravy, téměř uprostřed požehnané Hané. Starý zámek, v němž se narodil slavný spisovatel český Ctibor Tovačovský z Cimburka (v 15. století).

Holešov, město s židovskou čtvrtí. Krásný chrám a zámek s velikou zahradou. Továrna na vatu, dvě továrny na spodium, knih-tiskárna, pivovar.

Bystřice pod Hostýnem, město na severozápadním úpatí Hostýnu. Krásný zámek se zahradou, která mezi největší a nejkrásnější na Moravě se počítá. Továrna na nábytek z ohýbaného dřeva. Lázeňské místo pro neduhy plicní, neboť se zde dělá výborná „žinčice“. — Na Hostýně jest krásný (obnovený) poutnický kostelíček Panny Marie.

Kroměříž, město po pravém břehu Moravy. Několik kostelů, arcibiskupský zámek s krásnou obrazárnou, knihovnou a velkým archivem, v němž od 22. listopadu 1848 až do 6. března 1849 zasedala říšská rada. Při zámku jest krásná, veliká zahrada. (R. 1885. dleli v Kroměříži císař rakouský František Josef I. a car ruský Alexander III. jako hosté arcibiskupa Olomouckého, kardinála B. Fürstenberka.) — Dvě gymnasia (české a německé), realka, učitelský ústav, knihtiskárny, pivovary, sladovny, rolnický cukrovar, plynárna. — Železniční stanice.

Vyškov, město při řece Hané a císařské silnici. Starý farní chrám a starobylá kaple sv. Anny u špitálu, radnice s věží. V bývalém zámku arcibiskupství olomouckého umístěn jest okresní soud a berní úřad. Soukennictví, tkalcovství, pivovar a cukrovar. — Židovská modlitebna. — Stanice severní dráhy.

Slavkov, město jihozápadně Vyškova, krásný chrám a zámek s obrazárnou. R. 1805., dne 2. prosince svedena západně Slavkova bitva tří císařů (Františka I., císaře rakouského, Alexandra, cara ruského a Napoleona, císaře francouzského).

Bučovice, město jižně Vyškova. Nádherný zámek knížat Liechtensteinů. Továrny na tkané zboží, dva pivovary a parní pily.

Prostějov, město při císařské silnici a severní dráze (Brno-Olomouc). Dva kostely, starožitná radnice, dvě realky (česká a německá), nemocnice Milosrdných bratří. Bavlnictví, plátennictví, knihtiskárny, pivovary, sladovny, parní mlýn, lihovary, velké dílny na oděv, plynárna. Silné obilní trhy. V okolí mnoho cukrovarů. Prostějov byl své doby hlavním sídlem Husitův.

Olomouc.*) (Čl. 69. IV. čítanky 8dílné. — 126. IV. 5dílné). — Po Brně nejdůležitější město na Moravě jest starodávná Olomouc, ve předešlém věku v silnou pevnost změněná. Leží na řece Moravě, má 700 domův a 16.000 obyvatelů. Skládá se ze tří částí: ze hradu, z předhradí a z města vlastního.

*) Jelikož článek tento jest pouze v čítance osmidílné a pětídílné, jest zde celý doslovně uveden.

Důležitost pevnosti Olomouce zvyšuje devatero tvrzí v obvodu jejím založených. I některé dávnověké hradby zachovaly se v Olomouci, jmenovitě na hradě. Do města vjíždí se čtyřmi branami; mimo to vedou tam tři branky pro pěší.

Olomouc proslulá jest svou výstavností a úhledností; náměstí jsou prostranná a pravidelně založena, ulice široké a přímé.

Ze staveb vyniká arcibiskupský chrám sv. Václava na příkré hradní skále, vystavěný mezi rokem 1107. a 1130. Na hradní skále stojí též kapitulní děkanství, pověstné tím, že v tom domě na pavlači zavražděn byl dne 4. srpna l. 1306. Václav III., poslední Přemyslovec.

Nynější vojenský kostel Panny Marie Sněžné založen byl dle pověsti po vypuzení Tatarův; v kostele sv. Mauricia jsou památné varhany. Celkem má Olomouc 13 kostelů.

Velmi pěkné stavení jest radnice na horním rynku; má vysokou, štíhlou věž.

Olomouc jest sídlem arcibiskupským; má také krajský soud a okresní úřad. Pro vyšší vzdělání je v Olomouci bohoslovecký seminář, dva ústavy učitelské, realka a slovanské i něm. gymnasium.

Ze světských staveb jest též důležitým palác arcibiskupský, v němž dne 2. prosince 1848 náš císař pán František Josef I. byl na trůn císařský dosazen. — Na horním náměstí stojí sloup nejsv. Trojice, nejvyšší ze všech sloupů na Moravě. — Z průmyslných závodů jsou zde: továrna na lepenku, továrna na hotovení klavírů, mužských oděvů; továrna na zboží hliněné. Knihtiskárny, pivovar, sladovna, lihovary, plynárna. Městská spořitelna, rolnická a obchodnická záložna. — Dvojitě, velmi rozsáhlé nádraží severní a státní dráhy. — Severovýchodně Olomouce, asi 2 hodiny cesty, jest „*Svatý Kopeček*“ s poutnickým kostelem Panny Marie.

Šternberk, město severně Olomouce, má realku, mnoho továren na lněné a bavlněné zboží, továrnu na vatu, na tabák a doutníky, knihtiskárnu. Šternberk založen byl Jaroslavem ze Šternberka, vítězem nad Tatary r. 1241., který se jmenoval „ze *Slivna*“. Po vítězství svém obdržel v odměnu od krále Václava I. kus země, na níž vystavěl pevnost a nazval ji „Šternberk“, dle hvězdy, již ve svém znaku měl. Během času vyvinulo se z pevnůstky té průmyslné město.

Litovel, město po obou březích Moravy. Obyvatelstvo národnosti české a německé. Starobylý farní chrám, pěkné náměstí, radnice s věží. Továrna na hrubé papíry, rolnický cukrovar, 2 pivovary. — Nedaleko města (severozápadně) u lesa stojí pěkný lovecký zámek knížete Liechtensteina.

Mohelnice, město s obyvatelstvem většinou německým. Pěkný gothický chrám; škrobárna, lihovar a pivovar. — Západně Mohelnice jest městyš Mírov se starobylým hradem, proměněným v mužskou trestnici.

Rymařov, město v Jeseníkách. Rozsáhlé plátennictví i po okolí; továrny na hedvábné látky, knihtiskárna, pivovar. — Ve středověku se v okolí dobývalo zlato a stříbro.

Šumperk, město severní Moravy. Krásný farní chrám, realka, z bývalého kláštera dominikánského utvořeny jsou kasárny; hlavní sídlo moravského plátennictví. Mnoho továren na zboží lněné a hedvábné; knihtiskárny, pivovar, lihovar, parní pila, vápenky, cihelny a plynárna.

Moravská Třebová, město poblíž hranic českomoravských. Dva kostely, františkánský klášter, starý zámek knížete Liechtensteina, gymnasium, knihtiskárna. Továrna na zboží lněné a bavlněné, tiskárna a barvárna zboží lněného a bavlněného, továrna na zboží hedvábné, 2 pivovary.

Svitavy, město nedaleko pramene řeky Svitavy, při císařské silnici. Velké továrny na sukna, zboží vlněné, bavlněné, lněné a látky hedvábné. Pivovar. — Stanice státní dráhy.

Letovice, městys při Svitavě. Starý farní chrám sv. Prokopa, klášter Milosrdných bratří, veliký starožitný zámek hrabat Kalnoky. Továrna na lih a kvasnice; pivovar.

Boskovice, město složené ze dvou obcí, židovské a křesťanské. Krásný gothický chrám a prastará radnice s věží. Velké soukennictví, továrna na svíčky a mýdlo, 2 pivovary. Pěkný zámek hrabat Mensdorffů. — Jižně Boskovic vesnice Sloup. Poutní místo a památné jeskyně krápníkové.

Kunštát, městys severozápadně Boskovic s pěkným zámekem, který byl sídlem „pánů z Kunštátu“. Z rodu toho pocházel též slavný král český Jiří z Poděbrad a Kunštátu. Na náměstí postaven králi tomu pěkný pomník. — Velká výroba hliněného zboží; pivovar.

Přehled důležitých míst na Moravě dle počtu obyvatelstva.

(Osady, které dle posledního sčítání lidu, r. 1890., mají více než 2000 obyvatelů.)

Brno	94.753	obyv.
Jihlava	23.716	"
Olomouc	19.840	"
Prostějov	19.519	"
Moravská Ostrava . . .	19.230	"
Šternberk	15.332	"
Znojmo	14.515	"
Přerov	12.939	"
Kroměříž	12.516	"
Nový Jičín	11.549	"
Šumperk	10.493	"
Třebíč	9.372	"

Hodonín	8.390	obyv.
Mikulov	8.229	"
Hranice	7.795	"
Svitavy	7.770	"
Moravská Třebová	7.423	"
Břeclav	6.425	"
Vsetín	6.057	"
Boskovice	5.814	"
Holešov	5.629	"
V ý š k o v	5.558	"
Velké Meziříčí	5.406	"
Lipník	5.389	"
Strážnice	5.210	"
Místek	4.928	"
Telč	4.917	"
Rymařov	4.780	"
Příbor	4.679	"
Uherský Brod	4.666	"
Mohelnice	4.601	"
Ivančice	4.446	"
Líšeň	4.375	"
Litovel	4.354	"
Uherské Hradiště	3.939	"
Napajedla	3.661	"
Bystřice pod Host.	3.602	"
Rosice	3.493	"
Valašské Meziříčí	3.481	"
Slavkov	3.475	"
Bučovice	3.063	"
Rožnov	2.950	"
Tovačov	2.629	"
Tišnov	2.589	"
Letovice	2.481	"
Náměšť u Brna	2.410	"
Buchlovice	2.318	"
Lednice	2.301	"

Poznámka ku str. 14.

V odstavci: „Obyvatelstvo moravské dle národnosti“ užil jsem pro Slované moravské názvu *Moravci*, který jsem přijal ze spisů p. prof. Filipovského a kterýžto název uvádí i p. zem. archivář Brandl ve své „knize pro každého Moravana“, neboť lid slovanský na Moravě sám se tak nazývá. —

Bude ovšem na učitel, by při dotčené stati upozornil žáky na to, že Slované moravští stejného jsou původu se Slovy v Čechách a částečně ve Slezsku, tedy že i Moravané a Slezané jsou „Čechové“.

Slováci, kteří mají svoji vlastní spisovnou řeč, tvoří druhou část moravských Slovanův.

Dodatek.

O kreslení map.

Vyučování zeměpisné má býti veskrz názorné, proto třeba všemu učiti pomocí mapy. — (Jak si tu učitel vésti má, o tom velmi pěkně pojednal p. prof. Filipovský v úvodě své stručné metodiky vyučování zeměpisu na školách národních.) —

Že třeba též při zeměpisu kresliti, jest s dostatek známo. Při kreslení tom dbáti jest následujícího:

Učitel kreslí na tabuli, a žáci současně do svých sešitů.

Kreslí se jen to, co prve na mapě řádně bylo ukázáno a co si žáci v mapkách svých vyhledali.

Mají-li žáci v kreslení map nabyti zručnosti a hlavně, by podoba byla pokud možno nejvěrnější, jest třeba, by žáci totéž *vícekrát* kreslili, a to stane se nejlépe způsobem následujícím:

Když byly hranice Moravy na mapě řádně ukázány a určeny, kreslí učitel na tabuli, žáci současně do svých sešitů, hranice Moravy dle pomocných čar, jak to připojená mapka první naznačuje.

Do hodiny příští vykreslí žáci hranice Moravy ještě jednou a vynechají čáry pomocné. V hodině této (a snad následujících), když probráno bylo horstvo a nížiny moravské, a vše na mapě ukázáno učitelem i žáky, kreslí nově probranou látku učitel na tabuli a žáci současně do svých připravených výkresů. (Hranic Moravy.) Tím povstane obrázek, jak naznačuje připojená mapka druhá.

Podobným způsobem jako dříve vykreslí žáci doma mapku novou, obsahující hranice, horstva s udanými horami a nížiny. Aby se mapky nepřeplnily jmény a byly přehlednými, vynechají se ta jména, která jsou již známa z hodin předešlých. Do bezejmenné mapky vloží se zase to, co se přibralo, a tak se postupuje dále.

Tím způsobem možno rozdělit látku učebnou do *šesti* mapek, jak v připojených 5 naznačeno, a sice:

1. Hranice. — (Velikost.)
2. Horstva a nížiny.
3. Vodstvo. — (Podnebí, obyvatelstvo, polní hospodářství atd.)
4. Plodiny přírodní, průmysl a obchod.
5. Prostředky dopravní.
6. Látka zbývající.

(Mapka šestá jest pátá s několika více městy.)

Takto docílíme výkresů stále lepších a lepších, a žáci si tak jasný obraz vlasti do paměti snadno a trvale vštíplí. Že žáci musejí kresliti ve větším měřítku, než v jakém jsou mapky připojené, netřeba podotýkati.

II.

ŘÍŠE RAKOUSKO-UHERSKÁ.

Druhé vydání.

Rozloha země.

Vznešený náš císař pán jest netoliko panovníkem v naší milé vlasti, nýbrž náleží mu kromě Moravy ještě mnohé jiné země, kteréž spojeny jsou v jeden celek, jenž slove říše Rakousko-uherská.

Země, z nichž říše Rakousko-uherská se skládá, jsou: Čechy, Morava, Slezsko, Halič, Bukovina, Horní a Dolní Rakousy, Solnohrady, Štýrsko, Korutany, Tyroly, Krajina, Přímoří, Dalmacie, Uhry, Sedmihrady, Charvatsko a Slavonsko, Bosna a Hercegovina.

Celá říše jest asi 28krát větší než Morava.

Jako země Morava sousedí se zeměmi jinými, podobně i říše Rakousko-uherská obklopena jest jinými státy, a ty jsou: Na severovýchodě Rusko, na severozápadě Německo, na západě Švýcarsko, na jihozápadě Itálie, na jihu Černá Hora, Turecko a Srbsko, na jihovýchodě Rumunsko.

Kromě států těchto dotýká se našeho mocnářství na jihozápadě moře Jaderské.

Země, které tvoří nyní říši Rakousko-uherskou, nebyly vždy v tento jediný celek spojeny, nýbrž za dávných dob rozděleny byly v několik dílů menších, nad kterými vládlo několik panovnicků z rozličných rodů.

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku vládli králové čeští, v Uhrách, Sedmihradech a Charvatsko-Slavonsku králové uherští, Halič náležela ke království polskému, v obojích Rakousích a v zemích alpských vládli panovníci z rodu Habsburského.

Když pak r. 1526. Ludvík, král český a zároveň král uherský, ve válce proti Turkům padl nezanechav mužských potomků, nastoupil v zemích těchto vládu švakr Ludvíkův *Ferdinand I.* z rodu Habsburského, toho času panovník v zemích rakouských. Tím spojila se poprvé většina zemí, z nichž se nyní říše naše skládá, v jeden velký celek pod jedním panovníkem.

Později připojeny k zemím těmto Halič a Bukovina, a obsazeny Bosna a Hercegovina. Tak povstala mohutná říše Rakousko-uherská, jak ji spatřujeme dnes.

Rod Habsburský, spojený s Lotrinským, vládne říši naší podnes. Nynější panovník z rodu Habsbursko-Lotrinského jest Jeho císařské a královské apoštolské Veličenstvo František Josef I. (Narodil se dne 18. srpna 1830 a nastoupil vládu dne 2. prosince 1848).

Povrch půdy.

Říše Rakousko-uherská jest většinou vysočinou. Skoro $\frac{3}{4}$ všeho povrchu pokryty jsou vysočinou, kdežto nížiny zaujímají asi $\frac{1}{4}$; západní polovice říše jest téměř všechna vysočinou; východní polovice s polovice vysočinou a s polovice nížinou.

Veškeré vysočiny říše naší patří ku čtyřem soustavám horským, a ty jsou: Alpy, vysočina česko-moravská, Kras a Karpaty.

Nejvyšší jsou Alpy. Sáhají na severu a na východě po Dunaj, na jihu po řeku Sávu. Prostírají se tedy v Tyrolích, Solnohradech, Korutanech, Štyrsku, v jižní části Horních i Dolních Rakous, v severní části Krajiny a Přímoří; jejich předhoří jsou v západních Ubrách a v Charvatsko-Slavonsku mezi Drávou a Sávou.

Země, které větší částí Alpami jsou prostoupeny, jmenují se země Alpské. Při západní hranici tyrolské dopínají se Alpy největší výše; čím dále do vnitř říše, jsou nižší.

Alpy dle složení rozdělují se ve tři pásma, a sice:

Alpy střední, složení *prahorního*, táhnou se ze Švýcarska po západní hranici tyrolské, kde je nejvyšší vrchol *Ortles* (více než 2krát tak vysoký jako Praděd.)*) Od západních hranic tyrolských táhnou se středem Tyrol k východu po hranici solnohradsko-korutanské a štyrsko-korutanské a Štyrskem. Nejvýchodnější hora jest *Wechsel* (o něco vyšší než Praděd), na hranici štyrsko-dolnorakouské.

Jihozápadně Wechslu jest důležitá hora pro Štyrsko i celou říši, zvaná *Erzberg*, chovající veliké množství železa.

(Čl. „Eisenerz“.)**)

Hory tyto přervány jsou na mnohých místech širokými rozsedlinami, z nichž nejznamenitějším jest *sedlo Brennerské* v Tyrolích, kudy vede železná dráha a umožněn tak přechod přes tyto ohromné velikány.

(Čl. „Dráha Brennerská“.)

Severní Alpy vápencové, složení vápencového, táhnou se po severní hranici tyrolské, Solnohradskem, po hranicích štyrsko-horní i dolnorakouských, vysílají mnoho příčných pohoří do vnitř zemí, ano, táhnou se až k samé Vídni, kde končí *Kahlenberkem*.

Jižní Alpy vápencové, téhož složení, táhnou se po jihovýchodní hranici tyrolské, po jižní hranici korutanské a štyrské, a vysílají výběžky do Přímoří, Krajiny, Uher, Charvatska a Slavonska.

*) U přirovnávání tomto bude na učiteli, by horu uvedenou porovnal vždy s některou horou žákům známou.

**) Ze článku uvedeny jsou pouze ty, které se nalézají ve III. čítance trojdielné, IV. pětidílné a V. osmidílné; protože zeměpis říše Rakousko-uherské probírá se na těch stupních, na kterých se čítanek těchto užívá.

Oboje Alpy vápencové jsou mnohem nižší než Alpy prahorní. Vysočina českomoravská zabírá v sebe všechna horstva Čech, severní a západní Moravy a Slezska a něco též severní části Horních a Dolních Rakous. Oddělena jest od Alp Dunají, od Karpat řekou Moravou a Odrou.

Nejvyšší část jsou *Sudety*, při hranici česko-německé a moravsko-slezské. Nejvyšší hory jsou *Sněžka* na hranici české (o více než 100 m vyšší Praděd), *Sněžník Kralický* a *Praděd*.

Kras prostupuje krajiny jižně od Sávy se nalézající, a sice: Přímoří, Krajinu, Charvatsko a Dalmacii. Kras jest složen většinou křídového. Jest zde mnoho dutin a propadlin, jež řeky tudy tekoucí způsobily. Řeky ty na mnohých místech pod zemí se ztrácejí, načež zase na světlo vystupují.

Z jeskyň, jichž v Krasu jest hojně, největší jest jeskyně u *Postojny* v Krajině. Honosí se množstvím překrásných krápníků. (Čl. „Kras“.)

Karpaty prostupují severní část Uher, tvoří přirozenou hranici mezi Uhrami, Moravou, Slezskem a Haličí, a jako mohutná hradba obehňují celé Sedmihradsko vysílající rozsochy i do vnitř země této.

Nejvyšší část Karpat jsou *Tatry* v severním Slovensku, blíže hranic haličsko-uherských.

Nížiny zabírají skoro $\frac{1}{4}$ veškeré plochy mocnářství našeho.

Největší nížiny jsou: *Velká nížina uherská* při řekách Dunaji a Tise, zaujímající skoro polovíčku celé země.

Malá nížina uherská v západní části Uher, při hranicích štyrských a dolnorakouských.

K velké nížině uherské pojí se na jihu *nížina charvatsko-slavonská*, prostírající se při řekách Drávě a Sávě.

(Čl. „Uherské pusty“.)

Vodstvo.

a) Ř e k y.

Říše Rakousko-uherská má množství velkých řek, kteréž pojavše v sebe vody ze země, jimiž protékají, odvádějí je do rozličných moří.

Největší řeka celé říše jest Dunaj. Vzniká v Německu, v „*Černém Lese*“. Na půdu rakouskou vstupuje u *Pasova*, pohraničního města bavorského. Protéká Horními Rakousy směrem jihovýchodním kolem *Lince*, Dolními Rakousy směrem východním kolem *Vídne*

a u Prešpurku vstupuje do Uher. Pod Prešpurkem rozděluje se Dunaj ve tři ramena, jež protékajíce malou nížinou uherskou u Komárna se opět v jeden proud spojují, čímž tvoří se dva ostrovy: *malý a velký Žitný*. Od Komárna teče dále k východu až k Vácovu úzkým korytem skalami sevřeným. U Vácova obrací se k jihu a vstupuje do velké nížiny uherské. Protéká Budapeští, hlavním městem uherským, tvoříc zde pěkný ostrov sv. Markéty. Při hranici uhersko-slavonské obrací se opět k jihovýchodu, teče stále po hranici uherské a u Nové Ršavy opouští říši Rakousko-uherskou. Tvoříc dále západní a jižní hranici Rumunska vlévá se do moře Černého.

Dunaj má množství přítoků po obou březích, z nichž nej důležitější jsou:

Po levém břehu:

Morava, vzniká v nejsevernější části Moravy, přijímá v sebe skoro všechny řeky moravské a opouští Moravu pod Břeclavou; teče po hranici dolnorakousko-uherské a blíže Prešpurku se vlévá do Dunaje.

Tisa jest nejmohutnější přítok dunajský. Vzniká v severovýchodním cípu Uher v horách karpatských. Teče s počátku k severozápadu, potom k jihozápadu a konečně k jihu. Protéká velkou nížinou uherskou a při hranici uhersko-slavonské vlévá se do Dunaje.

Tisa jest řeka velice rybnatá; tok její jest velmi klikatý.

Do Tisy vlévá se po levém břehu řeka **Maroš**, jež vzniká při východní hranici sedmihradské. Teče nejprve směrem jihozápadním až téměř ku hranici uherské, načež vstupuje ve velkou nížinu uherskou, kdež u Segedína se vlévá do Tisy.

Po pravém břehu:

Inn, vzniká ve Švýcarsku na vysokých horách alpských. Protéká severní částí Tyrol směrem severovýchodním, teče kolem Inšpruku a opustiv říši Rakousko-uherskou protéká jihovýchodní část Bavor, načež vrací se ku hranici hornorakouské, po které teče směrem severovýchodním až k Pasovu, kdež se vlévá do Dunaje.

Do Innu vlévá se řeka **Salice**, která vzniká v Tyrolích, v Alpách prahorních. Protéká Solnohrady nejprve od západu k východu, potom od jihu k severozápadu. Teče po hranici hornorakouské a vlévá se do Innu.

Travná, jež jméno má od zelené barvy vody své, vzniká v severozápadním cípu Štýrska z několika malých jezírek. Teče k západu do jižního cípu Horních Rakous, kdež obrací se k severu; tvoří jezera Hallštatské a Travenské čili Gmundenské, načež tekouc dále k severovýchodu vlévá se pod Lincem do Dunaje.

Enže vzniká v Solnohradech. Teče směrem severovýchodním, protéká severozápadní částí Štýrska, načež obrátivši se k severozápadu vstupuje na půdu hornorakouskou; od města Šteyru činí

hranici horno- a dolnorakouskou a vlévá se pod městem Enží do Dunaje.

Od řeky Enže jmenují se Horní Rakousy též „Rakousy nad Enží“, a Dolní Rakousy „Rakousy pod Enží“.

Litava, malý přítok Dunaje, vzniká při hranici štyrsko-dolnorakouské. Teče směrem severovýchodním po hranici dolnorakousko-uherské a nedaleko Dunaje obrací se k východu, vtéká do Uher a vlévá se do jižního ramene dunajského při malém Žitném ostrovu.

Dráva, velký přítok Dunaje, vzniká v Tyrolích při jihozápadním cípu Solnohradska. Teče hlavně směrem jihovýchodním. Protéká Tyrolskem, Korutany, jižním Štyrskem, číní hranici uhersko-charvatsko-slavonskou a pod Osěkem se vlévá do Dunaje.

Větší přítok Drávy jest po levém břehu řeka **Mura**. Vzniká ve východním cípu Solnohradska, v Alpách prahorních. Teče k severovýchodu, protéká Štyrskem, kde se u města Brucku obrací k jihovýchodu. Protéká Štyrským Hradcem a dále pak tekouc po hranici štyrsko-uherské vstupuje do Uher, kdež po krátkém toku se vlévá do Drávy.

Sáva, rovněž mohutný přítok dunajský, pramení se v severozápadním cípu Krajiny. Teče k jihovýchodu, potom k severovýchodu a opět k jihovýchodu po hranici štyrsko-krajinské, protéká Charvatskem, načež činí přirozenou hranici mezi Charvatsko-Slavonskem a Bosnou vlévá se u srbského Bělehradu do Dunaje.

Kromě Dunaje, jež většinu vod říše naší odvádí k moři Černému, jsou důležitými ještě řeky tyto:

Labe, hlavní řeka Čech, vzniká v nejvyšší části Sudet, totiž v Krkonoších. Protéká obloukem k jihu vypouklým severní Čechy a u Podmokel opouští říši Rakousko-uherskou. Teče dále Německem směrem severozápadním a vlévá se do moře Severního.

Odra, na Moravě, protéká krajinu kravařskou směrem severovýchodním a opouští říši naši za Moravskou Ostravou. Teče dále Německem a vlévá se do moře Baltického.

Visla vzniká ve východním Slezsku, tak zvaném Těšínsku, v horách karpatských. Teče k severu až ku hranici slezsko-německé, potom k východu, vstupuje do Haliče, teče kolem Krakova, dále po hranici haličsko-ruské, opouští naše mocnářství, protéká Ruskem a Německem a vlévá se do moře Baltického.

Dněstr pramení v Haliči, na severním úbočí Karpat. Teče nejprve k severovýchodu, potom k jihovýchodu, tvoří hranici mezi Haličí a Bukovinou, opouští naše mocnářství, protéká Ruskem a vlévá se do moře Černého.

Rýn vzniká ve Švýcarsku a dotýká se říše Rakousko-uherské pouze na západní hranici tyrolské. Protéká jezerem Bodamským,

při severozápadním cípu Tyrol, dále Německem a Nizozemskem a vlévá se do moře Severního.

Adyže pramení při západní hranici tyrolské v Alpách prahorních. Teče nejprve k jihu, potom obrací se k východu, načež zase k jihu; opustivši naši říši protéká Itálií a vlévá se do moře Jaderského.

Krka vzniká při severovýchodní hranici dalmatské v horách krasových. Teče k jihozápadu a tvoří velkolepý vodopád u města Skradina a vlévá se do moře Jaderského.

b) Jezera a moře.

Jezero jest v říši Rakousko-uherské veliké množství velikosti rozličné. Kromě jezer nacházejících se ve vysočině českomoravské, zvláště při jihozápadní hranici české, v Šumavě, jsou jezera ve všech horstvech říše naší.

Tak v Alpách, a to zvláště v severních vápencových, jsou následující paměti hodna:

Při severozápadním cípu Tyrol velké jezero Bodamské, kterým protéká řeka Rýn. Jezero toto se říše naší toliko východním svým břehem dotýká.

V jižním cípu Horních Rakous jest velké množství jezer menších, z nichž nejdůležitější jsou: Hallštatské a Travenské čili Gmundenské, zvané tak buď dle řeky Travné nebo města Gmundenu, na severním břehu ležícího; oběma těmi jezery protéká řeka Travná.

Západně jezera tohoto a skoro rovnoběžně s ním prostírá se jezero Atterské a jihozápadně od něho jezero Wolfgangské, při hranici solnohradsko-rakouské.

Voda jezer těchto jest velice slaná a proto vyvábí se z vody jejich sůl v přecetných solivarech, která se pak do světa rozváží. Proto dostala krajina tato jméno „*Solná komora*“.

(Čl. „Solná komora“.)

V Uhrách při západní hranici, jižně Prešpurku, jest velké jezero Nežiderské, které z části jest jen močálem.

Jihovýchodně od jezera tohoto jest největší jezero celé říše, jezero Blatenské, jež spojeno jest průplavem s Dunají.

V pohoří krasovém památné jest jezero Cirknické v Krajině. Jméno má od města Cirknice, jež leží severně od jezera toho, asi půl hodiny od břehu. Voda jezera tohoto v letě i v zimě se ztrácí v podzemních jeskyních, do nichž na dně jezera jest několik otvorů. Jen z jara a na podzim bývá vodou naplněno. Do vyschlého dna sejí okolní obyvatelé proso a podobné plodiny, čímž jest je-

zero to velmi důležitým. Ryby se s vodou ztrácejí a s vodou opět vrací.

(Čl. „Jezero Cirknické“.)

Ve vysokých horách karpatských, tak zvaných Tatrech, nachází se v těsných kotlinách velké množství malých jezírek. Hloubka jejich jest veliká. Voda některých jest ještě v červenci a srpnu zamrzlá, jelikož se ve veliké výši nalézají. Lid o jezerech těchto vypravuje, že spojena jsou s mořem, které ukryto jsouc v hloubi země dívá se jimi k obloze, od čehož jmenují se mořská oka.

(Čl. „Tatry“.)

Kromě těchto četných jezer dotýká se říše naše též velikého moře, jež oblévá Přímoří, část Charvatska a Dalmacii; jest to moře Jaderské čili Adriatické. Moře toto jest při březích našeho mocnářství velmi hluboké, kdežto čím dále k západu, jest mělčím.

Pobřeží jest celkem skalnaté, strmé a rozmanitě protrhané. Voda mořská vrážejíc na břehy tvoří mnoho zálivův a chobotů, kdež jsou pěkné přístavy. Nejdůležitější jsou: *Terstský*, *Rjecký* a *Kotorský*.

Při východním pobřeží jest v moři Jaderském množství ostrovů, k říši naší patřících. Největší jsou: Kerk, Čres (Cherso), Losin (Lussin), Ra b (Arbe), Ba g (Pago), Du ga (Grossa), Bra č (Brazza), H va r (Lesina), Ko r č u la, M l ě t (Meleda) a nejzápadnější z nich jest Vis čili Lissa s výborným válečným přístavem. — U ostrova Visu dobylo r. 1866. loďstvo rakouské slavného vítězství nad loďstvem italským.

(Čl. „Moře Jaderské“.)

Přehled řek v říši Rakousko-uherské.

Dunaj	Morava.	} Do moře Černého.
	Tisa. (Maroš.)	
	Inn. (Salice.)	
	Travná.	
	Enže.	
	Litava.	
	Dráva. (Mura.)	} Do moře Jaderského.
	Sáva.	
Dněstr.		
Visla		
Odra	Do moře Baltického.	
Labe		
Rýn	Do moře Severního.	
Adyže		
Krka	Do moře Jaderského.	

Podnebí.

Poměry tepla a zimy, jak jeví se ve zřetelství lidstva, živočichův i rostlin, jsou vzhledem k rozmanitému povrchu půdy říše Rakousko-uherské velice nestejně.

Drsné a dlouho trvající zimy v krajinách hornatých, zvláště v Alpách, jsou pravým opakem krásných dlouhých let v krajinách nížko položených a takových, jež vysokými horami chráněny jsou před mrazivými větry severními.

Největší a nejčastější deště panují v zemích alpských, kdežto ve středních Čechách, v Haliči a nížině uherské prší velice zřídka.

Větry, jež říši navštěvují, jsou tyto: vlhký vítr západní, který jest nejčastějším; v krajinách jižních teplý vítr jižní, a v Krasu, zvláště v zimě, věje suchý vítr severovýchodní.

Nejméně bouřek bývá v Dolních Rakousích, kdežto v nížinách uherských bývá jich velmi mnoho.

Obyvatelstvo.

V říši Rakousko-uherské přebývá (dle posledního sčítání lidu roku 1890.) přes 40 milionů lidí — (41,171.190) — což jest více než 18krát tolik jako na Moravě.

Obyvatelstvo různí se dle národnosti, náboženství a zaměstnání.

Dle národnosti různí se obyvatelstvo říše Rakousko-uherské ve Sloany, Němce, Maďary, Rumuny a Italy.

Slovani, kteří dělí se v rozličné kmeny, jako: Čechy, Slováky, Poláky, Rusíny, Slovinci, Charvaty a Srby, jest všeho obyvatelstva asi polovice. Přebývají v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, v severozápadních Uhrách, částečně v obojích Rakousích, ve Štyrsku, v Korutanech, v Krajině, v Přímoří, v Haliči, v Charvatsko-Slavonsku a v Dalmácii.

Němci jest asi čtvrtina. Přebývají hlavně v zemích alpských a pak roztroušeně u větším nebo menším množství mezi národy ostatními.

Maďari jest skoro sedmina všeho obyvatelstva a bydlí hlavně v Uhrách a Sedmihradech.

Italové bydlí v jižním Tyrolsku a se Sloany i v některých městech při moři Jaderském; *Rumuni* v Sedmihradech a Bukovině.

Dle náboženství jest více než polovice všeho obyvatelstva vyznání *římsko-katolického*. Asi pětina jest vyznání *pravoslavného*,

řeckého a armenského. Evangeliků (protestantů vyznání augšpurského i helvetského) jest přes 3 miliony. Zbytek obyvatelstva jest vyznání rozličného, mezi nimi *Židé* (skoro $1\frac{1}{2}$ milionu); žijí rozptýleně mezi národy ostatními. Nejvíce Židů jest v Haliči.

Většina obyvatelstva živí se *polním hospodářstvím a chovem dobytka*; ostatní zanášejí se *průmyslem, obchodem a hornictvím*.

Polní hospodářství a chov dobytka.

Plodné půdy jest v říši Rakousko-uherské skoro $\frac{5}{6}$ veškerého povrchu. Z toho snadno jest si domysleti, čím se většina obyvatelstva zabývá. Není však půda plodná všude stejně úrodnou a proto jest jí v rozličných zemích rozličně využito.

Rolí jest *poměrně* nejvíce na Moravě; vinic v Charvatsko-Slavonsku, luk v Horních Rakousích, lesů v Sedmihradsku, pastvin v Dalmacii.

Nejméně rolí jest v krajinách hornatých, zvláště v Tyrolích.

Nad vlastní spotřebu plodí obilí: Uhry (zvláště část jižní podél Tisy), Čechy, Morava, Horní Rakousy a Charvatsko-Slavonsko.

Nejméně, tak že ani pro domácí spotřebu nestačí, rodí se obilí v Tyrolích.

Chovem dobytka, zvláště krav a ovec, zanáší se hlavně obyvatelstvo krajin hornatých. Zde vyhánějí celá stáda v době letní na stráně horské, kde dobytek volně se pase až do podzimku. Hlídači (hlavně pasačky) přebývají tu v dřevěných boudách, jimž říkají salaše. Tam připravují z nadojeného mléka máslo, tvaroh a sýr, jež pak i do ciziny se rozváží.

(Čl. „Salašnictví na Alpách“.)

Hovězí dobytek nejlepšího plemene jest v Tyrolích, Solnohraděch a Štyrsku.

Koně v největším množství žijí na velké nížině uherské.

Ovec (a to šlechtěných) jest nejvíce v Čechách, na Moravě, v Dolních Rakousích a v Uhrách.

Vepřový dobytek chová se u velkém množství hlavně v Uhrách, Sedmihraděch a v Charvatsko-Slavonsku.

Včelařství se v říši naší utěšeně rozmáhá. Nejvíce rozšířeno jest v Krajině.

Také *hedvábnictví*, zvláště v sev. části Přímoří, velmi utěšeně se rozmáhá.

Chov ryb jest dosud málo rozšířen. Nejvíce rybníků jest v Čechách, na Moravě a v Rakousích. Z řek nejrybnatější jest Tisa.

Užitečné nerosty.

Plodiny přírodní z říše nerostů jsou nejrozmanitější.

Z kovů dobývá se nejvíce *železu*, a to nejlepšího ve Štýrsku, Korutanech, Uhrách, Čechách a na Moravě. V sousedství železných dolů jsou železné hutě a továrny na rozličné výrobky ze železa.

Mědi dobývá se hlavně v Uhrách a Tyrolích.

Olova nachází se nejvíce v Korutanech, v Čechách a Sedmihradech.

Rtuti dobývá se velké množství v Krajině.

(Čl. „Idria“.)

Cín nachází se jen v Čechách, *tuha* v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Také drahé kovy mají v našem mocnářství svá ložiska.

Zlata jest nejvíce v Uhrách a Sedmihradech.

Stříbra v Čechách, Uhrách a Sedmihradech.

Z ostatních nerostů, jež v říši Rakousko-uherské se nalézají, nejdůležitější jsou *sůl* a *uhlí*.

Soli kuchyňské nalézá se nejvíce v Haliči, kde se v kusech láme. Na jiných místech, zvláště v „Solné komoře“ a na pobřeží moře Jaderského, se sůl z vody vyvaňuje (solivary).

V Čechách a na Moravě soli vůbec není.

(Čl. „Solné doly ve Věličce“.)

Uhlí kamenného i hnědého uloženo jest veliké množství ve vysočině českomoravské (Čechy, Morava, Slezsko), v Haliči, v Uhrách, v obojích Rakousích a v Krajině.

Také *rašelina* nachází se u větším množství v Čechách, Korutanech a v Krajině, kde chudí lidé dělají z ní cihly, kterými, když vyschly, topí.

Z drahokamů nejdůležitější jsou *granáty*, jež hlavně v severních Čechách se nalézají.

Průmysl a obchod.

Průmysl v říši Rakousko-uherské stojí na značné výši.

Nejvíce továren, jakož i rukodílen je v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Dolních Rakousích, ale i v ostatních zemích dosti jest závodů podobných. Pokrok, jaký se v oboru tomto za posledních let stal, jest v každém ohledu veliký.

Z továren nejčetnější jsou na zboží lněné, bavlněné a hedvábné. Nicméně mezi výrobky průmyslovými přední místo zaujímají výrobky ze skla, železa, ocele a hlíny.

Znamení a hledané jsou rovněž výrobky ze zlata a stříbra.

Piva daří se nejvíce v Čechách, v Dolních Rakousích, na Moravě a ve Slezsku.

Cukrovarů nejvíce jest v Čechách.

Obchod v říši Rakousko-uherské jest rovněž v utěšeném rozkvětu. Mnohem více zboží se z říše vyváží, nežli přiváží, z čehož jenom výtěžek plyne.

Do ciziny vyváží se hlavně obilí, dříví na topivo i stavivo, sklo, ocel a plodiny živočišné.

K nám z ciziny se dováží zboží koloniální (káva, koření, květ muškátový a pod.), bavlna, barvy a krmný dobytek.

Nejživější města obchodní jsou: Vídeň, Terst, Rjeka, Pešť, Debrecín, Praha, Plzeň a Brody (v Haliči).

Prostředky dopravní.

1. Silnice.

Již ze zeměpisu vlasti naší víme, že silnice jsou dnešního dne velice rozmnoženy. Každé město spojeno jest skoro se všemi většími osadami v okolí svém silnicemi.

Dle toho, kdo náklad na stavbu i udržování silnic ve stavu dobrém vede, rozeznáváme silnice státní (či říšské), zemské, okresní a obecní.

Nejvíce silnic jest v zemích severozápadních (Čechy, Morava, Slezsko, oboje Rakousy), nejméně v Sedmihradech.

2. Železnice.

Střediskem obchodu a průmyslu jsou velká města v jednotlivých zemích našeho mocnářství a mezi těmi prvé místo zaujímá největší a hlavní město celé říše — Vídeň.

Přecetné železnice říše naší rozkládají síť své z Vídně na všechny strany.

Nejdůležitější jsou tyto :

A) Severní dráha císaře Ferdinanda.

Z Vídně k severu do Moravy kolem Břeclavy, Přerova, Mor. Ostravy do Krakova v Haliči.

(Které odbočky znáte na Moravě?)

B) Rakousko-uherská státní dráha.

1. Z Vídně k severu do Moravy, Brnem k Čes. Třebové a dále k západu až do Prahy. Odtud k severozápadu po levém břehu Labe až na hranice říšské do Podmokel.

(Které odbočky znáte na Moravě?)

2. Z Vídně k východu do Uher přes Marschek do Pešti a dále k Temešváru.

C) Rakouská severozápadní dráha.

1. Z Vídně k severozápadu do Moravy kolem Znojma, Jihlavy a dále kolem Nymburka k západu do Prahy.

2. Z Nymburka k severozápadu po pravém břehu labském k Mělníku a do Děčína.

D) Dráha císaře Františka Josefa.

Z Vídně k severozápadu do Gmundu, kde se rozdvíjí. Jedna trať vede kolem Táboru do Prahy, druhá kolem Budějovic a Plzně do Chebu.

E) Západní dráha císařovny Elišky.

Z Vídně k západu do Rakouských Horních, kolem Lince do Pasova, s odbočkou z Lince do Budějovic (v Čechách).

F) Jižní dráha.

Z Vídně k jihu do Štýrska, Krajinou do Terstu.

Kromě těchto tratí hlavních jest velké množství odboček při každé dráze zde uvedené, jakož i velký počet ještě drah menších, tak že skoro všechna větší místa v říši spojena jsou železnými drahami.

3. Plavba

Kromě silnic a drah železných máme v říši Rakousko-uherské též dosti drah vodních. Mohutné řeky, jež mocnářstvím naším protékají, nosí přecetné parníky, po nichž se zboží přiváží a rozváží, a tak obchod nemálo se podporuje.

Z řek splavných, po nichž parolodě jezdí, důležitý jsou: Dunaj, Tisa, Dráva, Sáva, Adyže, Inn, Labe, Vltava, Dněstr.

Některé řeky spojeny jsou mezi sebou průplavy. Velké průplavy jsou v Uhrách. Dunaj spojena jest s Tisou a jezerem Blatenským.

Kromě řek a průplavů tvoří vodní dráhu též četná jezera, jako: Bodamské, Travenské, Blatenské a moře Jaderské.

(Čl. „Plavci v přístavech Dalmatských“.)

4. Pošty, telegrafy a telefony.

Doprava zpráv poštou, telegrafem a telefonem jest ve správě státní.

Stanic poštovních jest v celém mocnářství skoro 10.000. Stanic telegrafních, kromě železničních, jest skoro 1000. Také telefonem jsou již čelnější města obchodní spojena.

Školství.

Jako postaráno jest o duševní vzdělání lidu v naší milé vlasti přecetnými školami, podobně postaráno jest i o duševní vzdělání obyvatelstva zemí ostatních, z nichž říše naše se skládá.

V celé říši nejvíce jest škol obecných.

V každé zemi jest však též dosti škol středních a ve většině jich i některá škola vysoká (technika nebo universita).

Dle toho, pro který národ školy jsou zřízeny, řídí se na nich vyučovací jazyk. Známe tedy v mocnářství našem školy české, německé, polské, maloruské, srbsko-charvatské, slovinské, maďarské a vlašské.

Úřady, jimž náleží správa a dozor ku školám, jsou:

V každé obci, kde škola jest, místní rada školní,
v každém okresním hejtmanství okresní rada školní a
v každé zemi zemská rada školní.

Všem zemským radám školním nadříceno jest *ministerstvo bohocty a vyučování*, v jehož čele stojí ministr kultu (bohocty) a vyučování.

Správa říšská.

Jednotlivé země, z nichž říše Rakousko-uherská se skládá, rozděleny jsou podobně jako naše vlast na více menších dílů, tak zv. okresních hejtmanství.

(Kdo jest nejvyšším úředníkem v každém okresním hejtmanství?)

V každé zemi jest jeden nejvyšší úředník, jenž nadřícen jest všem okresním hejtmanům, a ten se jmenuje místodržitel, nebo předseda (president) zemský.

Nejvyššími úředníky pak v celé říši jsou *ministři*, čili rádcové císaře pána.

Ústava.

Vznešený panovník náš, J. Vel. císař František Josef I., jak jsme již slyšeli při zeměpisu naší vlasti, nevládne nad rozsáhlou říší Rakousko-uherskou sám, nýbrž ponechává občanům účastniti se s ním prostřednictvím zvolených zástupců, čili poslanců, v zákonodárství.

Země a státy tohoto druhu slovou ústavní čili konstituční.

O potřebách jednotlivých zemí radívají se zástupcové lidu, čili poslanci, na *sněmích zemských*.

O potřebách celé říše na sněmích říšských, který u nás slove *říšská rada*.

Celá říše Rakousko-uherská rozdělena jest ve dvě polovice, a to: západní čili rakouskou (Předlitavsko), a východní čili uherskou (Zalitavsko).

K polovici rakouské patří: Čechy, Morava, Slezsko, Halič, Bukovina, Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Solnohrady, Tyroly, Krajina, Přímoří a Dalmacie.

Všechny tyto země vysílají své zástupce do Vídně, aby se tam radili o potřebách celé této polovice říše, a proto jmenují se země ty: „*Země na radě říšské zastoupené*“.

K uherské polovici patří: Uhry, Sedmihrady a Charvatsko-Slavonsko.

Zástupcové lidu zemí těchto scházejí se na sněmu říšském, jenž zasedá v Pešti.

Z toho patrno, že sněmy říšské jsou dva: Jeden pro polovici rakouskou, druhý pro uherskou.

O věcech, celé říše se týkajících, konají se úrady v tak zvaných poselstvích čili *delegacích*, které se volí ze zástupcův obou sněmů říšských po 60 členech.*) Delegace se scházejí vždy jednoho roku ve Vídni a druhého v Pešti.

Říšská rada rozdělena jest dle naší ústavy ve dvě sněmovny čili komory, a to: *sněmovnu poslancův* čili volených zástupcův, a *sněmovnu panskou*, jejíž členy jmenuje sám císař pán.

Údové sněmovny poslanecké voleni jsou jako členové sněmů zemských na dobu 6 let a jest jich na říšské radě celkem 353.

Počet údů sněmovny panské není obmezen.

Abý zákon nějaký nabyt platnosti, jest třeba, by o bě sněmovny pro něj se vyslovily.

Proto začínají zákony tyto takto: „S přivolením obojí sněmovny rady říšské vidí se Mi vydati tento zákon.“

*) V delegacích zasedají vždy 4 poslanci z Moravy.

Každý zákon prohlašuje se tedy jménem císařovým a jest jím také podepsán.

(Čl. „O ústavě říšské“.)

Znakem říšským jest černý, dvouhlavý orel s rozpjatými perutěmi. Na hlavách orlových sedí zlaté korunky, nad kterými uprostřed vznáší se zlatá koruna císařská. V pravém spáru orel drží říšské žezlo a nahý meč, v levém říšské jablko.

Koruna, meč, žezlo a říšské jablko jsou korunovační klenoty říšské. Při korunovaci staví se panovníkovi koruna na hlavu, mečem se opásá a do rukou se mu vloží žezlo a říšské jablko.

Žezlo jest ozdobná hůl, znamenající moc panovnickou.

Meč znamená, že panovník má právo nad životem i smrtí svých poddaných. Života hodných lidí panovník ochraňuje, zlé lidi pak za velké zločiny tresce smrtí.

Říšské jablko jest koule s křížem na vrchu. Koule znamená svět a kříž panství Kristovo na něm. Zhotoveno jest ze zlata.

Na prsou orlových umístěn jest znak panujícího rodu Habsbursko-Lotrinského.

Znak ten skládá se ze tří polí. V pravém poli zlatém jest vzpřímený lev s modrým jazykem a modrou korunkou na hlavě. To je znak domu Habsburského. Uprostřed jest pole červené, v němž vodorovně leží stříbrné břevno. Jest to znak arciknížat rakouských. V levém poli zlatém jest šikmo položené břevno červené se třemi stříbrnými, kusými orly. To jest znak domu Lotrinského.

Kolem znaku tohoto visí zlatý řetěz panovnický s řádem zlatého rouna a mnoho řádů jiných.

Těmito řády panovník vyznamenává osoby zvláště zasloužilé.

Po rozpjatých perutích říšského orla rozloženy jsou znaky rozličných zemí, z nichž říše Rakousko-uherská se skládá.

Znaku mocnářství Rakousko-uherského užívají Jeho Veličenstvo císař rakouský a císařské úřady.

Uživati znaku říšského v té podobě, jak jej dnes spatřujeme, nařídil J. V. císař František Josef I. nejvyšším rozhodnutím ze dne 25. prosince r. 1866.

Barvami říšskými jsou barva černá a žlutá.

(Čl. „Říše Rakousko-uherská“.)

Jednotlivé korunní země.

A) Předlitavsko.

Čechy.

Čechy jsou 2 $\frac{1}{2}$ krát větší než Morava. Se kterými zeměmi a státy hraničí Čechy? — Jednotlivé části Německa, jež Čech se

dotýkají, jsou: na jihozápadě Bavorů, na severozápadě Sasko a na severovýchodě Prusko.

Čechy mají podobu čtyřúhelníka, jehož úhly ku čtyřem hlavním stranám světovým jsou obráceny.

Hranice Čech jsou přirozeny, neboť po celé jejich délce táhnou se vysoké hory, jejichž nejvyšší hřebety jsou na hranicích.

Ku které vysočině patří Čechy?

Jednotlivé části vysočiny této jsou:

Při hranici jihozápadní Šumava, která táhne se od nejjižnějšího cípu Čech k severozápadu po hranicích. Nejvyšší hory jsou Plöckelstein a Boubín, obě skoro 1400 m, tedy skoro tak vysoké jako Sněžník Kralický.

V prodloužení Šumavy jest *Český Les*, který táhne se až k nejzápadnějšímu výběžku českému, a jest o mnoho nižší než Šumava.

(Čl. „Šumavské hory“.)

Po hranici severozápadní (sasko-české) táhnou se *hory Krušné*, nazvané tak od množství dolů na kovy, zvláště na rudu stříbrnou a železnou. Hory tyto mají do Čech svah příkrý, kdežto do sousedního Saska snižují se pozvolna.

Nejvyšší část vysočiny českomoravské jest při hranici severovýchodní, tak zvané Sudety.

Sudety dělí se v několik částí, z nichž nejvyšší a nejmohutnější jsou *Krkonoše*. Krkonoše rozkládají se od nejsevernějšího výběžku českého (Fridlandského) až asi do poloviny hranice česko-pruské. Nejvyšší hora jest Sněžka, vysoká 1600 m, tedy o 100 m vyšší než Praděd.

(Čl. „Krkonoše“.)

S Krkonošemi souvisí a k jihovýchodu se dále táhnou *skály Adersbašské*. Světoznámé tyto skály pískovcové tvoří malebné rozsedliny a rokly, jež voda dešťová s větry zde vyhlodala. Skaliny tyto mají rozličné podoby a dle toho dostaly též svá jména, jako: homole cukru, vyžraný zub, věž Alžbětínská, a podobná. Pověstná jest ozvěna ve skalách těchto, která i sedmi-slabičné slovo třikrát celé opakuje.

(Čl. „Podivná města“.)

Podél hranic česko-moravských a daleko až do vnitř země české rozprostírá se nejnižší část vysočiny česko-moravské — *pahorkatina česko-moravská*.

Čechy nejen podél hranic, ale i uvnitř země prostoupeny jsou mnohými horstvy, jejichž výška jest o mnoho menší než hor pohraničných. Z těch nejvyšší jest *Středohoří* v severní části Čech. Nejvyšší hory jsou tu: Milešovka, homolovitá hora, asi tak vysoká jako Hostýn, Bezděz, hora Kunětická se sríceninami hradu a posvátný Říp.

Mezi horstvy prostírají se veliké roviny, jež podél velkých řek a to hlavně ve středu Čech jsou rozloženy. Všechny jsou veleúrodné.

Z řek českých nejdůležitější jsou tyto:

Hlavní řeka celé země jest *Labe*. Vzniká v Krkonoších na velkém močálišti, zvaném „*Labská louka*“, z několika pramenů. Protéká krajinou skalnatou k jihovýchodu až k městu Jaroměři, odkud obrací se k jihu, a obtékajíc horu Kunětickou obrací se u Pardubic k západu a teče tak až ke Kolínu. Krajina, kterou tuto Labe protéká, jest velmi úrodnou, zvanou „*zlatý pruh země české*“. U Kolína obrací se k severozápadu a rozličnými oklikami teče tu kolem Staré Boleslavy, Mělníku, Litoměřic až ku hranicím českým, kde protéká velkými skalami pískovcovými, tak zv. „*stěnami děčínskými*“, jež pro krásu svoji nazvány jsou „*českým Švýcarskem*“, a opouští zemi českou u Podmokel. — Kterými státy dále protéká? — Do kterého moře se vlévá?

Labe má množství přítoků, z nichž největší jsou:

Po pravém břehu:

Jizera, vzniká v nejsevernějším výběžku českém (Fridlandském) při hranicích. Teče hlavně směrem jihozápadním a vlévá se u Staré Boleslavy do Labe.

Po levém břehu:

Vltava, vzniká v lesích šumavských. Teče s počátku směrem jihovýchodním, skoro rovnoběžně podél hranic českých mezi vysokými hřbety horskými, lesy porostlými, až k Vyššímu Brodu, kde se jí staví v cestu vysoké skaliny. Tu obrací se k severu, teče kolem Budějovic, Týnu, hradů Zvíkova a Orlíku. Od hradu Orlíku Vltava protéká vysokými skalami žulovými, jež ji při severní straně tak mocně svírají, že tím dříve klidný povrch vody její se velice rozproudí a rozvíří, čímž plavba v místech těchto jest velmi nebezpečnou. Socha sv. Jana Nepomuckého, jež tu na skále postavena jest, označuje místo častého neštěstí. Od sochy této nazvány jsou proudy ty „*Svatojanskými*“. Potom Vltava teče pozvolna dále k severu; protéká Prahou, kde oblévá několik pěkných ostrovův, a za Prahou činíc několik oklik vlévá se proti Mělníku do Labe.

Ohře, vzniká v Bavorsku a vstupuje na půdu českou západně Chebu. Teče stále k severovýchodu a u Litoměřic pod pevností Tereziínem vpadá do Labe.

Také Vltava přibírá v sebe některé řeky české, z nichž největší jsou:

Po pravém břehu:

Lužnice, vzniká v Dolních Rakousích při samých hranicích českých. Teče k severovýchodu až ke Gmundu, kde obrací se

k severozápadu, vstupuje do Čech, protéká velkým rybníkem Rožmberským u Třeboně, a dále až k Táboru, kde obrací se k jihozápadu a blíže Týna se vlévá do Vltavy.

Sázava, vzniká na Moravě nedaleko Žďáru. Teče v oklikách směrem severozápadním kolem Německého Brodu a u Davle vlévá se do Vltavy.

Po břehu levém:

Otava, zvaná zlatonosná nebo perlorodá, vzniká v horách šumavských. Teče k severovýchodu až k Horažďovicím, potom obloukem k jihu vypouklým kolem Písku a u hradu Zvíkova vlévá se do Vltavy.

Mže čili *Berounka* vzniká v nejsevernějších výběžcích Českého Lesa na hranicích českých. Teče k jihovýchodu až k Plzni, kde přijavši několik větších přítoků s pravé strany teče směrem severovýchodním až ku Křivoklátu, odtud pak obloukem k jihu vypouklým kolem Berouna a vlévá se za Zbraslavi do Vltavy.

(Čl. „Vltava a Labe“.)

Z rybníků, jichž velice mnoho jest v pořtčí řeky Lužnice, největší jest *Rožmberský* u Třeboně.

V Šumavě jest několik menších jezírek.

(Čl. „Rybník Rožmberk“.)

Podnebí české jest velice rozdílné dle krajin. Nejteplejší jest kolem Prahy, Plzně, Pardubic a Litoměřic; nejstudenější v Krkonoších a horách Krušných.

V Čechách přebývá skoro 6 milionů lidí, tedy asi 2 $\frac{1}{2}$ krát tolik jako na Moravě.

Obyvatelstvo jest národnosti buď české neb německé, a sice asi $\frac{2}{3}$ jsou Čechové a $\frac{1}{3}$ Němci. Němci sídlí při hranicích v části severní a západní. Čechové ve středních a východních Čechách.

Valná většina jest náboženství katolického; nepatrná menšina jsou buď protestanté neb židé.

Obyvatelstvo české zabývá se po přednosti *polním hospodářstvím*, neboť skoro polovička veškeré země jest úrodnou půdou. *Ovocnictví* pěstuje se nejvíce v okolí Litoměřic, Žatce, Králové Hradce, Jičína a Kolína. *Vinná réva* daří se hlavně u Mělníku; *chmel* u Žatce a *lnu* nejvíce v horách, zvláště v Krkonoších.

Chovem dobytka zanášejí se hlavně horalé, a to zejména v Šumavě a Krkonoších.

Lesnictví jest v Čechách znamenité. Největší lesy jsou v Šumavě, kde jsou ještě pralesy. V lesích těch je též množství rozličné zvěře.

Z plodin přírodních nejdůležitější jsou kovy, zvláště *železo* (v kraji pražském a plzeňském) a *stříbro* (Příbram, Jáchymov, Kutná Hora). *Uhlí* v okolí Kladna a Buštěhradu. V severních Čechách (v poříčí Jizery) nacházejí se *granáty*. Množství dřeva stavebního i na palivo poráží se v Šumavě.

(Čl. „Příbram“.)

Co do průmyslu a obchodu Čechy stojí mezi zeměmi rakouskými na prvním místě.

Z přecetných továren jsou nejznamenitější:

Železářny zvláště v západní části Čech; továrny na *porcelánové zboží* v okolí Chebu a Plzně; *sklářny* v Šumavě a v pohoří jizerském, jichž výrobky se do celého světa rozvážejí. Výroba *zboží lněného* jest hlavně v severní části Čech; *plátno rumburské* jest vyhlášené. *Zboží bavlněného* vyrábí se velké množství v Krkonoších a horách Krušných. *Soukennictví* kvete hlavně v Liberci, Táboře a v okolí těchto měst. *Cukrovarů* mají Čechy ze všech zemí rakouských nejvíce. *Pivo české* jest vyhlášené. Světoznámé jest *pivo plzeňské*.

Nejznamenitější města obchodní jsou: Praha, Plzeň a Liberec.

Ze země se vyvážejí: výrobky lněné, bavlněné, vlněné a skleněné; dále obilí, ovoce a dříví. Z jiných zemí se dováží: sůl, zboží koloniální a krmený dobytek.

Obchod podporován jest přecetnými silnicemi, železnicemi, poštami, telegrafy a splavnými řekami.

(Čl. „Čechy“.)

Nejdůležitější města v Čechách jsou:

Praha, hlavní město celé země, rozkládá se po obou březích Vltavy.

(Čl. „Praha“.)

Plzeň, největší město po Praze na řece Mži. Uprostřed velkého, čtyřhranného náměstí stojí gothický kostel. Gymnasium a realka. Množství továren na rozličné výrobky ze železa, porcelánu, hlíny a j., parní mlýny a 2 velké pivovary. *Pivo plzeňské* rozváží se do celého světa. V okolí jsou mohutné doly uhelné a železářny.

Budějovice, na Vltavě, sídlo biskupské. Bohoslovecký seminář, 2 gymnasia (české a německé), realka a německý ústav učitelský. Továrny na tužky a tabák. Velký obchod dřívím. V okolí doly na hnědé uhlí.

Kutná Hora, staroslavné město hornické. Stříbrné doly. Krásný gothický chrám sv. Barbory. Realka a 2 učitelské ústavy (mužský a ženský). Za krále Václava II. byly zde raženy první české groše, r. 1300. — Severovýchodně Kutné Hory jest ves Sedlec, s největším gothickým chrámem v Čechách, při kterémž bývalý klášter

přeměněn jest v továrnu na tabák, největší v Rakousku; a dále k severovýchodu ves Malín, proslulá křenem.

Hradec Králové, bývalá pevnost na Labi. Biskupství, bohoslovecký seminář, gymnasium, realka, učitelský ústav, ústav pro hluchoněmé. Velká továrna na hudební (dechové) nástroje, papírna, cukrovar. V okolí svedena r. 1866. bitva s vojskem pruským.

Liberec, velké tovární město severních Čech. Továrny jsou zde na sukno, zboží vlněné a bavlněné, barvírny a mnohé jiné. V okolí mnoho tkalcovství.

Litoměřice, město v severních Čechách, po pravém břehu labském. Sídlo biskupa, ústav bohoslovecký, gymnasium, realka, ústav učitelský a ústav pro hluchoněmé. V okolí daří se mnoho ovoce a vína. (Vino žernosecké.)

Karlštejn, krásný hrad jihozápadně Prahy, vystavěný od Karla IV.

(Čl. „Karlštejn“.)

Teplíce, známé město lázeňské. Továrny na látky vlněné, bavlněné a hedvábné. V okolí mnoho hnědého uhlí.

Karlovy Vary, vyhlášené místo lázeňské v celé Evropě. (Vřelá voda.)

Morava.

Se kterými zeměmi Morava hraničí?

Jak jest veliká Morava?

Kterými horstvy jest Morava prostoupena?

Které řeky Moravou protékají?

Kolik obyvatelů žije na Moravě?

Čím se zabývá obyvatelstvo moravské?

Které plodiny přírodní se zde nalézají a kde?

Která větší města znáte?

(Čl. „Valaši v okolí Rožnovském“.)

Slezsko.

Slezsko jest více než 4krát menší než Morava.

Se kterými zeměmi hraničí Slezsko?

Slezsko rozděleno jest ve dvě části, které dle hlavních svých měst mají jména. Severozápadní část jmenuje se *Opavsko*, východní *Těšínsko*. Opavsko má podobu trojúhelníka, jehož vrcholy směřují k severozápadu, k východu a k jihu. Těšínsko podobá se čtyřúhelníku, jehož strany obráceny jsou k čtyřem hlavním stranám světovým.

Slezsko jest skoro celé hornatinou. Opavskem prostupují *Jeseníky*, Těšínskem *Beskydy*.

Z řek slezských důležitý jsou tyto:

Opava, vzniká v severozápadní části Opavska, skoro uprostřed země. Teče k jihovýchodu, potom k severovýchodu, u Krnova obrací se opět k jihovýchodu a tekouc stále po hranici, kolem Opavy, vlévá se při hranicích moravských do Odry.

V Těšínsku jest *Visla*. Vzniká v Beskydách, nedaleko hranic slezsko-haličských. Teče směrem severozápadním až na hranici slezsko-německou, obrací se k východu, teče po hranicích a u Dědic opouští Těšínsko. — Kudy teče dále a do kterého moře se vlévá?

Olšava vzniká v Beskydách, při hranici uhersko-slezské; teče k severozápadu téměř středem země, kolem Těšína a vlévá se severně Bohumína do Odry.

Podnebí ve Slezsku jest mnohem drsnější než na Moravě, jelikož země tato vystavena jest studeným větrům severním a vysoké hřbety horské, při hranicích jižních, překáží teplým větrům jižním.

Půdy úrodné jest ve Slezsku velmi málo. Nejobyčejnější plodiny jsou tu brambory, žito, oves a len.

Z nerostů nalézá se ve Slezsku železo, v Jeseníkách a něco málo v Beskydech, a kamenné uhlí, zvláště u Polské Ostravy. V okolí Opavy láme se pokrývačská břidlice.

Z minerálních vod nejznamenitější jest *kyselka Karlsbrunnská* na úpatí Praděda.

Průmysl slezský zabírá v sebe nejvíce výrobu zboží lněného, bavlněného a vlněného.

Obchod jest dosti značný. Vyváží se do ciziny množství výrobků lněných, sukno a maslo. Dováží se hlavně pšenice a žito z Uher. — Největší města obchodní ve Slezsku jsou Opava a Bílsko.

Ve Slezsku žije přes půl milionu obyvatelů, kteří jsou národností slovanské a německé. *Slované* (Čechův a Poláků) jest přes polovici, ostatní jsou *Němci* a *Židé*. Slované bydlí hlavně v Těšínsku, Němci v Opavsku. Většina obyvatel jest náboženství katolického; ostatní jsou protestanté neb židé.

(Čl. „Slezsko“.)

Nejdůležitější města jsou:

Opava, hlavní město, sídlo zemských úřadů.

(Čl. „Opava“.)

Krnov, soukennictví, železářny.

Javorník, v nejsevernějším cípu Opavska. V okolí doly na stříbro a olovo.

Gräfenberg, při hranicích moravsko-slezských, v Jeseníkách, lázuje se studenou vodou.

Těšín, na Olšavě, soukennictví a koželužství.

Bílsko, při hranici slezsko-haličské, rozsáhlé soukennictví, továrny na stroje. Velký obchod ve vlně, suknech a uherských vínech.

Jablunkov, na Olšavě, v jižní části Těšínska, velké plátenictví.

Dolní Rakousy.

Dolní Rakousy jsou o něco málo (asi o $\frac{1}{8}$) menší než Morava. Se kterými zeměmi hraničí Dolní Rakousy?

Dolní Rakousy jsou do $\frac{3}{4}$ vysočinou, jež patří ku dvěma soustavám. V části severní k vysočině česko-moravské, v části jižní k Alpám. Jednotlivé části vysočiny česko-moravské jsou: *Weinsberský Les* na hranicích hornorakouských a *Manhartský Les* skoro uprostřed severní polovice země, jehož hřbet se táhne od severu k jihu. — V jižní polovici Dolních Rakous jsou *Alpy prahorní*, jež končí zde při hranicích horou Wechslem, a *Alpy severní vápencové*, spojené s prahorním sedlem Semmerinským, jež vyplňují skoro celou polovici jižní. Nejvyšší hora jest v nich Sněžník Vídeňský. Nejsevernější výběžky Alp těchto jmenují se *Les Vídeňský*, jenž končí Kahlenbergem (Lysou horou) u Vídně, a *Hory Litavské* při hranici uherské.

Největší rovinou jest *úval Vídeňský*, jenž se prostírá po obou březích dunajských. Mezi Manhartským Lesem, Dunajem a Karpaty v Uhrách prostírá se úrodné *Pole Moravské*. Na poli tomto svedeny byly mnohé bitvy, z nichž největší byla r. 1278. mezi Přemyslem Otakarem II., králem českým, a králem německým, Rudolfem Habsburským, v níž Přemysl Otakar II. padl, zrazen býv Milotou z Dědic. — Poslední bitva svedena tu byla mezi vojskem rakouským a francouzským r. 1809. (Viz článek „Arcikníže Karel“.)

Na pravém břehu dunajském, v části východní, jest méně úrodná *lada Simmerinská* a jižně této *lada Novoměstská* a *Kamenné pole*.

Hlavní řekou jest *Dunaj*. Protéká zemí směrem od západu k východu tvoříc uprostřed oblouk k severu vypouklý. — Dle toku řeky Dunaje tato část Rakous jmenuje se „Rakousy Dolní“.

Přítoky dunajské po pravém břehu jsou :

Enže, jež tvoří z části přirozenou hranici mezi Rakousy Horními a Dolními.

Vídeňka, malá říčka, vzniká na jihovýchodním svahu Vídeňského Lesa, teče k severovýchodu a vlévá se ve Vídni do průplavu, vedoucího z Dunaje severní částí Vídně do Dunaje.

Litava protéká jihovýchodní částí Dolních Rakous do hranic štyrských do Uher, kde se vlévá do Dunaje. — Od řeky této nazvána jest polovice rakouská „Předlitavsko“ (Cislajtanie) a polovice uherská „Zalitavsko“ (Translajtanie).

Po levém břehu přijímá Dunaj říčku

Kremži, která vzniká v severozápadní části Dolních Rakous, teče k východu podél Dunaje, a obrátivši se k jihu vlévá se pod městem Kremží do Dunaje;

a řeku *Moravu*.

Podnebí jest v části severní teplejší než v jižní, čehož příčinou jsou Alpy.

Obyvatelstvo dolnorakouské, jehož jest více než 2½ milionu, patří skoro ku všem národnostem říšským. Je tu ovšem nejvíce Němcův, ale kromě toho jsou tu osady chorvatské a slovenské při hranici východní, a české při hranici severozápadní. Ve Vídni jsou ovšem zastoupeni všickni národové říše. Dle náboženství jest obyvatelstvo, nepřihlédajíc k Vídni, skoro vesměs vyznání katolického.

Půda dolnorakouská jest většinou úrodná a proto třetina všeho obyvatelstva venkovského zaměstnává se rolnictvím, které jest nejvýnosnějším na „Poli Moravském“ a „úvalu Tulenském“, kolem města téhož jména, severozápadně Vídně.

Vinařství dolnorakouské stojí po Uhrách na prvním místě a pěstuje se hlavně v severní části země.

Asi třetina veškerého povrchu Dolních Rakous porostlá jest *lesy*. Nicméně dováží se, hlavně do Vídně, množství dřeva stavebního i paliva ze Šumavy.

Z nerostů dobývá se tu *uhlí*, hlavně v obvodu Vídeňského Lesa, *železo*, *kamenec*, *tuha*, *vápno* a *sádra*.

Z lázeňských míst vyniká *Baden*, jižně Vídně, se *sírnými prameny*.

Průmysl dolnorakouský jest znamenitý. Jest tu mnoho továren na zboží *vlněné*, *bavlněné*, *hedvábné* i *kovové*. Nejvíce továren na rozličné výrobky jest ve Vídni. Z četných *pivovarů* největší

jest *Švechatský*, jihovýchodně Vídně. Velká *továrna na tabák a doutníky* jest v *Heinburku*, na pravém břehu dunajském, při hranicích uherských. Na *cihly a výrobky z pálené hlíny* jest největší továrna celého světa v *Inzersdorfu*, východně Vídně.

Obchod jest rovněž velice rozsáhlý. Středem jeho jest hlavní město celé říše — Vídeň. Výrobky průmyslové vyvážejí se nejen do všech zemí našeho mocnářství, ale i do ciziny. Ze všech stran přivážejí se sem suroviny a tovary. Kromě výrobků průmyslových vyváží se též množství výborného vína. — Obchod podporován jest dobrými silnicemi, množstvím železnic a splavnými řekami. (Čl. „Dolní Rakousy“.)

Nejdůležitější města jsou:

Vídeň, hlavní město celé říše, sídlo císaře pána, má skoro 1 1/2 milionu obyvatelů. (1,355.255.)

(Čl. „Vídeň“.)

Vídeňské Nové Město, jižně Vídně, při řece Litavě, má vojenskou akademii, založenou císařovnou Marií Terezií.

Baden, sirné lázně.

St. Hypolit (St. Pölten), západně Vídně, při západní dráze (Vídeň-Linec), sídlo biskupa.

Korneuburg, při Dunaji, severozápadně Vídně, s velkou loděnicí paroplavební společnosti.

Při ostatních zemích říše Rakousko-uherské, probíraje jednu po druhé, opakuj:

1. ohraničení;
2. horstva a nížiny (jsou-li tu jaké);
3. vodstvo,

a přidej, co následuje:*)

Horní Rakousy.

Horní Rakousy jsou skoro o polovici menší než Morava. Obyvatelů jest více než 3/4 milionů, tedy asi třikrát méně než na Moravě. — Dle národnosti jsou skoro všickni Němci a dle náboženství katolíci.

Řeka *Mühla*, která vzniká na jihozápadním svahu Šumavy a vlévá se do Dunaje, spojena jest s Vltavou průplavem zvaným „stoka Schwarzenberská“, kudy se ze Šumavy množství dřeva plaví do Dunaje a dále do rozličných měst.

Ze země vyváží se nejvíce sůl.

*) Na školách ménětrdních bude třeba učivo toto skrátkiti, a jen na nejdůležitější omeziti.

Hlavní město jest **Linec**, po pravém břehu dunajském, o polovici menší než Brno. Sídlo místodržitele a biskupa. Čilý obchod podunajský.

Wels, jihozápadně Lince; zde zemřel 11. ledna r. 1519. císař Maximilian I.

Štýr, jižně Lince při řece Enži, velké továrny na zboží železné.

Solnohrady.

Třikrát menší než Morava. Obyvatelů žije zde skoro 200.000. Tedy desetkrát méně než na Moravě. — Vesměs skoro Němci a katolíci.

Obyvatelstvo zabývá se hlavně chovem dobytka.

Hlavní město je **Solnohrad** (Salcburk), po obou březích řeky Salice. (Asi tak velké jako Jihlava.) Mnoho krásných budov, palácův a chrámů. Sídlo arcibiskupa, císařský zámek. — Rodiště slavného hudebního skladatele **Wolfganga Amadea Mozarta**. (Nar. 27. ledna 1756, zemřel ve Vídni 5. prosince 1791.)

Gastein, lázeňské místo.

Štýrsko.

Štýrsko jest o málo větší jako Morava, má však skoro o polovičku méně obyvatelů než ona, t. j. něco více než 1 milion. — Z těch jsou $\frac{2}{3}$ Němcův a $\frac{1}{3}$ Slovincův, a skoro všichni katolíci.

Lid zabývá se hlavně *polním hospodářstvím*. *Vinařství a štěpařství* se zvláště pěstuje.

Průmysl *železářský* jest na prvním místě; neboť jest zde množství železa zvláště v části severní, a uhlí. Hora Erzberk jest nevyčerpateľnou zásobárnou železa.

Zboží železné a ocelové se do celého světa rozváží.

Hlavní město jest **Štýrský Hradec**. Rozkládá se v půvabné dolině po obou březích řeky Mury. Sídlo zemských úřadů, biskupa; císařský hrad, universita. — V okolí množství ovoce.

Gleichenberk, jihovýchodně Hradce, při hranici uherské; lázeňské místo, zřídla železitá.

Rohatec, při hranici štýrsko-charvatské, lázně. Kyselka zdejší se do celého světa u velikém množství rozváží.

Aussee, v severozápadním výběžku Štýrska, při jezírku téhož jména, solivary.

Korutany.

O polovici menší než Morava. — Obyvatelstva není tu ani půl milionu. Z těch jest $\frac{2}{3}$ Němců a $\frac{1}{3}$ Slovinců. Všichni skoro katolíci.

Hlavním zaměstnáním lidu jest *chov dobytka* a *hornictví*.

Dobývá se tu hojnost olova (u Bleiberka nejvíce), železo, uhlí (hlavně hnědé) a tuha.

Průmysl a obchod zaujímá nejvíce výroby kovové. — Běloba.

Hlavní město jest Celovec. Sídlo zemských úřadů a biskupa.

Bělák, západně Celovce, při řece Drávě; hlavní skladiště olova. Krásný gothický kostel, železárna a továrny na bělobu.

Tyrols s Vorarlberkem.

Vorarlberk jmenuje se krajina severozápadně Tyrol při jezeře Bodamském.

Tyrols s Vorarlberkem jsou o třetinu větší než Morava. Obyvatelů zde žije skoro 1 milion. — Z těch jsou $\frac{3}{5}$ Němců a $\frac{2}{5}$ Vlachů. Všichni katolíci.

Hlavním zaměstnáním obyvatelstva jest *chov dobytka*.

Z plodin přírodních těží se tu nejvíce soli a železa.

Průmysl v Tyrolsku jest tento: Ve Vorarlberku *bavlnictví*, v Tyrolích severních hotoví se zboží *kožené* a *železné*, v Tyrolích jižních *hedvábnictví*.

Obchod tyrolský jest více přívozný než vývozný. Dováží se hlavně obilí. Vyváží se víno, hovězí dobytek, dříví a sůl.

Hlavní město jest Inšpruk na řece Innu, asi tak velké jako Olomouc. Císařský hrad, universita, pomník Ondřeje Hofera.

Brixen, jižně Inšpruku, sídlo biskupa.

Trident, v jižním Tyrolsku, na řece Adyži; krásný chrám.

V l. 1545.—1563. byl tu držán všeobecný sněm církevní.

Bregenz, nad jezerem Bodamským, sídlo sněmu vorarlberského.

Krajina (Kraňsko).

Krajina jest o polovici menší než Morava. Obyvatelstva jest asi půl milionu. — Ti jsou skoro všichni Slovinci a katolíci Němců jest nepatrná část.

Polní hospodářství a chov dobytka jsou tu málo provozovány. Za to *včelařství* jest utěšeně rozšířeno.

Z plodin přírodních jest nejdůležitější *rtuť* u města Idrie

Hlavním odvětvím průmyslu domácího jest *železářství*.
Obchod obilím, dřívím, železem a rtutí jest značný.

Hlavní město Lublaň leží nad řekou Lublaňkou (Lublanica), která se vlévá do Sávy. Sídlo zemských úřadův, knížete-biskupa; krásné chrámy. Čilý obchod. — V okolí mnoho rašeliny.
Idria, proslulé doly rtuťové.
Postojna, jihozápadně Lublaně, krásná jeskyně krápníková.

Prímoří.

Prímoří skládá se z Gorice a Gradišky, Istrie a města Terstu s okolím.

Prímoří jest skoro třikrát menší než Morava. Obyvatelů zde žije více než půl milionu. — Dle národnosti jsou $\frac{3}{5}$ Slované (Slovinci a Charvati), ostatní Vlaši, Němci a j. Dle náboženství skoro všichni katolíci.

Zaměstnání obyvatelstva dle krajiny jest rozličné. V severní části Prímoří (v Gorici a Gradišce) jest hlavním pramenem výživy lidu *chov dobytka, vinařství, štěpařství a hedvábnictví*. V jižní části (v Istrii) provozuje se hlavně *vinařství, rybářství a lodnictví*.

Obchod soustřeďuje se v Terstu.

Prímoří má po celém okraji svém mnoho chobotů (pěkných přístavů pro lodě), jimiž obchod, zvláště námořní, vydatně jest podporován.

Hlavním městem zemským jest **Terst**, velké asi jako Brno. Nejznamenitější město námořní a druhé obchodní město v celé říši. Sídlo zemských úřadů, plavecká a obchodní akademie. Krásné budovy, maják. — Na stráni velmi mnoho letohrádků. Krásný zámek zvěčnělého arcivévody Ferdinanda Maximiliana Miramare.

(Čl. „Terst“.)

Gorice, sídlo arcibiskupa.

Pulj (Pola), největší válečný přístav rakouský.

Dalmacie.

Větší polovice Moravy. Obyvatelů jest zde přes půl milionu. — Dle národnosti jsou skoro všichni Slované (Charvati a Srbové) a jen na pobřeží a ostrovech žijí *Vlachové*. Dle náboženství jest $\frac{5}{6}$ katolíků a $\frac{1}{6}$ pravoslavných.

Obyvatelstvo zabývá se velmi málo polním hospodářstvím, za to více *rybářstvím*.

Hlavní plodiny z říše rostlinstva jsou: kukuřice, ječmen, víno a olej. Z nerostů: hnědé uhlí, něco železa, asfalt a sádra.

Obchod v Dalmacii jest čilý, a to hlavně námořní.
(Čl. „Dalmacie“.)

Hlavní město jest Zader při moři Jaderském, asi jako Jihlava. Má úzké ulice, kamenné domy bez omítky; velké továrny na rosolku „maraskin“.

Split (Spalato), přístav u moře Jaderského.

Halič.

Halič jest $3\frac{1}{2}$ krát větší než Morava a má $6\frac{1}{2}$ milionu obyvatelů. Národnosti slovanské (Malorusové a Poláci). Dle náboženství jsou Poláci řím. katolíci a Rusni řečtí katolíci (sjednocení Řekové). Židů jest tu velmi mnoho.

Zaměstnáním lidu jest *polní hospodářství, chov dobytka* (zvláště hovězího), *lesnictví a hornictví*.

Z plodin přírodních nejdůležitější jest sůl, jejíž největší ložiska jsou ve Veličce, jihovýchodně Krakova. Kromě ní nalézá se zde hnědé uhlí, železná ruda a petrolej (v části východní).

Hlavním odvětvím průmyslu domácího jest *plátenictví* a výroba *hrubých druhů suken*. Továrny jsou po většině v rukou Židů. *Vinopalen* jest zde velké množství.

Dosti rozsáhlý obchod jest hlavně v rukou židovských. Největší města obchodní jsou: Krakov, Lvov a Brody.

Hlavní město jest Lvov (větší nežli Brno), sídlo 3 arcibiskupů: řím.-katolického, řeč.-katolického a armensko-katolického. Krásné budovy, universita, technika. Velké trhy. — V okolí silné pěstování lnu.

Krakov, silná pevnost: asi čtvrtina všeho obyvatelstva jsou Židé. Sídlo biskupa, universita, technický ústav, velký obchod v rozličných přírodninách. Mnoho vzácných památek historických. — V okolí doly uhelné a solné.

Brody, město při hranici haličsko-ruské, skoro samí Židé. Velký obchod ve vlně, bavlně a hedvábí.

Bukovina.

Menší polovice Moravy. Obyvatelů zde žije více než půl milionu. — Z nich jest polovice Rumunů (na jihovýchodě) a polovice Malorusů (na západě). Dle náboženství jest většina pravoslavných.

Půda jest skoro všecka úrodná, a asi z polovice lesy porostlá. Daří se tu hlavně *kukuřice*. Pěstuje se tu též *tabák*.

V chovu dobytka, který není příliš rozsáhlý, zaujímá první místo kůň. Bukovinský kůň jest po sedmihradském nejúhlednější v říši.

Z plodin přírodních nalézá se tu *zlato* (které se rýžuje), *stříbro*, *olovo*, *měď*, *železo*, *sůl kamenná* a *hnědé uhlí*.

Průmysl jest velmi slabý. Záleží ve spracování železa a mědi, ve sklářství, v pálení kořalky, řezání prken, koželužství a papírnictví.

Obchod jest v rukou Židů. Vyváží se obilí, lihoviny, dobytek, dříví a med (lesních včel).

(Čl. „Bukovina“.)

Hlavní město jsou Černovice. Sídlo zemských úřadův, arcibiskupa pravoslavného; universita. Velký obchod.

B) Zalitavsko.

Uhry.

Uhry jsou desetkrát větší než Morava. Obyvatelů mají přes 13 milionů. — Dle národnosti jest skoro polovička Maďarů, přes $\frac{1}{4}$ Slovanů (Slováků, Rusů, Slovinců, Srbů, Charvatův a Bulharův); ostatní jsou Rumuni, Němci a Židé.

Dle náboženství jest většina katolíků, skoro $1\frac{1}{2}$ milionu pravoslavných, přes 2 miliony protestantův a Židé.

Velké množství velmi úrodné půdy jest příčinou, že *polní hospodářství* ve velkých rozměrech se provozuje. Nejvíce polí jest v obou nížinách. Obilí se daří tolik, že se ze země vyváží. Daří se tu velmi mnoho pšenice, žita, ječmene, kukuřice a ovesa. Mezi rostlinami obchodními přední místo zaujímá tabák. V krajinách jižních daří se též pěkné konopí.

Ovocnictví se dosti rozmáhá. *Vinařství* jest nejznamenitější v celé říši, po Francii nejsilnější v Evropě. Nejlepší víno jest tokajské.

Lesnictví nevyhovuje dosud všem požadavkům. Ačkoliv jest v horách dosti lesů, přece v nížinách jest o dříví bída.

V rovinách chová se mnoho dobytka hovězího, ovec s jemnou vlnou a pěkných koní. Dobytek vepřový hlavně ve výbězcích Alp, zvláště v „bakoňském lese“.

Rybářství pěstuje se hlavně na Dunaji, Tise a jezeře Blatenském.

Z nerostů mají Uhry množství vzácných kovů, jako: *zlato* a *stříbro* zvláště v části jihovýchodní. Ze všech zemí říše naší mají Uhry nejvíce mědi. Kromě toho doluje se tu na *olovo*, *rtuť*, *železo* (zvláště v Uhrách severních), *sůl*, *sodu*, *ledek* a *uhlí*.

Průmysl uherský, který není dosud na žádoucí výši, provokuje se hlavně v části severozápadní. Nejvíce rozšířeno jest *mlynářství* a *koželužství*. Výrobků *lněných* zhotovuje se mnoho na Slovensku. Továren na zboží *vlněné* jest dosud málo. *Železářství* jest nejsilnější v krajinách severních, kde jsou též četné *sklárný* a *papírný*. *Cukrovary*, *pivovary* a *vinopalny* jsou na západě. Z měst průmyslových jest nejdůležitější Budín a Pešť.

Obchod uherský jest velice živý. Vyvází se mnoho obilí všeho druhu, mouka, dobytek a všeliké plodiny přírodní (z živočišných zvláště vlna). Přiváží se zboží koloniální a rozličné výrobky průmyslové. Velké trhy na rozličné zboží jsou: v Pešti, Vácově, Kečkemetu, Debrecně, Aradě, Šoproni, Segedíně a Trnově. Trhy koňské jsou největší v Rábu, Debrecně a Královském Bělehradě.

Celá země rozdělena jest na 50 částí, žup čili stolic.

Hlavní město jest Budín-Pešť. Rozkládá se po obou březích dunajských. Budín na břehu pravém, Pešť na břehu levém. Sídlo zemských a říšských úřadův a říšského sněmu. Krásné budovy, císařský hrad, množství vědeckých ústavů. Mnoho továren, středisko obchodu.

(Čl. „Budín a Pešť či Buda-Pešť“.)

Prešpurk (Břetislav) na Dunaji, u hranic rakouských. Dřívější sídlo sněmu. Královský hrad, vědecké ústavy. Cílý průmysl a obchod, vinařství.

Trenčín, sírné lázně.

Ostřehom, sídlo knížete-arcibiskupa a primasa uherského; velký dóm nádherný.

Vácov, biskupství, krásný chrám. Vinařství.

Královský Bělehrad (čili stoličný), jihozápadně Budína-Pešti. Po dlouhá léta bývali zde králové uherští korunováni a pochováni.

Siget, silná pevnost. (Mikuláš Zrinský zemřel r. 1566.)

Tokaj, výborné víno, štěpařství.

Segedín, továrny na tabák, hlavní loděnice pro paroplavbu potisskou.

Temešvár, biskupství, silný obchod.

Sedmihrady.

Sedmihrady jsou $2\frac{1}{2}$ krát větší než Morava. Obyvatelů zde žije skoro $2\frac{1}{2}$ milionu. Dle národnosti jest asi $\frac{2}{3}$ Rumunů, skoro třetina Maďarův, asi desetina Němcův. Ostatní jsou Židé a národové jiných kmenů, zvláště Cikáni. Dle náboženství jest více než třetina katolíkův, asi třetina pravoslavných, ostatek unitáři a Židé.

Jelikož krajina sedmihradská jest většinou hornatinou lesy pokrytou, jest polní hospodářství málo pěstováno. *Vinařství* kvete dosti v části severozápadní. Také *štěpařství* a pěstování *tabáku*, *lnu* a *konopí* provádí se v míře rozsáhlé.

Chov dobytka jest velice rozšířen. Kromě koní, které patří mezi nejlepší v říši, chová se tu dobytek hovězí, vepřový a ovce.

V lesích žije dosti zvířet, zvláště zajícův a lišek.

Z nerostů dobývá se tu mnoho zlata (ze všech zemí mocnářství našeho nejvíce) a stříbra. Také rtuti, mědi a krušné soli jest tu hojnost, železa a uhlí však málo.

Průmysl a obchod jsou velmi nepatrné. Nejvíce jest tu *koželužen*. *Železné hutě* v části západní a *sklárný* na jihu.

Předmětem obchodu jsou suroviny, jež se vyvážejí, a výrobky průmyslové, které se přivážejí.

Sedmihrady rozděleny jsou v 15 stolic.

Hlavní město jest Sibiň (asi jako Jihlava). Právnická akademie, čilý obchod.

Brašov, největší a nejlidnatější město celé země. Velký průmysl a obchod. Hamry železné a měděné, papírny a barvírny.

Kluž, universita.

Charvatsko a Slavonie.

Dvakrát tak velké jako Morava. Obyvatelů jest tu přes dva miliony. Dle národnosti jest většina Slovanů (Charvatův a Srbů, něco Čechův a Slovákův). Ostatní jsou Němci a Maďaři. Velice nepatrná část je tu Italů, Židů, Cikánův a Řeků. Dle náboženství jsou skoro všichni katolíci. Asi půl milionu jest pravoslavných a něco protestantův a židů.

Polní hospodářství jest ve Slavonsku výnosnější než v Charvatsku; příčinou toho jsou hory v Charvatsku a nížiny v Slavonsku.

Vinařství jest hojně rozšířeno; jsou tu největší vinohrady celého mocnářství. *Ovocnictví* pěstuje se rovněž u velikém množství. Ze švestek se dělá slivovice.

Lesy, jichž tu hojnost, zvláště dubových, poskytují množství dřeva stavebního a plodů (žaludů), jakožto výborné krmivo pro dobytek vepřový.

Chov dobytka kromě vepřového jest nepatrný. Za to drůbeže chová se v celé zemi hojnost.

Jsou tu ložiska: síry, železa, mědi, hnědého uhlí a petroleje.

Průmysl, dosud velmi malý, obmezen na větší města, jako: Rijeku a Záhřeb.

Obchod, podporovaný hlavně splavnými řekami, jako Dunajem, Drávou a Sávou, jest dosti čilý. Do obchodu přichází hlavně obilí, jehož v Slavonsku je hojnost a v Charvatsku nedostatek, dříví, víno a pijavky (z močálův u Osěku). Obchod jest hlavně vývozný.

Charvatsko se Slavonskem rozděleno jest v 10 stolic.

Hlavní město Charvatska jest Záhřeb, při řece Sávě. Sídlo bána, zemských úřadův a arcibiskupa. Krásný chrám, universita a jiné vědecké ústavy. Čilý obchod.

Rjeka, svobodný přístav, loděnice; velký průmysl a obchod.

Varaždin, v okolí mnoho vinic; hedvábnictví, továrna na tabák, obchod.

Toplice, sirné lázně.

Hlavní město Slavonska jest *Osěk*, při řece Drávě. Paroplavba, značný průmysl a obchod.

Djakov, sídlo biskupa.

C) Obsazené území.

Bosna a Hercegovina.

Krajina hornatá. Na jižních svazích mnoho vinic.

Hlavní město Serajevo, jest obydleno většinou Slovany. Hotovení pušek a šavlí.

Přehled korunních zemí s hlavními městy.

a) Předlitavsko:

Království České	Praha.
Markrabství Moravské	Brno.
Vévodství Slezské	Opava.
Arcivévodství Hornorakouské	Linec.
Arcivévodství Dolnorakouské	Víděň.
Vévodství Štyrské	Štyrský Hradec.
Vévodství Solnohradské	Solnohrad.
Vévodství Korutanské	Celovec.
Knížecí hrabství Tyrolské s Vorarlberkem . . .	Inšpruk.
Vévodství Krajinské	Lublaň.
Prímoří (knížecí hrabství Gorické a Gradišské, markrabství Istrianské a město Terst s okolím) Terst.	

Království Dalmatské	Zader.
Království Haličské a Vladiměrské	Lvov.
Vévodství Bukovinské	Černovico.

b) Zalitavsko :

Království Uherské	B u d í n - P e š t.
Velkoknížectví Sedmihradské	Sibiň.
Království Charvatsko-Slavonské	Záhřeb.

c) Obsazené území :

Bosna a Hercegovina	Serajevo.
-------------------------------	-----------

1. Přehled zemí dle velikosti. 2. Přehled zemí dle obyvatelů.
 3. Přehled měst dle počtu obyvatelův. 4. Přehled nejdůležitějších
 měst dle významu, průmyslu neb obchodu, na př.: Brno (souken-
 nictví...). 5. Přehled středisk obchodních a průmyslových, na př.:
 Soukennictví: Liberec..., Brno... atd. Sklářství:...

III.

PATERO DÍLŮ SVĚTA.

Evropa.

Hranice a velikost.

Říše Rakousko-uherská sousedí s množstvím jiných státův, a ty jsou: Německo, Rusko, Rumunsko, Srbsko, Turecko, Černá Hora, Itálie a Švýcarsko.

Za těmito státy není však ještě konec světa, ani všude moře, nýbrž mnohé ze států těchto sousedí zase se státy jinými, jako jsou: Francie, Španělsko, Portugalsko, Belgie, Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Bulharsko, Řecko, a mořem oddělena jest Velká Británie s Irskem.

Všecky tyto státy tvoří celek, jenž slove Evropa.

Ze všech státův evropských největší jest Rusko, nejmenší Černá Hora (vlastně nejmenší jest knížectví Monacké).

Evropa oblitera jest na třech stranách mořem a na jedné straně ohraničena jest vysokými horami. Moře ta jsou: na severu Ledové moře severní, na západě Atlantský okean a na jihu Středozemní moře. Na východě ohraničuje Evropu pohoří Uralské a řeka Ural, která z pohoří toho směrem jižním teče.

Evropa má rozměr skoro 10 milionů čtverečních kilometrů, jest tedy asi 16krát tak velká jako říše Rakousko-uherská, nebo 450krát tak velká jako Morava.

Kdyby někdo ušel denně 40 km (t. j. asi 12 hodin cesty), prošel by Moravu od západu na východ za 6 dní, od severu na jih za 5 dní, šel-li by směrem přímým. Evropu podobně projít bylo by možno od západu na východ za 136 dní, od severu na jih za 100 dní.

Poloostrovy a ostrovy.

Evropa jest na pokraji svém velice zakřivena. Na mnohých místech vybíhají části země hluboko do moří Evropu oblévajících, čímž vznikly poloostrovy.

Z poloostrovů největší jsou na severu: *Skandinávský a Jutský*,*) na jihu: *Španělský, Italský a Řeckoslovanský*.

K Evropě patří kromě států, jež v souvislosti jsou rozloženy, ještě části země, které jsou v mořích Evropu oblévajících. Tyto části země na všech stranách vodou oblitě slovou ostrovy.

*) Na školách víceletých jest možno přibrati též *Kolu a Kanin*.

Ostrovů má Evropa hojnost. Největší z nich jsou na severu: *Velká Británie, Irsko, Island a Seeland*, na jihu: *Sicilie, Sardinie, Korsika a Kréta*.

Vodstvo.

a) M o ř e.

Evropa oblitera jest na třech stranách mořem, a to: na severu *Ledovým mořem*, jež hluboko do země se zalévá a tvoří tak při severním Rusku *Bílé moře*. Na západě jest rozsáhlý *ocean Atlantský*, jenž rovněž hluboko do pevniny zabíhá a tvoří množství moří menších. Tak mezi Velkou Británií, poloostrovem Skandinavským, Jutským, Německem, Nizozemskem, Belgií a Francií jest *Severní moře*, které mezi Velkou Británií a Francií jest velice úzké a spojeno jest tu s okeanem širým Atlantským. Úžině této říká se kanál *la Manche* (la manš).

Mezi poloostrovem Skandinavským, Jutským, Německem a Ruskem jest *moře Baltské*, jež na východě zabíhá hluboko do Ruska zálivem *Čuchonským*.

Na západě mezi Francií a poloostrovem Španělským okean Atlantský tvoří velký záliv *Biskajský*.

Na jihu oblévá Evropu *moře Středozemní*, které, spojeno jsouc úžinou *Gibraltarskou* s okeanem Atlantským, jest částí okeanu tohoto.

Také jednotlivé části moře Středozemního mají svá zvláštní jména: *moře Jaderské* mezi Itálií, Dalmacií a Tureckem; *moře Jonské*, jižně moře Jaderského, mezi Itálií, Sicílií a Řeckem; *moře Tyrhéuské* mezi Itálií, Sicílií, Sardiníí a Korsikou; *moře Aegejské* mezi Tureckem, Řeckem, Krétou a Malou Asií. Potom *Černé moře* mezi Ruskem, Rumunskem, Bulharskem, Tureckem a Asií, jež s mořem Aegejským spojeno jest úžinou zvanou *moře Mramorné*, (Marmara, Bílé). Moře Černé tvoří záliv do Ruska zvaný *mořem Azovským*.

Přehled moří při Evropě.

Severní Ledové moře — moře Bílé.

Okean Atlantský	{ { { { {	moře Baltské (záliv Čuchonský),	
		moře Severní,	
		záliv Biskajský a kanál la Manche,	
		moře Středozemní	moře Tyrhéuské,
			„ Jaderské,
		„ Jonské,	
		„ Aegejské,	
		„ Mramorné,	
		„ Černé - m. Azovské.	

b) Jezera.

Kromě jezer, jež poznali jsme při říši Rakousko-uherské, jest v Evropě ještě množství jezer podobných, ano i mnohem větších.

Největší jezera jsou v Rusku a to v severozápadní jeho části, při moři Baltském. (Jezero *Ladoga* jest velká jako Morava.)

Kromě Ruska má také jezera Švédsko, Švýcarsko, Itálie, Německo, Velká Británie, Rakousko-uhersko.

c) Řeky.

Z řek evropských nejmohutnější jest Volha. Vzniká v západní části Ruska, v lese zvaném Volchonským. Teče na východ až po město Kazaň, kde obrací se na jih, protéká stále Ruskem a vlévá se u Astrachaně dvěma hrdly do asijského jezera, zvaného mořem Chvalinským.

Dunaj. Kde vzniká? Určete, kterými státy a jakým směrem jimi protéká! — Dunaj opustiv říši Rakousko-uherskou teče dále po hranicích bulharsko-rumunských a vlévá se třemi proudy do moře Černého.

Které přítoky Dunajské znáte?

Visla. Kde vzniká? — Kudy teče? — Visla opustivši území našeho mocnářství protéká obloukovitě jihozápadní částí Ruska (Polskem), vstupuje na půdu říše německé (do Pruska), protéká zemí tou od jihu na sever a vlévá se dvěma hrdly do moře Baltského hlavně u Gdanska.

Odra. Kde vzniká? — Kudy teče? — Odra za Moravskou Ostravou vstupuje do říše Německé (do pruského Slezska), protéká říší tou hlavně směrem severozápadním a vlévá se u Štětína do moře Baltského.

Labe. Kde vzniká? — Kudy teče? — Labe opustivši Čechy vstupuje do Německa a protéká je skoro téměř směrem jako Odra, t. j. směrem severozápadním, a vlévá se za Hamburkem do moře Severního.

Rýn vzniká na vysokých horách Alpských ve Švýcarsku. Teče na severovýchod a potom na sever po hranicích říše Rakousko-uherské, protéká jezerem Bodamským, teče dále na západ až po město Basilej tvoře přirozenou hranici mezi Švýcarskem a Německem. — U města Šaffhausu tvoří slap 22 m vysoký. — U Basileje zahýbá se Rýn na sever. Protéká jihozápadní částí Německa, vstupuje na půdu Nizozemska, rozvětňuje se v ramena, protéká zemí touto od východu na západ a vlévá se u Rotterdamu do moře Severního.

Seine (Séna) vzniká v severovýchodní části Francie. Teče hlavně na severozápad, protéká Paříží, hlavním městem fran-

couzským, teče dále velkými oklikami a vlévá se pod Havrem do Atlantského okeanu (do kanálu la Manche).

Loira (Loara), největší řeka francouzská, vzniká v jižní Francii, protéká zemí od východu na západ obloukem na sever vypouklým a vlévá se u Nantů (Nantes) do Atlantského okeanu.

Tajo (Tacho) vzniká v severovýchodní části poloostrova Španělského a protéká poloostrovem tímto hlavně směrem jihozápadním a vlévá se u Lissabona, hlavního města portugalského, do Atlantského okeanu.

Ebro protéká severovýchodní částí poloostrova Španělského směrem jihovýchodním a vlévá se do moře Středozemního.

Rhona (Róna) prýští se ve Švýcarsku, v horách Alpských. Protéká jezerem Ženevským, při jihozápadním cípu Švýcarska, a po výtoku z jezera tohoto vstupuje na půdu francouzskou, protéká městem Lyonem, obrací se na jih a vlévá se do moře Středozemního.

Pad pramení se v severozápadní části Italie, v Alpách; protéká severní Itálií směrem od západu na východ a vlévá se do moře Jaderského.

Tiber vzniká v Apenninách, v severní části střední Italie, teče hlavně směrem jižním, protéká Římem a vlévá se do moře Tyrhenského.

Ural sbírá vody svoje v horách stejného jména, na východní hranici ruské. Teče s počátku na západ, potom na jih, stále po hranici ruské, a vlévá se do moře Chvalinského.

Přehled důležitých řek v Evropě:

Volha	{	do moře Chvalinského.
Ural		

Dunaj	"	"	Černého.
-------	---	---	----------

Visla	{	"	"	Baltského.
Odra				

Labe	{	"	"	Severního.
Rýn				

Seina	{	"	okeanu Atlantského.
Loira			
Tajo			

Ebro	{	"	moře Středozemního.
Rhona			

Tiber	do moře Tyrhenského.
-------	----------------------

Pad	"	"	Jaderského.
-----	---	---	-------------

Horstva.

Asi $\frac{1}{3}$ veškerého povrchu Evropy prostoupena jest horami. Mnohé z nich dosahují veliké výše. Hřbety a temena hor těchto pokryta jsou věčným sněhem a ledem, který ani za vedra letního nerozmrzá, čímž hory ty na temena svá nedopouštějí přístupu. Horám takovým říkáme velehory.

Z velehor evropských nejmohutnější jsou: Alpy, Pyreneje a Apenniny.

Kromě jmenovaných dosahují však značné výše též horstva následující: Karpaty, Kras, vysočiny Českomoravská, Německá a Skandinávská, Balkán a Ural.

Alpy vypínají se od moře Středozevního nejprve na sever a potom na severovýchod tvoříce mohutnou hradbu kolem Italie severní. Zabíhají též do východní části Francie jižní, prostupují skoro celým Švýcarskem a táhnou se dále do říše Rakousko-uherské až po Dunaj.

Alpy při hranici francouzsko-italské dosahují největší výše a čím dále na východ jsou nižší.

Nejvyšší hora jest *Mont Blanc* (4800 m, t. j. více než třikrát tak vysoká jako hora Praděd).

Alpy evropské rozdělují se ve tři části, a to: západní (od moře Středozevního až po *Mont Blanc*), střední (od hory *Blancu* až po sedlo Brennerské v Tyrolích) a východní (od sedla Brennerského až po Dunaj).

Střední a východní Alpy dělí se dle hornin, z nichž se skládají, ve dvě, a to: Severní vápencové Alpy, prahorní a jižní vápencové Alpy.

Apenniny prostupují skoro veškerou Itálií, pročež poloostrov tento Apenninským se nazývá. Apenniny spojeny jsou při moři Středozevním (v sev. Italii) s Alpami, jsou však mnohem nižší Alp. Táhnou se skoro středem poloostrovu od severozápadu na jihovýchod a v jižní části Italie zahýbají se na jihozápad a vstupují i na ostrov Sicílii.

Nejpamátnější hory jsou tu *Vesuv* (sopka) při západním břehu italském nedaleko města Neapole, a *Etna* (rovněž sopka) na ostrově Sicílii, nedaleko severovýchodního cípu.

(Čl. „Sopky“.)

Pyreneje tvoří přirozenou baštu mezi poloostrovem Španělským a ostatní Evropou. Dle velehor těchto nazván jest poloostrov tento též poloostrovem Pyrenejským. Všechn poloostrov jest horami prostoupen, ale při severní hranici jsou Pyreneje nejvyšší hradbou.

Východní hranici Ruska a Evropy vůbec tvoří Ural, jenž od Severního Ledového moře pne se na jihovýchod. (Výšku má asi jako Jeseníky.)

Vysočina Českomoravská prostupuje severozápadní část říše Rakousko-uherské. — (Které země rakouské jsou vysočinou touto prostoupeny? Které části její znáte?)

Hornatina Německá protírá se v jižním Německu na východ až po vysočinu Českomoravskou, na jih a na západ až po řeku Rýn.

Karpaty protírají se v říši Rakousko-uherské. — (Vytkněte země, kterými protupují!)

Kras jest horstvem říše Rakousko-uherské a pne se v prodloužení Alp podél moře Jaderského a dále vysílá výběžky až do Turecka.

Balkán na východě sáhá až po moře Černé a dává jméno poloostrovu Řeckoslovanskému.

Také poloostrov Skandinávský, hlavně v části západní, podél okeanu Atlantského jest prostoupen vysokými horami.

Nížiny.

Evropa jest skoro do $\frac{2}{3}$ nížinou. Největší nížiny jsou v části severovýchodní, kdežto Evropa střední a jižní jest prostoupena horami.

Z nížin evropských jsou nejrozsáhlejší: Velká nížina *slovan-ská* (sarmatská, ruská) na východě, která se protírá skoro v celém Rusku. Nížina *germánská* na západě, která zabírá celé severní Německo od vysočiny českomoravské a hornatiny německé až po moře Severní a Baltské.

Nížina *francouzská* protírá se Francií severně Pyrenejských hor.

Nížina *lombardsko-benátská* protírá se v severní Italii podél řeky Pádu a jest obklopena na západě a severu Alpami, na jihu Apenninami a na východě mořem Jaderským.

Nížiny *uherské*. — Kde se protírají? —

Kromě těchto velkých nížin jest v Evropě ještě mnoho nížin menších, hlavně při ústí velkých řek.

Podnebí.

Podnebí evropské jest přerozmanité. Vysoké hory, blízkost moře mají veliký vliv na podnebí rozličných krajin.

Šíré moře nikdy nezamrzá; vzduch nad ním bývá v zimě teplejší než nad pevninou, a tím se stává, že mrazivý vzduch v krajinách přímořských jest vzduchem mořským oteplován; na-proti tomu v létě mírní vzduch ten vedra svými parami. Jest tedy

v krajinách přímořských méně krutá zima i mírnější léto než v krajinách daleko moře vzdálených (zvláště východních), kde jsou kruté zimy i příliš horká léta.

Dle podnebí možno Evropu rozdělití ve *tři* díly nebo *pásma* :

Pásmo *chladné* zaujímá severní část Ruska a poloostrova Skandinávského. Zde přebývá jen málo lidí, a ti se živí hlavně lovením ryb a jiných mořských zvířat. Stromy tu zakrňují v keře, rostou tu pouze lišejníky čili mechy. Nejobyčejnějším zvířetem domácím jest sob, jenž obyvatelstvu tamních krajin nahrazuje koně i krávu. Zima trvá úplně 9 měsíců; snh jen na 3 měsíce sleze, a nastane počasí mírnější.

Pásmo *horké* (teplé) prostírá se v krajinách jižních, zvláště na poloostrově Španělském, Italském a Řeckoslovanském. Tu bývá snh úkazem řídkým. Léto trvá dlouho a jen na krátko nastává počasí pochmurné a deštivé. V krajinách těchto daří se ohnivá vína, fíky, pomeranče, citróny a podobné vzácné plodiny.

Třetí pásmo jest *mírné* a zaujímá Evropu střední. — (Jmenuj státy!) — Zde střídají se čtyři roční počasí v pravidelných lhůtách. Daří se tu hojnost obilí, jsou tu krásné lesy, zahrady ovocné i pestré louky.

Z větrů nejčastější bývá vlhký vítr západní a přináší mnoho mračen od okeanu Atlantského. Vítr severní jest studený, východní suchý, a to v létě teplý, v zimě chladný. Vítr jižní bývá teplý.

Deště jsou nejhojnější na ostrovech Velké Britannie, Irska a v Portugalsku, nejméně prší v jižním Rusku. V krajinách přímořských pršívá častěji než v krajinách moře daleko vzdálených. V hornatých krajích prší častěji zase než v rovinatých. V krajinách severních (pásmo chladné) nikdy neprší, nýbrž jen sněží.

Obyvatelstvo.

V Evropě přebývá, podle posledního sčítání lidu r. 1890., skoro 400 milionů lidí. — (380,000.000.) —

Nejméně obyvatelů bydlí v krajinách severních (studených), nejvíce v západní části Evropy střední. Nejlidnatější stát jest Belgie.

Obyvatelstvo evropské různí se hlavně dle národnosti a náboženství.

a) Dle národnosti. .

Ku kterému národu patříme my? — Podobně jak mluví Čechové, tak mluví s malými změnami též národové jiní, jako: Poláci, Slovinci, Rusové a j.

Více národů, kteří mají řeč podobnou, tvoří čeleď národní. Nejdůležitější a také nejmohtnější čeledi národní v Evropě jsou: čeleď slovanská, germánská a románská.

Nejčetnější jest čeleď románská; germánská a slovanská jsou téměř stejné. Každá má přes 100 milionů duší.

K čeledi *slovanské* patří tyto národové: Čechové se Slováky, Poláci, Slovinci, Charvati, Srbové, Bulhaři, Rusové a Lužičané.

K čeledi *germánské*: Němci, Angličané, Hollandané, Vlámové, Dánové, Švédové a Norové.

K čeledi *románské*: Francouzi, Italové, Španělé, Portugalci a Rumuni.

Kromě jmenovaných čeledí čili kmenů národních přebývají v Evropě ještě Řekové, Arméni, Maďaři, Turci, Tataři, Keltové, Čudové, Cikáni, Židé, Albanci a Barkové.

Rusko, Bulharsko, Srbsko a Černá Hora jsou hlavní sídla kmene slovanského.

Velká Britannie s Irskem, Švédsko, Norsko, Dánsko, Holandsko a Německo jsou sídla kmene germánského.

Rumunsko, Itálie, Španělsko, Portugalsko a Francie jsou státy románské.

Říše Rakousko-uherská, Švýcarsko, Belgie a Turecko jsou státy s obyvatelstvem dle národnosti smíšeným.

Řekové bydlí hlavně v Řecku.

Obyvatelstvo evropské jest pletí skoro výhradně *bílé*. Jen nepatrná část (asi $\frac{1}{20}$ všeho obyvatelstva) jest pletí *žluté*, totiž Tataři, Maďaři, Čudové a Turci.

b) Dle náboženství.

Obyvatelstvo evropské dělí se dle náboženství hlavně ve tři veliké skupiny:

1. *Vyznávající církve římsko-katolické*, jichž jest skoro polovina všeho obyvatelstva. Patří k nim: skoro všickni národové románští, Charvati, Slovinci, Čechové, Poláci a jižní Němci.

2. *Vyznávající církve evangelické*, kterých jest asi čtvrtina všeho obyvatelstva. K nim patří hlavně národové germánští.

3. *Vyznávající církve řecké (pravoslavné)*, jichž jest též skoro čtvrtina všeho obyvatelstva. Patří k nim hlavně: Rusové, Srbové, Bulhaři, Řekové a Rumuni.

Kromě jmenovaných tří církví křesťanských jsou v Evropě ještě Turci v íry mohamedánské, israelité a j.

Plodiny přírodní.

Z živočišstva vyskytují se v Evropě hlavně zvířata domácí. Z divoké zvěře jsou tu: *lišky, medvědi, vlci, rysové, kamzíci*,

šakalové; také *chameleon* a *želvy* jsou v Evropě jižní; *opice* při úžině Gibraltarské.

Z nerostů dobývá se v Evropě nejvíce *kamenného uhlí* a *železa*, a to zase nejvíce v Británii, v Belgii a v Rakousko-uhersku.

Z jiných nerostů dobývá se *zlato* (jehož jest v Evropě jen málo) v Uralu v Rusku; *stříbro* v Rakousko-uhersku a ve Španělských; *platina* ve Španělských a v Rusku; *olovo* ve Španělských, Anglii, a Rakousko-uhersku; *cín* v Anglii, Sasích a Čechách, *měď* ve velkém množství v Anglii a Rusku; *rtuť* v Rakousko-uhersku a ve Španělských; *tuha* nejvíce v Čechách a Bavořích; *sůl* nejvíce v Rakousko-uhersku, v Rusku, ve Španělských a v Německu.

Polní hospodářství a chov dobytka.

Obyvatelstvo evropské zabývá se hlavně vzděláváním půdy. Jest pak půda vzdělávána za pole, louky a posázena lesy.

Kolem měst a vesnic rozkládají se zahrady. V Evropě jižní jest hojnost vinic.

Nejvíce půdy nevzdělané jest dosud v Rusku.

Lesů má nejvíce severovýchodní a střední Evropa; nejméně Velká Británie a Irsko, Španěly a jižní Rusko.

Jih Evropy jest úrodnější než studený sever.

Chov dobytka jest v Evropě hojný. Nejlepší *koně* chovají v Britsku (Anglii); *skot* (dobytek hovězí) hlavně v hornatých krajinách, ale i na rovinách nížozemských. *Ovce* s nejjemnější vlnou chovají se ve Španělských.

Bourců (hedvábníků) chová se nejvíce v severní Italii a v jižní Francii.

Rybářství provozuje se nejvíce v krajinách severních a to hlavně v Britsku, v Nížozemsku a v Rusku.

Průmysl a obchod.

Z výrobků průmyslových zhotovuje se v Evropě nejvíce zboží železného, tkanin vlněných, bavlněných, lněných a hedvábných.

Ve všech skoro státech jsou četné továrny na spracování rozličných surovin. Nejvíce jich jest ve Velké Británii (zvláště v Londýně, v Manchestru a v Glasgowě), v Belgii (zvláště v Bruselu), ve Francii (zvláště v Paříži a v Lyoně), ve Švýcarsku (zvláště v Ženevě a v Curychu), v Německu (zvláště v Barmech a v Essech) a v Rakousko-uhersku (zvláště ve Vídni, v Praze a v Brně).

I v *obchodu* jest Evropa prvním dílem světovým. Přivážejí se sem hlavně z jiných dílů světových některé potraviny a suroviny za účelem průmyslovým. Vyvážejí se pak do všech končin výrobky průmyslné, mezi nimiž železné zboží a tkatiny zaujímají prvé místo.

Do Evropy se dovážejí: *zlato* z Austrálie a z Ameriky, *stříbro*, *cín*, *bavlna*, *koření*, *káva*, *čaj*, *rýže* a *obilí* z Asie a z Ameriky, *hedvábí* z Asie, *slonovina* z Afriky, *tabák* z Asie a z Ameriky, *dříví* na práce truhlářské z Ameriky atd.

Nejčilejší obchod má Velká Británie; potom Francie, Nizozemsko, Německo, Itálie, Rakousko-uhersko a Rusko.

Dopravní prostředky.

Obchod evropský podporován jest přerozmanitými prostředky.

Moře, které skoro celou Evropu oblévá, činí mnoho zálivů, kde lodi (zvláště obchodní) mají výhodné přístavy. Rovněž i mnohé průlivy mezi jednotlivými moři a průplavy, spojující velké řeky mezi sebou, přechetné *železnice*, *silnice*, *pošty* a *telegrafy* způsobují velkou i rychlou dopravu.

Nejvíce prostředků dopravních má Velká Británie, potom Francie a Německo.

Mimo jmenované státy má nejvíce *lodí* Itálie a nejvíce *železnic* Belgie.

Státy a vláda.

V říši Rakousko-uherské vládne dědičný císař, jenž za účelem zákonodárným povolává do sněmů zemských a říšských volené zástupce lidu čili poslance.

Takový stát jmenuje se *ústavní* čili *konstituční*.

Všecky státy evropské nemají však takového zřízení jako říše Rakousko-uherská. V některém vládne sice také panovník dědičný, ale neobmezeně, to jest nevolá zástupců lidu k zákonodárství, nýbrž dává zákony zcela sám dle své libovůle.

Takové státy slovou *absolutními*. Absolutním státem v Evropě jest Rusko (i také Turecko).

Státy mající dědičného panovníka slovou *monarchií* (monarchie).

V některých pak státech evropských, jako ve Francii a ve Švýcarsku nevládne dědičný panovník, nýbrž vrchní správu země za panovníka obstarává osoba národem na určitou dobu zvolená, která vládne se sněmy.

Takové státy slovou republiky.

Hlava republiky jmenuje se *president*.

Francie a Švýcarsko jsou republiky. — Rusko (a Turecko) jest monarchie neobmezená čili absolutní. — Ostatní státy evropské jsou podobně jako říše Rakousko-uherská monarchiemi obmezenými čili ústavními (konstitučními).

Vzdělanost.

Podobně jako v říši Rakousko-uherské postaráno jest o vzdělání lidu přemnohými školami, jak obecnými, středními, vysokými i odbornými, tak i v jiných státech evropských jest ku vzdělání lidu zřízeno hojně podobných ústavův.

Evropané ve vzdělanosti jsou prvními na světě.

Jednotlivé státy evropské.

Ze státův evropských mají nejvíce obyvatelů: Velká Britannie, Francie, Německo, Rakousko-uhersko, Rusko a Itálie.

Těchto šest nejmocnějších států nazýváme *velmocmi*.

Velká Britannie a Irsko.*)

Velká Britannie a Irsko jsou dva velké ostrovy evropské v okeaně Atlantském, z nichž východní (Velká Britannie) jest větší, západní (Irsko) menší.

Velká Britannie skládá se ze dvou království; severně jest *Skotsko*, jižně *Anglie*.

Z řek nejdůležitější jest *Temže*, která protéká jižní Anglií hlavně od západu na východ a vlévá se do moře Severního.

Podnebí Velké Britannie a Irska jest velmi mírné. Obloha jest pravidelně chmurná; zvláště velmi častými jsou tu husté mlhy.

Obyvatelů přebývá tu 38 milionů, tedy o nemnoho méně nežli v říši Rakousko-uherské, ačkoliv území Britské jest jen polovice říše naší.

Dle národnosti jsou velikou převahou Angličané, v menšině jsou Keltové ve Skotsku, v Irsku i v Anglii.

*) Probíraje se nyní jednotlivými státy opakuj, co jest již známo o nich z povšechného zeměpisu Evropy. — (Ohraničení, vodstvo, horstvo atd.).

Angličané jsou náboženství evangelického (anglikánského). Irové jsou většinou katolíci.

Z plodin přírodních nejdůležitější jsou *kamenné uhlí* a *železo*, kterýchžto nerostů dobývá se tu tolik, jako v ostatní Evropě dohromady. I jsou proto nerosty tyto základem ohromného průmyslu a obchodu ve státě tomto.

Mimo jmenované nerosty těží se tu též *cín*, *měď*, *sůl*, *tuha*, *porculán*. *Léčivé vody* jsou tu hojným zjevem.

Výtěžky *polního hospodářství*, ač jest dosti značně zvelebováno, nepostačují domácí spotřebě, proto musí se dovážeti mnoho obilí z ciziny.

Chov dobytka hovězího i koní a bravu jest vzorný.

Rybářství jest znamenité, zvláště na pobřeží skotském, kde jest umělý chov lososův. Na podzim jest veliký lov sledů na západním pobřeží skotském a irském.

Průmysl nedosáhl takové výše a tak ohromných rozměrů v žádném státě, jako ve Velké Británii. Průmysl anglický jest první na veškerém světě.

Ve střední Anglii, kde jsou hojná ložiska železné rudy a uhlí, jest více továren na zboží kovové, a zvláště světoznámé jsou výrobky ocelové. — V severní Anglii vyrábí se nejvíce zboží vlněného, bavlněného a hedvábného. Pivovarství.

Největší města průmyslová jsou: Londýn, Birmingham, Manchester, Liverpool, Bristol, Leeds a j.

Jako světovým jest průmysl, tak rozsáhlým jest též *obchod*. Moře všechnu Británii oblévající tvoří mnoho zálivů, výhodných přístavů lodních. Široké řeky jsou spojeny mezi sebou množstvím průplavů, jimiž lodi volně mohou projížděti. Síť silniční i železniční velice jest rozvětvena, rovněž i telegrafů jest tu velmi mnoho, a tím vším obchod znamenitě jest podporován.

Telegrafem podmořským (kabelem) spojena jest Anglie s Francií a s Amerikou.

Vyvázejí se nejvíce výrobky průmyslné a dovážejí se suroviny do továren a potraviny.

Hlavní město veškeré říše jest Londýn v Anglii, rozložený po obou březích řeky Temže. Má více než 4 miliony obyvatelů, největší a nejbohatší sídlo obchodu světového.

(Čl. „Londýn“).

Birmingham (skoro $\frac{1}{2}$ milionu obyv.), první město kovového průmyslu v Anglii. V okolí veliké doly na železnou rudu a kamenné uhlí.

Liverpool při západním pobřeží anglickém (více nežli $\frac{1}{2}$ milionu obyv.), druhé obchodní město říše. Množství loděnic. Lodi odtud plují do všech končin světových.

Manchester v severní Anglii, východně Liverpoolu (skoro $\frac{1}{2}$ milionu obyv. se Salfordem), hlavní sídlo průmyslu bavlnického.

Edinburk, hlavní město Skotska, při východním břehu u moře Severního. Rozkládá se na třech návrších, mezi nimiž hluboké rokly jsou překlenuty několika mosty. Má velmi vysoké domy (také o deseti patrech). Ulice jsou úzké. Universita; veliký obchod.

Glasgow (přes $\frac{1}{2}$ milionu obyv.), největší město skotské. Universita. První průmyslné a obchodní město skotské. V okolí ohromné doly uhelné.

Dublín, hlavní město irské na východním pobřeží ($\frac{1}{3}$ milionu obyv.) Sídlo katolického arcibiskupa a evangelického primasa irského. Universita. Čilý obchod.

Velké Británii patří kromě *Gibralturu* (města v nejjižnějším cípu poloostrova Španělského při moři Středozemním) ještě mnoho osad ve všech dílech světových, v Africe, v Asii, v Americe, a v Australii.

Francie.

Francie jest asi o $\frac{1}{6}$ menší než říše Rakousko-uherská, má však s říší touto skoro stejný počet obyvatelův (39 mil.).

Obyvatelé jsou národnosti hlavně francouzské, ale v krajinách sousedících s jinými státy bydlí též národové jiní, ovšem v malém počtu, při hranicích německých Němci, při italských Italové, při belgických Vlámové, na západě i Keltové.

Dle náboženství jsou skoro vesměs katolíci.

Polní hospodářství jest na výši značné; výtěžek jeho nestačí však spotřebě země, a proto se dováží mnoho obilí hlavně z Ruska.

Vinařství jest nejlepší a nejrozsáhlejší ze všech státův evropských. Vyhlášená vína jsou: burgundské (z něhož pochází naše víno mělnické, Karlem IV. do Čech dovezené), champagne (šampaňské), bordeauxské (bordóské) a j.

Ročně těží se tu vína přes 50 milionů hektolitřův.

Chov dobytka není valný a proto i dobytek se stále dováží. Koně, chované hlavně na severu, jsou hledané. (Kůň normandský.)

V krajinách jižních pěstuje se mnoho bourců (hedvábníkův).

— Roční výtěžek jest přes $\frac{1}{2}$ milionu kilogramů hedvábí. —

Kybářství provozuje se hlavně jen na pobřeží.

Z nerostů vyskytuje se tu hlavně při severní hranici sůl a železo, na jihu (u města Lyonu) uhlí. Spotřebě domácí ne-

stačí však ani železa ani uhlí. Dováží se obé hlavně z Belgie a z Anglie.

Průmysl francouzský vyniká hlavně vkusem. Za průmyslem anglickým jest francouzský na prvním místě.

Nejdůležitější odvětví průmyslová jsou: hedvábnictví (první na světě) a bavlnictví (první po anglickém). Plátenictví jest slabší; za to jsou vyhlášena sukna francouzská. Výborný jest porculán francouzský.

Přední sídlo průmyslové jest Paříž s okolím.

V obchodě patří Francie k nejmočnějším státům. Množstvím výborných prostředků dopravních jest obchod velice podporován. Obchod jest námořní a vnitřní. Pro obchod námořní jest mnoho důležitých měst pobřežních, pro obchod vnitřní hlavně Paříž, Lyon a St. Etienne.

Vzdělanost ve Francii jest veliká. Jest tu zvláště mnoho vysokých škol. — Jazykem francouzským vyměňují se zprávy mezi jednotlivými mocnostmi.

Francie jest republikou. Celá země rozdělena jest v 86 dílů, zvaných departementy (departmanty).

Hlavní město jest Paříž (2 $\frac{1}{3}$ mil. ob.). Rozkládá se po obou březích středního toku řeky Seiny. Město jest pravidelně a velice vkusně stavěno. Prostranná náměstí ozdobena jsou pomníky. Mnoho krásných budov. — V okolí mnoho rozkošných letohrádkův.

(Čl. „Paříž“.)

Orleans, jižně Paříže, při nejsevernějším ohbí řeky Loiry. Krásný chrám, znamenitý průmysl. Pomník panny Orleanské, která 8. května r. 1429. osvobodila město od Angličanův je obléhajících.

Marseille jest největší přímořské město francouzské při moři Středozemním. Velkolepý obchod, mnoho lodí pluje odtud do Afriky. Velký průmysl. Mnoho vědeckých ústavův.

Lyon jest po Paříži největší město Francie na řece Rhôně. ($\frac{2}{5}$ mil. obyv.) Velkolepý průmysl hedvábnický. Nejznamenitější trh na hedvábí v Evropě.

St. Etienne na Rhôně, jižně Lyonu. Proslulé továrny na hedvábné stužky a aksamit; továrny na zboží železné a ocelové.

Francii patří též ostrov *Korsika* a mnohé krajiny v jiných dílech světových, v Africe, v Asii, v Americe i v Australii.

Rakousko-uhersko.

Opakuj: Ohraničení. — Velikost. — Horopis. — Vodstvo. — O průmyslu a obchodu. — O plodinách přírodních. — O ústavě

a správě říšské. — O jednotlivých korunních zemích a důležitějších městech. — (Přehledně).

Německo.

Německo jest o něco menší než Rakousko-uhersko. Veškera říše skládá se z jedné říšské země a ze 25 státův, z nichž největší jest na severu Prusko (dvakrát větší jako ostatní dohromady), na jihu Bavorsky a Württembersko.

Obyvatelů žije v Německu, ač jest menší než říše naše, mnohem více než v mocnářství Rakousko-uherském (skoro 47 mil.).

Dle národnosti jsou obyvatelé říše Německé valnou většinou Němci. Bydlí tu však též lidé jiných národností, v jihovýchodní části, zvláště podél hranic říše Rakousko-uherské, Slované (Čechové, Srbové lužičtí, Poláci); v severní části mezi mořem Severním a Baltským Dánové a v jihozápadní části Francouzi, Litvané na severovýchodě.

Dle náboženství obyvatelé Německa jsou hlavně vyznání evangelického; jen Poláci a obyvatelé jižního Německa a v Porýní jsou katolíci, jest jich dobrá třetina. Židů jest půl milionu.

Polní hospodářství spojené s chovem dobytka jest hlavním zaměstnáním lidu německého. Úrodná půda dává obilí nad spotřebu domácí a proto může se i vyvážeti. Také rostliny průmyslové se hojně pěstují, jako: len, konopě, tabák a cukrovka.

Vinařství jest rozsáhlé v krajině porýnské.

Velké množství chmele pěstuje se v Bavořích.

Zahradnictví jest znamenité v okolí Erfurtu.

Chov dobytka hovězího jest v krajinách hornatých hlavním zaměstnáním lidu. Chov koní jest v Německu velký a velmi vydatný. Ušlechtilých ovec jest nejvíce v Sasích (sz. Čech).

Včelařství jest nejlepší a nejrozšířenější v části severozápadní (v Hannoversku) a v jihovýchodní (ve Slezsku). —

Rybářství provozuje se na pobřeží mořském.

Z *nerostů* dobývá se tu nejvíce železa a uhlí.

Průmysl německý jest na výši značné. Hlavní odvětví jeho jsou bavlnictví, soukennictví, plátenictví a železářství. Kromě toho kvete v Německu hrnčířství (Berlín, Kolín n. R. a j.) a sklářství (v Bavořích a ve Slezsku).

Obchod, podporovaný mořem a množstvím jiných prostředků dopravních, jest u velkém rozkvětu. — Vyvážejí se nejvíce výrobky průmyslné a dováží se hlavně zboží osadnické.

Nejdůležitější města obchodní jsou: Hamburk, Bremy, Bukovec (Lübeck), Štětín, Frankfurt n. O., Lipsko, Norimberk, Berlín, Vratislav a j.

Vzdělanost v Německu jest velmi pokročilá. Jest tu množství dobře zřízených škol. Universit 20. Velké sbírky umělecké jsou v Berlíně, v Drážďanech a v Mnichově.

Německo jest *císařství*. Císařem jest vždy pruský král, jenž sídlí v Berlíně. Zákonodárné sbory jsou: spolková rada a říšský sněm; zasedají v Berlíně. Předsedou jest král pruský jako císař německý.

Hlavní město říšské jest Berlín (větší nežli Vídeň). Sídlo císařské a všech vyšších úřadův. Universita, královská akademie, mnoho gymnasií a jiných ústavů vědeckých. Berlín jest sídlem osvěty a vzdělanosti německé. — Množství velkých továren a krásných budov.

Děvín (Magdeburg) na řece Labi, dříve sídlo arcibiskupské. Krásný chrám. Mnoho továren, velký obchod.

Naumburk, mnoho starožitných památek, krásný gothický chrám. Velký obchod s vínem a s vlnou. — R. 1432. dle pověsti děti naumburské uprosily Prokopa Velikého město obléhajícího, že město přestal obléhati. Na památku toho koná se tu každým rokem husitská slavnost třeshňová.

Hnězdno nedaleko hranice ruskoněmecké, arcibiskupství, krásný chrám, v němž pochován byl sv. Vojtěch. Na dveřích chrámových vyryty jsou výjevy ze života sv. Vojtěcha.

Královec, město blízko moře Baltského v nejseverovýchodnější části Německa, založené králem českým Přemyslem II. Otakarem r. 1255. — Universita spojená s hvězdárnou. Mnoho továren a velký obchod.

Kolín nad Rýnem. Velkolepý gothický chrám biskupský, nejkrásnější svého druhu. — „Kolínská voda“.

Cáchy, západně Kolína při hranicích belgických. (Zde bývali korunováni králové němečtí. Sírné lázně.

Frankfurt nad Mohanem. (Mohan jest přítok Rýna po pravém břehu.) Na radnici zdejší chová se zlatá bulla císaře Karla IV. a podobizny německých císařů.

Hamburk, přístavní město u moře Severního, při ústí Labe, má skoro $\frac{2}{3}$ milionu obyvatelů; nejdůležitější město námořnické. Lodi hamburské plují do všech končin světových; zvláště do Ameriky.

Bremy, jihozápadně Hamburka, tolikéž velké město přístavní u moře Severního. Vedle Hamburka nejpřednější obchodní město v Německu.

Drážďany, hlavní město saské při Labi. Mnoho znamenitých sbírek, obrazárna. (Část sbírek těchto pochází z Prahy, a byly sem odvezeny za války třicetileté.)

Lipsko, severozápadně Drážďan, středisko německého knihkupectví. Světové 3 veletrhy. (Každý trvá 3 neděle.) — Universita. — V okolí svedena byla r. 1813. bitva mezi vojskem francouzským a spojeným německým, rakouským a ruským, v níž Napoleon I. byl poražen.

Mnichov, hlavní město bavorské. Mnoho krásných budov a děl uměleckých, nejpřednějších v celém Německu. Universita, malířská akademie. — Světoznámé pivovary.

Řezno na nejsevernějším ohbí Dunaje. Nedaleko města nádherná budova chrámová, Walhalla zvaná, do níž se dávají sochy znamenitých Němců.

Rusko.

Rusko jest největším státem evropským jak dle rozlohy, tak dle počtu obyvatelstva.

Velikostí převyšuje všechny ostatní státy evropské dohromady. Za to obyvateli, ač nejvíce jich má (více nežli dvakrát tolik jako říše Rakousko-uherská), přece ze všech států evropských nejdříve jest zalidněno. — (90 milionů.)

Dle národnosti jest obyvatelstvo ruské $\frac{2}{3}$ Rusův a $\frac{1}{3}$ jiných národů rozličných, jako: Poláků, Němců, Řekův a mnohých národův asijských, plemene žlutého.

Dle náboženství patří většina k církvi pravoslavné, která jest ruskou „církví státní“ a cár ruský jest její nejvyšší hlavou. Kromě toho jsou tu však též katolíci (Poláci), evangelíci (Němci), židé a jiní.

Dle zaměstnání různí se obyvatelstvo ruské ve 3 části: 1. Národové lovečtí, obývající nejsevernější krajiny Ruska a živící se hlavně lovem zvěře, z jejíž kožešin si připravují oděv. — 2. Kočovníci v krajinách mezi řekami Volhou a Uralem, nemající stálých sídel. (Mezi nimi jsou také Tataři.) — 3. Národové usedlí živící se plodinami přírodnými, průmyslem a obchodem.

Podnebí ruské dle veliké rozsáhlosti země jest různé. Možno určití hlavně tři pásy:

Pás studený, prostírající se v severním Rusku při moři Ledovém. Obyvatelé těchto krajin, jichž jest tu počet jen skrovný, živí se hlavně lovem zvěře. Lesy jsou tu jen podél řek.

Pás mírný, zaujímající střední Rusko, jest nejkrásnější a nejúrodnější krajinou Ruska. Zde daří se hojnost obilí a stromů, zvláště lesního.

Pás teplý, zabírající Rusko jižní, má krátkou, ale tuhou zimu a horké, suché léto. Daří se tu víno, ovoce, jako: pomeranče, citrony, melouny a pod. Velbloud dvouhrbý, kůň a ovce jsou hlavními zvířaty domácími. V krajinách těchto jest velká nouze o dřevo, any lesy se tu nedaří, protože zde velmi málo prší; širé pláně jsou porostlé pouze vysokou travou. (Stepi.) — Úrodě zdejší škodivají velká hejna kobylek, jež sem od východu (z Asie) přilétají.

Polní hospodářství jest hlavním zaměstnáním ruského lidu. Rusko střední jest nejúrodnější, a daří se tu obilí tolik, že se také u velkém množství vyváží do ciziny. Přebytek jest někdy tak velký, že by jím Rus uživila všechnu Evropu. — Kromě obilí daří se tu též len, konopí a na jihu tabák.

Vinařství daří se hlavně v Rusku jižním, zvláště na poloostrově Krimu.

Chov dobytka všeho druhu jest ohromný, jelikož jest tu množství pastvin. Ruský kůň, ač není příliš veliký ani úhledný, vyznamenává se hlavně silou, rychlostí a vytrvalostí. — Hovězí dobytek chová se u velkém množství a rozváží se i do ciziny. Ovec s jemným rounem chová se hojně ve vysokých stepích.

Včelařství jest po veškerém Rusku oblíbeným zaměstnáním. Velkého výtěžku poskytují včely lesní. Mnozí hospodáři mají až i 200 úlův. (Na zimu zakopávají úly do země.)

Také *hedvábnictví*, zvláště při Černém moři, hojně se pěstuje.

Nerostů nejrozmanitějších poskytuje hlavně pohoří Uralské u velikém množství. Dobývá se tu hojně zlata, stříbra, mědi a platiny. Největší však množství jest tu železné rudy, zvláště magnetovce a rudy ocelové, k čemuž se druží ohromné ložisko uhelné, největší v Evropě.

V jihozápadním Rusku (v Polsku) dobývá se hojně železa, cínu, mědi, kamenného uhlí, síry, sádry a soli.

Průmysl jest hlavně ve středním Rusku. Přednější odvětví průmyslu jsou tu: výroba zboží lněného, bavlněného a koperného. Též látky hedvábné, zboží kovové a papír se tu vyrábějí. Koželužství provozuje se po celém Rusku. Rovněž kožešnictví jest hojně rozšířeno. — Cukrovarnictví kvete hlavně na jihu.

Nejznamenitější města průmyslová jsou: Moskva, Petrohrad, Varšava, Tula a mn. j.

Obchod v Rusku, ač stát tento dotýká se mnohých moří, jest hlavně vnitrozemský. Obchod zahraniční přiváží hlavně výrobky průmyslné a vyváží plodiny přírodní. — Největší trhy jsou v Niž-

ním Novgorodě, Charkově a j. Na trzích těchto schází se i 1 milion lidí ze všech končin světových.

Vzdělanost v Rusku není ještě na žádoucí výši. Šlechta a lid městský jest vzdělaný, kdežto lid venkovský, který do nedávna ještě žil v nevolnictví, jest dosud na nízkém stupni vzdělanosti.

Rusko jest císařství (cárství) neobmezené.

Hlavní město říše jest Petrohrad při řece Něvě, jež se vlévá do zálivu Finského čili Čuchonského. Má skoro 1 milion obyvatelův. Založen cárem Petrem Velikým r. 1703. Sídlo císaře a nejvyšších úřadův. Petrohrad jest nejnovější a nejnádhernější sídelní město evropské. — Jest tu mnoho krásných budov, zvláště pak vyniká chrám sv. Izáka; mnoho pomníků; zimní palác císařský jest největší palác na světě.

(Čl. „Petrohrad“.)

Moskva, skoro uprostřed Ruska, má $\frac{3}{4}$ milionu obyvatelův. Druhdy sídelní město říše. Zde bývají císařové ruští korunováni. — Vnitřní část města slove Kreml a jest ohrazena zubitou zdí s pěti branami a štíhlými věžmi. V Kremlu jest 35 nejnádhernějších chrámů, množství paláců, ve kterých uschováno jest mnoho stkvostí a památek historických, jest tu též mnoho klášterův a ohromná věž cara Ivana Velikého, v níž jest největší zvon celého světa. (Váží asi $\frac{1}{4}$ milionu kilogramův). — Univerzita. Velké továrny a znamenité trhy.

Archangelsk, město při moři Bílém, přístav; rybářství a čilý obchod.

Nižní Novgorod na řece Volze, východně Moskvy. Největší trhy v celé Evropě.

Kazaň na Volze, východně N. Novgorodu, universita; továrny na juchtě, sukna a hedvábné látky; velký obchod se zbožím asijským.

Astrachaň při ústí Volhy do Chvalinského moře, silné rybářství a velký obchod s Asií.

Oděsa na Černém moři, nejdůležitější obchodní město s velkými přístavy. Univerzita.

Kyjev, severně Oděsy, nejstarší a třetí stoličné město říše. Prostírá se na několika pahorcích. Mnoho chrámů, klášterův a nejstarší universita ruská. Čilý obchod a průmysl.

Charkov, jihovýchodně Kyjeva, universita. Velké trhy, zvláště obilné; neboť obilí v okolí na úrodné „černé zemi“ výborně se daří.

Italie.

Italie jest o málo menší než polovice říše Rakousko-uherské.

Obyvatelů žije tu však jen o čtvrtinu méně než v říši naší. (30 milionův.) —

Dle národnosti jsou obyvatelé Italie skoro vesměs Italové čili Vlaši a dle náboženství jsou skoro všickni katolíci.

Polní hospodářství vyniká hlavně v Italii severní, kde seje se hlavně rýže, kukuřice a pšenice. — Kromě toho daří se tu též vinná réva, jedlé kaštany a moruše. — V Italii jižní daří se bavlník, mandle, datle a podobné.

Z nerostů zaujímá první místo mramor, zvláště bílý mramor karrarský; hojně síry.

Průmysl, srovnáváme-li jej s průmyslem jiných států evropských, jest malý, ale hedvábnictví italské jest znamenité.

Rovněž i obchod italský, který druhdy prvním byl v Evropě, značně se opět zvelebuj.

Vzdělanost. V sochařství, malířství a hudbě Italové jsou výtečníky ode dávna.

Hlavní město jest Řím. Prostírá se po obou březích řeky Tibera, asi 4 hodiny cesty od moře Tyrrhenského. Má skoro $\frac{1}{3}$ milionu obyvatelův. Sídlo papeže, italského krále a sněmu. — Řím byl založen r. 753. př. Kr. — Z velkolepých budov vyniká: chrám sv. Petra, papežský Vatikán, palác královský Quirinal a mn. j. — Ze starožitností jsou tu četné zbytky starých chrámů pohanských, divadel (Kolosseum), vítězných bran, sloupů, obelisků, katakomb a j. — Četné vědecké ústavy, universita.

(Čl. „Řím“.)

Milán. Město v severní Italii, ve krásné, úrodné rovině. Má $\frac{1}{3}$ milionu obyvatelův. Nádherně stavěno. Četné kostely a paláce. Zvláště vyniká hlavní dóm gothického slohu z bílého mramoru. Mnoho vědeckých ústavů, velké divadlo a mnoho jiných budov nádherných. — Čilý průmysl i obchod.

Benátky na moři Jaderském, vystavěny jsou na (117) ostrovech mezi lagunami (jezery přímořskými). Ulice jsou většinou průplavy, kterými loďky projíždějí. Hlavní náměstí ozdobeno jest krásným chrámem sv. Marka. Benátky jsou vůbec jedno z nejkrásnějších měst veškerého světa. — Proti přívalům mořským chráněno jest město zděnou hradbou 2 míle dlouhou. —

Neapol při moři Tyrrhenském, má překrásnou polohu. Skoro půl milionu lidí. Jedno z nejbohatších a nejživějších měst italských. — Nedaleko města sopka Vesuv.

K Italii patří ostrovy Sicilie, Sardinie, Elba a severně Sicilie v moři Tyrrhenském ostrovy Liparské.

Španělsko.

Španělsko jest asi o jednu šestinu menší než mocnářství Rakousko-uherské, však obyvatelů nemá ani polovici říše naší. (17 milionův.)

Dle národnosti jsou obyvatelé hlavně Španělé; jen u zálivu Biskajského bydlí něco prabydlitelů španělských, Baskův.

Dle náboženství jsou vesměs katolíci.

Polní hospodářství jest velmi skrovné. Přes to daří se tu obilí tolik, že v dobrém roce může se i vyvážeti. *Vinařství* jest výborné. *Chov dobytka*, zvláště ovec s jemnou vlnou, jest veliký. *Také včelařství a hedvábnictví* se hojně provozuje.

Užitečnými *nerosty* jest Španělsko bohaté. Dobývá se tu stříbro, platina, olovo, měď, uhlí a zvláště hojně soli a rtuti.

Průmysl, hledíme-li k hojnosti domácích surovin, jest ještě velice malý.

Rovněž i *obchod*, objevením Ameriky velmi rozsáhlý, nyní poklesl.

Hlavní město jest Madrid ($\frac{2}{5}$ milionu obyv.), rozkládající se na suchoparné rovině uprostřed země. Nádherný palác královský, universita. Velké divadlo (amfiteatr) zřízené na zápasy s býky, na něž Španělé náruživě rádi se dívají.

Cadiz (Kadis) silná pevnost evropská při jižním břehu u Atlantského okeanu. Válečný přístav.

Barcelona na severovýchodním pobřeží u moře Středozemního. První tovární a obchodní město španělské.

Gibraltar, nejjižnější město poloostrova, při úžině mořské téhož jména, silná pevnost, patří Británii.

Španělsku patří též některé krajiny a ostrovy při jiných dílech světových, v Africe, v Americe, v Asii a Australii.

Portugalsko.

Portugalsko prostírá se v západní části poloostrova pyrenejského. Portugalsko jest čtyřikrát větší nežli Morava, ale obyvatelstva má jen dvakrát tolik jako Morava ($4\frac{1}{2}$ milionu).

Obyvatelé dle národnosti jsou Portugalci, dle náboženství katolíci.

Polní hospodářství, ač půda jest velmi úrodná a podnebí příznivo, přece málo se provozuje. Za to pěstuje se tu jižní ovoce a výborné víno.

Chov dobytka zaujímá zvláště ovce, dobytek hovězí, osly a mezky.

Z nerostů těží se hlavně mořská sůl.

Průmysl jest nepatrný, *obchodu* lépe se daří.

Hlavní město jest Lissabon (Lisboa) ($\frac{1}{4}$ mil. obyv.) v krásné poloze na břehu Atlantského okeanu. Mnoho kostelův a klášterů. Královský palác a sídlo patriarchy. Mnoho nádherných letohrádkův. Výtečný přístav.

Oporto, v severní části, pobřežní město. Velký obchod s vínem.

Belgie.

Belgie není mnohem větší než Morava, má však skoro třikrát tolik obyvatelů jako Morava. (6 milionův.) Belgie jest nejlidnatějším státem evropským.

Obyvatelé jsou dle národnosti hlavně Vlámové (jazyka podobného německému) a Vallonové (jazyka podobného francouzskému) a dle náboženství skoro vesměs katolíci. Vzdělanci mluví hlavně francouzsky.

Polní hospodářství jest na vysokém stupni. Polnosti obdělávají se velice pilně, ale výtěžek nestačí domácí spotřebě, čehož příčinou jest velká lidnatost tohoto státu. — Kromě obilí daří se tu též len, konopí a jiné rostliny průmyslové.

Ovocnictví a květinářství jest velice výnosné.

Chov dobytka všeho druhu provozuje se hojně, *králíkářství*.

Z užitečných nerostů dobývá se v Belgii hlavně železo, zinek, měď a uhlí. — Železa více než v celé říši Rakousko-uherské.

Průmysl jest znamenitý v železářství, krajkářství, sklářství, koželužství; také *obchod* vzrůstá se utěšeně.

Hlavní město jest Brussel (skoro $\frac{1}{2}$ mil. obyv.), sídlo krále a nejvyšších úřadův. Universita, hvězdárna. — Z brusselských výrobků prosluly nejvíce velmi jemné a drahocenné krajky.

Luttich patří mezi nejprůmyslnější města evropská. Universita. Velké továrny na děla.

Antverpy, první námořní a obchodní město v Belgii.

Gent, středisko průmyslové.

Nizozemsko.

Nizozemsko, jinak Hollandsko, jest asi tak veliké jak obojí Rakousy (Horní a Dolní). Obyvatelů tu žije skoro dvakrát tolik jako na Moravě (4 $\frac{1}{4}$ mil.)

Dle národnosti jsou tu většinou Hollandané, menšinou Vlámové, a dle náboženství velkou většinou evangelíci, menšinou katolíci.

Polní hospodářství jest velice hojné. Pilní Hollandané i špatnou půdu proměnili v utěšené zahrady. Výtěžek nestačí domácí spotřebě.

Pěstování květin, zvláště tulipánův a karafiátů, jest důležité a výnosno.

Lučiny mnohými průplavy zavlažované jsou velmi pěkné. — (V zimě zatápějí se louky vodou, ano veškera země může se dobře zařízeními průplavy najednou zatopiti; led pokrývající pak v zimě lučiny spojuje různé osady, do nichž dojíždí lid na bruslích.) — Lesů v Nizozemí není.

Chov dobytka, zvláště hovězího, jest veliký, ana jest hojnost výborných lučin. Máslo a sýr důležitými jsou v obchodě.

Rybářství jest velice rozsáhlé. Loví se tu sledi, tresky a velryby.

O *nerosty* jest tu bída. Často se také nedostává stavebního kamene, proto jsou i ulice dlážděny cihlami. — Rašelin jest tu hojně, za to uhlí a dříví kupují z ciziny.

Průmysl není valný. Důležitými jsou stavby lodí a broušení drahokamův.

Obchod jest velice stkvělý. Hollandané jsou praví, obratní kupci. Dovážejí se hlavně káva a koření a prodávají se opět do středoevropských státův.

Největší město jest Amsterdam ($\frac{2}{5}$ mil. obyv.), leží v močálovité a rašelinité nížině při mořském zálivu. Ve městě jest mnoho průplavů, jako v Benátkách. Celé město vystavěno jest na jehlách (kolích). Mnoho ústavů vzdělávacích. Velmi čilý obchod námořní. — Zde zemřel slavný vychovatel a učitel národů Jan Amos Komenský dne 15. listopadu 1670. (Pohřben jest v neďalekém Naardenu.)

Rotterdam, nejdůležitější město obchodní po Amsterdamě. Mnoho továren.

Haag, hlavní město, sídlo královské.

Nizozemsku patří též některé krajiny v Asii a v Americe.

Dánsko.

Dánsko prostírá se na poloostrově Jutském a několika ostrovech, jež východně poloostrova Jutského v moři Baltském jsou rozloženy. Největší z nich jest *Seeland*.

Dánsku patří též ostrov *Island*.

Dánsko s Islandem jest skoro sedmkrát tak veliké jako Morava a žije tu obyvatelů skoro tolik jako na Moravě. (2 miliony).

Island sám jest skoro 5krát tak velký jako Morava, avšak obyvatelů jest tam poměrně velmi málo.

Obyvatelé jsou dle národnosti Dánové, vyznání vesměs evangelického.

Lid zanáší se hlavně rolnictvím a lovením ryb. Nejúrodnější jest ostrov *Seeland*.

Z *nerostů* dobývají se tu hlavně křída, sádra a rašeliny.

Průmysl jest nepatrný, za to *obchod*, zvláště námořní, dosti čilý.

Hlavní město jest Kodaň na ostrově *Seelandě* při východním břehu. Má skoro $\frac{1}{4}$ milionu obyvatelův. Patří k nejkrásnějším městům evropským. Sídlo královo, universita. Pevnost a válečný přístav Dánska.

Na ostrově *Islandě* jest mnoho sopek, z nichž nejznámější jest *Hekla*.

V městě *Rejksjeviku* (na západním břehu ostrova Islandu) jest hvězdárna.

Dánsku patří též některé ostrovy v Americe.

Švédsko a Norsko.

Oba tyto státy rozkládají se na poloostrově Skandinavském. Švédsko v části východní, Norsko (Norvéžsko) v západní.

Norsko jest prostoupeno vysokými horami, kdežto Švédsko jest skoro všecko nížinou.

V jižním Švédsku jest několik velkých jezer.

Oba tyto státy dobromady jsou o $\frac{1}{6}$ větší než říše Rakousko-uherská, ale obyvatelů zde žije asi 3krát tolik jako na Moravě. (7 milionů.) Jest tedy poloostrov tento nejméně zalidněn.

Obyvatelé jsou dle národnosti Švédové a Norové, dle náboženství skoro všickni evangelíci.

Polní hospodářství jest hlavním zaměstnáním lidu. Zvláště mnoho obilí daří se v jižním Švédsku.

Lesnictví jest velmi výnosné. $\frac{9}{10}$ vsí půdy pokrývají lesy, a proto se mnoho dříví též vyváží.

Rybářství jest znamenité na pobřeží, zvláště norském. (Lov sledů.)

Z nerostů dobývá se v horách velké množství železa a mědi.

Průmysl, zvláště železářský, jest čilý. Tolikéž *obchod* zkvétá.

Švédsko a Norsko jsou monarchie konstituční, mající společného krále, ale každý stát má své zvláštní zřízení a sněmy.

Hlavní město Švédska jest Stockholm, při moři Baltském, vystavěné na ostrovech. Sídlo královské. Čilý obchod a průmysl.

Upsala, severně Stockholmu, universita. V knihovně universitní jest mnoho knih a rukopisů českých, které sem Švédové za války třicetileté z Prahy odvezli.

Hlavní město Norska jest Christiania, při moři Severním. Sídlo královského náměstka. Universita. Čilý obchod a průmysl. V okolí velké železářny.

Švýcarsko.

Švýcary jsou skoro 2krát větší než Morava. Obyvatelů žije tu však jen asi o třetinu více než na Moravě. — (3 miliony.) — Příčinou toho jsou vysoké hory; jeť Švýcarsko nejhornatějším státem v celé Evropě.

Dle národnosti bydlí tu v části severní a východní Němci, v jižní Italové a v západní Francouzové. Němců jest 2krát tolik jako ostatních.

Dle náboženství jsou obyvatelé Švýcarska většinou evangelíci, menšinou katolíci.

Polní hospodářství, jsouc spojeno s velikými obtížemi, provozuje se málo. Za to hojně jest hleděno *štěpařství* a *vinařství*.

Chov dobytka, zvláště hovězího, jest znamenitý. Dobytek pase se přes léto na stráních horských. (Salašnictví v Alpách.) Máslo a sýr přinášejí hojný zisk.

Průmysl jest na výši značné. Nejdůležitější odvětví průmyslová jsou: bavlnictví, plátenictví, hedvábnictví a hodinářství.

(Čl. „Hodinářství ve Švýcarsku“.)

Obchod jest velice čilý. Prostředků dopravních jest zde hojnost.

Švýcarsko jest republika složená ze 25 samosprávných celků, zvaných „kantony“. — Zástupcové lidu ze všech kantonů scházejí se na sněmu spolkovém. Spolkový správce zemský čili prezident jest volen vždy na 1 rok.

Bern, hlavní město spolkové, sídlo spolkových úřadův a spolkového sněmu. Krásný chrám, spolková universita.

Ženeva u jezera téhož jména, v nejzápadnějším cípu Švýcarska. Mnoho továren na kapesní hodinky, šperky a zboží hedvábné. *Curych*, nejprůmyslovější město.

Rumunsko.

Rumunsko jest asi 6krát tak veliké jako Morava, má však jen něco více než 2krát tolik obyvatelů jako země tato. — (5½ milionu.) —

Obyvatelé jsou dle národnosti Rumuni, dle náboženství pravoslavní.

Polní hospodářství jest tu velmi výnosné, jelikož země jest většinou úrodná nížina.

Ovocnictví jest velmi oblíbeno. Pěstují se tu zvláště švestky.

Chov dobytka hovězího, koní, ovec a zvláště dobytka vepřového jest hojný. (V létě salaše v Karpatech.)

Z nerostů jest tu hojnost kamenné soli, síry, ledku, hnědého uhlí, také petroleje.

Hlavní město jest Bukurešť, sídlo krále a arcibiskupa. Mnoho palácův a zahrad. Čilý obchod.

Srbsko.

Srbsko jest víc než 2krát tak velké jako Morava a má méně obyvatelů než tato. — (2 miliony.) —

Obyvatelé dle národnosti jsou Srbové, dle náboženství pravoslavní.

Polní hospodářství neprovozuje se s náležitou péčí, ale velmi úrodná pole dávají hojnost obilí. Daří se tu obilí všeho druhu, kukuřice a výborné víno.

Také *ovocnictví* a *zelinářství* jest rozsáhlé.

Chov dobytka vepřového jest valný, i *včelařství* jest velmi oblíbeným zaměstnáním.

Z nerostů dobývá se tu něco uhlí, mědi, olova, zinku a stříbra.

Průmysl jest nepatrný, ale *obchod* čilý.

Srbsko jest stát zřízený teprve v XIX. století. Dříve patřilo pod vrchní vládu tureckou.

Hlavní město jest Bělehrad, sídlo královské, čilý obchod s Rakouskem a s Cařihradem.

Bulharsko.

Bulharsko jest skoro 5krát tak veliké jako Morava, obyvatelů má jen asi o milion více. — (Více než 3 miliony.) —

Lid jest hlavně národnosti bulharské, náboženství hlavně pravoslavného.

Polní hospodářství kvete. Obilí se tu daří všeho druhu i víno. — Lesů, zvláště listnatých, jest v horách hojnost. Pěstování různých.

Bulharsko jest nejmladší stát evropský, nedávno samosprávně zřízený, ale jest pod vrchností tureckou.

Hlavní město jest Srědec (Sofia), sídlo knížete, vlády bulharské. Varna, přístavní město u moře Černého.

Černá Hora.

Černá Hora jest jako malá polovice Moravy a obyvatelstva má $\frac{1}{4}$ milionu.

Černohorci jsou národnosti srbské a náboženství pravoslavného.

Jelikož půda jest velmi hornatá a obilím neúrodná, živí se obyvatelstvo hlavně *chovem dobytka*.

V celé zemi jest jen něco přes 100 osad. Z těch hlavní osadou jest Cetyně, sídlo knížecí. — Největší město *Podgorica*.

Turecko.

Turecko (říše Osmanská) jest 8krát větší než Morava. — Obyvatelů tu žije méně nežli v Čechách. — ($5\frac{1}{4}$ milionu.) —

Obyvatelé dle národnosti jsou Srbové a Bulhaři, Řekové, Turci, Albanci a Židé.

Dle náboženství jsou tu vyznávající víry pravoslavné, mohamedánské, katolické a israelitské.

Polní hospodářství přes úrodnou půdu málo se provozuje. Za to *chov dobytka*, zvláště hovězího a vepřového, jest značný.

Z nerostů těží se tu síra, sůl, mramor, mořská pěna, uhlí a j.

Panovník jmenuje se padišah nebo-li sultán. Jest nejvyšším vládcem jak světským tak duchovním. První (nejvyšší) úředník jeho slove velikým vezírem a bydlí v domě zvaném „vysoká porta“.

Hlavní město jest Cařihrad, v překrásné krajině u průlivu Cařihradského, jímž moře Mramorné s Černým jest spojeno. Z průlivu toho vniká na západ do země podlouhlý chobot, zvaný „zlatý roh“, který patří k nejlepším přístavům na světě. — Sídlo sultána a všech vysokých úřadův. Jedna z nejkrásnějších budov jest bývalý křesťanský chrám sv. Moudrosti, proměněný v mešitu (chrám mohamedánský).

Cařihrad za svou krásnou polohu při moři pokládán bývá za nejkrásnější město celé země.

Soluň při moři Aegejském u zálivu téhož jména. Rodiště sv. Cyrilla a Metoděje.

Turecku patří v Evropě též ostrov *Kreta* a mnohé země v Asii.

Řecko.

Řecko jest skoro třikrát tak veliké jako Morava. Obyvatelů tu však žije o něco méně než na Moravě. — (2 miliony.) —

Dle národnosti jsou tu hlavně Řekové. Dle náboženství jest lid vyznání pravoslavného (čili řeckého).

Polní hospodářství pro hornatost krajiny a neúrodnost půdy jest málo pěstováno.

Na ostrovech kvete *vinařství*, zvláště sušení hrozinek jest důležitým zaměstnáním.

Chov dobytka jest nepatrný, za to *včelařství* a *rybářství* jsou znamenité.

Průmysl jest dosud malý. *Obchod* pro příznivou polohu jest velice čilý. Vyzváí se mnoho jižního ovoce.

Hlavní město jsou Athény, sídlo královské. Jest tu mnoho historických památek ze starých dob. Mnoho krásných budov a chrámův. Universita a hvězdárna.

K Řecku patří mnoho menších i větších ostrovů v moři Aegejském a Jonském.

Přehled evropských států s hlavními městy.

Říše Rakousko-uherská (císařství)	Vídeň.
Německo (císařství)	Berlín.
Švýcarsko (republika)	Bern.
Italie (království)	Řím.
Španělsko (království)	Madrid.
Portugalsko (království)	Lissabon.
Francie (republika)	Paříž.
Belgie (království)	Brussel.
Nizozemsko (království)	Haag.
Velká Britannie a Irsko (království)	Londýn.
Dánsko (království)	Kodaň.
Švédsko a Norsko (oboje království)) Stockholm.
) Christiania.
Rusko (císařství čili cářství)	Petrohrad.
Rumunsko (království)	Bukurešť.
Srbsko (království)	Bělehrad.
Bulharsko (knížectví)	Srēdec.
Černá Hora (knížectví)	Cetyně.
Turecko (císařství — sultanát)	Cařihrad.
Řecko (království)	Athény.

Přehled evropských států dle velikosti.

Rusko	5,418.525	km ²
Skandinavie (Švédsko a Norsko)	761.010	"
Rakousko-uhersko	625.556	"
Německo	544.167	"
Francie	528.577	"
Španělsko	507.036	"
Velká Britannie a Irsko	314.955	"
Italie	296.323	"
Turecko	175.393	"
Dánsko	142.106	"
Rumunsko	131.402	"
Bulharsko	99.276	"
Portugalsko	92.753	"
Řecko	64.700	"
Srbsko	48.586	"
Švýcarsko	41.390	"
Nizozemsko	32.972	"
Belgie	29.455	"
Černá Hora	9.433	"

Přehled států evropských dle počtu obyvatelstva.

(Počet obyvatelův jest vyznačen číslem okrouhlým.)

Rusko	90	milionův obyvatelův.	
Německo	47	"	"
Rakousko-uhersko	42	miliony	"
Francie	39	milionův	"
Velká Britannie a Irsko	38	"	"
Italie	30	"	"
Španělsko	17 $\frac{1}{4}$	"	"
Švédsko a Norsko	7	"	"
Belgie	6	"	"
Rumunsko	5 $\frac{1}{2}$	"	"
Turecko	5 $\frac{1}{2}$	"	"
Portugalsko	4 $\frac{1}{2}$	"	"
Nizozemsko	4 $\frac{1}{2}$	"	"
Bulharsko	3	miliony	"
Švýcarsko	3	"	"
Dánsko	2	"	"
Řecko	2	"	"
Srbsko	2	"	"
Černá Hora	$\frac{1}{4}$	milionu	"

Důležitější města evropská dle velikosti.

Londýn.	přes 4	miliony obyvatelův.	
Paříž	2 $\frac{1}{3}$	milionu	"
Berlín	1 $\frac{1}{2}$	"	"
Vídeň	1 $\frac{1}{3}$	"	"
Petrohrad	skoro 1	milion	"
Moskva	$\frac{3}{4}$	milionu	"
Cařihrad	přes $\frac{1}{2}$	"	"
Liverpool	" $\frac{1}{2}$	"	"
Manchester	" $\frac{1}{2}$	"	"
Glasgow	" $\frac{1}{2}$	"	"
Neapol	skoro $\frac{1}{2}$	"	"
Buda-Pešť	" $\frac{1}{2}$	"	"
Brussel	" $\frac{1}{2}$	"	"
Hamburk	" $\frac{2}{5}$	"	"
Madrid	" $\frac{2}{5}$	"	"
Amsterdam	" $\frac{2}{5}$	"	"
Lyon	" $\frac{2}{5}$	"	"
Milán	" $\frac{1}{3}$	"	"
Rím	" $\frac{1}{3}$	"	"

Dublín	$\frac{1}{3}$	milionu obyvatelův.	
Lissabon	$\frac{1}{4}$	"	"
Praha	$\frac{1}{4}$	"	"
Mnichov	přes	200.000	"
Kodaň	"	200.000	"
Bukurešť		200.000	"
Stockholm	skoro	200.000	"
Benátky		130.000	"
Rotterdam		130.000	"

V podobné přehledy sestav nejdůležitější města průmyslová, obchodní, velké přístavy evropské a pod.

Přehled mincí v jednotlivých státech evropských.

Stát:	Název mince:	Rak. měny bez ažia:	
		zl.	kr.
Rakousko-uhersko	1 zlatý = 100 krejcarů	1	—
Německo	1 marka = 100 feniků	—	50
Italie	1 libra = 100 centesimů	—	40 $\frac{1}{2}$
Velká Britannie	1 libra šterlingu = 20 šilingů (1 šilink = 12 penců)	10	7
Rusko	1 stříbrný rubl = 100 kopejek	1	62
Francie	1 frank = 100 centimů	—	40 $\frac{1}{2}$
Belgie			
Švýcarsko			
Švédsko	1 koruna = 100 oerů	—	58
Norsko			
Dánsko			
Turecko	1 piastr = 40 par	—	9

Ostatní díly světové.

Evropa jest jedním z pěti dílů světových, ve které se pevnina zemská rozkládá.

Za Uralským pohořím Evropa souvisí s jiným dílem světa, který jest skoro pětkrát tak veliký jako Evropa, a slove **Asie**.

Jižně za Středozemním mořem rozkládá se třetí díl světový, třikrát tak velký jako Evropa, totiž **Afrika**.

Západně nás, daleko za Atlantským okeanem, rozkládá se čtvrtý, čtyřikrát tak velký díl světa jako Evropa, a slove **Amerika**.

Jižně Asie, mořem od ní jsa oddělen, jest pátý díl světový, který nejvíce vzdálen jest Evropy, a slove **Australie**. Australie jest o málo menší než Evropa.

Evropa, Asie i Afrika známy byly Evropanům od pradávna a proto nazýváme je též „Starým světem“.

Amerika a Australie známy jsou však teprve několik set let a proto zovou se „Novým světem“.

(Čl. „Páter dílů světa“.)

Asie.

Asie prostírá se východně Evropy. Jest skoro pětkrát tak velká jako Evropa.

Asie jest ohraničena na severu mořem Ledovým, na východě okeanem Tichým, jinak Velikým, na jihu okeanem Indickým, na západě Evropou, mořem Středozemním a Rudým.

Asie vybíhá na jihu do tří velikých poloostrovů, totiž: *Arabie*, *Přední Indie* a *Zadní Indie*. Na západě má poloostrov *Malou Asii*, na východě *Kamčatku* a *Koreu*.

Největší ostrovy asijské jsou rozloženy v Tichém okeaně. (*Sumatra*, *Java*, *Borneo*, *Nipon* a j.)

Asie jest po většině vysočinou. Jest mnoho rovin na vysokých horách. (Náhorní roviny.)

Nejmohutnější hory asijské jsou *Himalaja*, jež tvoří mohutnou hráz mezi Přední Indií a ostatní Asií.

Z nížin jsou největší dvě, a to na severozápadě velká *nížina Sibiřská*, na jihu pod Himalají *nížina Hindostanská*.

Z řek asijských nejdůležitější jsou: *Ob*, *Jenisej*, *Hoangho* (žlutá řeka) a *Jangtse-Kjang* (modrá řeka), *Brahmaputra*, *Ganges*, *Ind*, *Eufkrat* a *Tigris* (Šat).

V Asii jest množství velikých jezer, z nichž největší jest *Chvalinské* (Kaspijské) na západě.

Podnebí asijské jest dle krajín různě. V nejsevernějších krajinách jest podnebí drsné a studené. Proto i obyvatelstva žije

tu jen velmi málo. Na jižních poloostrovech a na ostrovech jest podnebí horké. Zde daří se hojně jižního ovoce. — Jen ve střední Asii jest podnebí mírnější.

Celkem jest podnebí asijské chladnější než evropské.

Obyvatelů žije v Asii přes 800 milionů, tedy více než dvakrát tolik jako v Evropě; jest však Asie skoro pětikrát větší než Evropa. Asiáté různí se v rozličné národy, kteří jsou většinou pleti žluté.

Dle náboženství jsou tu hlavně pohané (ctitelé více bohů), mohamedáni, křesťané a židé.

Zaměstnáním jsou v Asii národové *lovečtí*, zvláště v Sibiři, *kočovníci* ve krajinách pustých a stepnatých a *usedlí*, kteří se živí hlavně *hospodářstvím*, méně chovem dobytka, obchodem a průmyslem, zvláště v Číně, v Japonsku a v Indii.

Průmysl soustřeďuje se hlavně v Číně.

Obchod námořní jest čilejší než vnitrozemský. Z Asie se vyváží, a to hlavně do Evropy, čaj, hedvábí, káva, cukr, rýže, koření a j.

Důležitější domácí státy jsou:

1. Afganistan.
2. Samostatná Arabie.
3. Anam.
4. Beludžistan.
5. Čínská říše.
6. Japonsko.
7. Korea.
8. Persie.
9. Siam.

Čínská říše jest nejlidnatějším státem asijským, jest o málo větší než Evropa a má asi o málo více obyvatelů než Evropa.

Mnohé krajiny asijské jsou v držení Evropanův. Tak Rusku patří Sibiř, Amursko, Turkestan a Kavkazsko. Přední Indie a část Zadní Indie Angličanům. Mnoho ostrovů Španělům, některé osady v Indii Francouzům, jiné Holanďanům a Portugalcům. Ostrov Java jest „perlou v koruně Nizozemské“.

Přednější města asijská jsou:

Peking, hlavní město čínské při východním pobřeží, v severním cípu veleúrodné nížiny čínské. Má asi $\frac{3}{4}$ milionu obyvatelův. Sídlo čínského císaře. Mnoho vysokých škol a hvězdárna. — Severně Pekingu táhne se obrovská „*čínská zeď*“, pevná hradba, kterou Číňané za starověku ohradili úrodnou zemi svou proti nájezdům sousedních národů kočovných. Zeď ta jest největší stavbou

na světě. Jest dlouhá 2000 *km*, t. j. asi tolik, jako z Paříže do Cařihradu.

Největší město čínské jest Kanton (1½ milionu lidí), první obchodní město.

Tokio (Jeddo), hlavní město Japonska, má 1 milion lidí.

Kalkutta, hlavní město britské Indie v deltě řeky Gangu (skoro 1 milion obyvatelů). Sídlo indického místokrále anglického. První obchodní město v Indii. Hvězdárna.

Bombaj při západním břehu Přední Indie, $\frac{2}{3}$ milionu obyv. První přístav indický, druhé obchodní město v Indii.

Smyrna, největší přístavní město maloasijské u moře Aegejského (skoro 200.000 obyvatelů). V přístavě tomto často i lodi rakouské zakotvují.

Afrika.

Afrika prostírá se jižně Evropy za mořem Středoze­mním. Afrika jest spojena s Asií úžinou Suezskou mezi mořem Středo­ze­mním a Rudým. Úžina tato byla prokopána a moře Středoze­mní s mořem Rudým spojeno průplavem Suezským. — Lodi, které dříve z Evropy plouti chtěly do Indie, musely celou Afriku obeplouti. Dnes mají cestu mnohem kratší průplavem Suezským.

Afrika jest třikrát větší než Evropa.

Afrika jest celá oblitera mořem a to: na severu mořem Středo­ze­mním, na východě mořem Rudým a okeanem Indickým, na jiho­západě a na západě okeanem Atlantským.

K Africe patří veliký ostrov v okeaně Indickém, zvaný *Madagaskar* (velký skoro jako říše Rakousko-uherská) a množství ostrovů menších v okeaně Atlantském, z nichž důležitější jsou: *Azory*, *ostrov Kanárské* (Ferro), ostrov *sv. Heleny* (kde zemřel císař francouzský Napoleon I.) a mn. j.

Afrika známa jest Evropanům dosud velmi málo. Známa jest hlavně jen podél břehů, vnitř jest ještě valně neznámou.

Dle dosavadních výzkumů jest Afrika hlavně vysočinou.

Mezi okeanem Atlantským a řekou Nilem prostírá se největší poušť světová — Sahara.

Z řek afrických jest nejdelší *Níl*. Protéká velikými oklikami severovýchodní částí Afriky a vlévá se do moře Středoze­mního.

Do okeanu Atlantského, a to do zálivu guinejského vlévá se řeka *Niger*, která obloukem na sever vypouklým protéká Afrikou západní, jižně Sahary.

Do téhož zálivu se vlévá řeka *Kongo*, protékající střední Afrikou.

Řeka *Zambezi* protéká na východ Afrikou střední a vlévá se do okeanu Indického.

V Africe jest množství velkých jezer, zvláště ve východní části Afriky střední.

Podnebí africké jest velice rozmanité. Po velkých parnec denních následují skoro mrazivé noci. Dlouho trvajících bezvětrí střídá se tu s velkými vichřicemi, velká sucha s průtržemi mračen a pod. Nejvíce tu však bývá sucha.

Plodiny přírodní jsou tu rozličné.

Z živočišstva: slon, hroch, nosorožec, buvol, hyena, lev, žirafa, pštros, opice a pod.

Z rostlinstva: datlovníky a palmy, zvláště v krajinách severních.

Z nerostů: zlato, železo, měď, olovo, sůl, ledek a drahé kameny. O uhlí se ví dosud málo.

Obyvatelů žije v Africe 200 milionů, jako dobrá polovice obyvatelstva evropského.

Obyvatelstvo africké skládá se z několika plemen. Domorodci jsou hlavně *černoši* (negrové), obývající střední a jižní Afriku; dělí se v několik kmenův.

Kromě černochů jsou tu *Arabové*, hlavně v severní a severovýchodní části, a *Evropané* po jednotlivých osadách, jež mají ve svém držení.

Dle náboženství jsou černoši pohané, Arabové mohamedáni a Evropané vyznávají víru křesťanskou.

Národové afričtí, zvláště černoši, jsou po většině ještě *survivi*. Nejvzdělanější jsou Evropané, potom Arabové.

Zaměstnáním hlavním jest *rolnictví* a *pastýřství*. Rolnictví čilejší jest hlavně v Egyptě.

Průmysl není valný.

Obchod africký jest dosti rozsáhlý. Na moři provozují jej Evropané, uvnitř země Arabové karavanami. — Z Afriky dovážejí se k nám zlato, palmový olej, slonovina, pštrosí péra, bavlna, vlna, olej olivový a j.

Za to přivážejí se do Afriky hlavně evropské výrobky průmyslové.

Afrika rozdělena jest v několik států, z nichž mnohé jsou v držení Evropanův.

Největší domácí stát Africký jest nově utvořený stát Kongo při řece téhož jména.

Důležitým domácím státem jest císařství (sultanství) Morocco.

Z Evropanů mají v Africe državy: Španělsko, Francie, Turecko, Velká Britannie, Portugalsko, Německo a Itálie.

Domácí panovníci afričtí vládnou neobmezeně, mnozí až krutě (despoticky).

Největší města africká jsou:

Kairo, na řece Nilu, kde rozděluje se ve dvě ramena, více než $\frac{1}{3}$ milionu obyvatelův. Sídlo dědičného místokrále (khediva) pod vrchností tureckou.

Alexandria, přímořské město nedaleko ústí Nilu. Asi $\frac{1}{4}$ milionu obyvatelův. Středisko obchodní.

Tunis, velké přístavní město u moře Středozemního. (150.000 obyv.) Čilý obchod námořní.

Alžír na příkrém svahu u moře Středozemního (více než 100.000 obyv.). Sídlo vrchního vladaře (generalního guvernéra) francouzského.

Fez v severozápadní části Morokka (asi 150.000 obyv.), vysoké školy zvané „dům moudrosti“. Velký obchod. (Hotovení fezů.)

Amerika.

Amerika rozkládá se daleko nás na západě za okeanem Atlantským. Znána jest teprve 400 let. (Od r. 1492.)

Amerika jest čtyřikrát tak velká jako Evropa. Dělí se ve dvě velké části: *Ameriku severní* a *Ameriku jižní*. Obě jsou spojeny úzkým pruhem zemským, úžinou Panamskou.

Amerika oblitera jest na severu mořem Ledovým, na západě okeanem Velikým, jinak Tichým, na východě okeanem Atlantským.

K Americe patří veliký ostrov Grónsko (*Grönland*), protáhlý se severovýchodně Ameriky severní.

Kromě toho patří k Americe množství ostrovů menších, protáhlých se v okeaně Atlantském mezi Amerikou severní a jižní, podél úžiny Panamské. Všem těmto ostrovům říká se „Západní Indie“ na rozdíl od Indie Východní v Asii. Největší z nich jsou: *Kuba*, *Haiti*, *Portoriko*, *Jamajka*. — Mezi ostrovy západní Indie jest též ostrov *St. Salvador* (Sv. Spasitel), nazvaný tak Křesťanem Kolumbem, který první z Evropanů přistál u toho ostrova.

Z poloostrovů jsou největší při Americe severní, a to *Labrador* (severovýchodní cíp Ameriky severní), *Florida* (zabíhající do oceánu Atlantského k západní Indii) a *Kalifornie* (vybíhající na jih z pevniny severoamerické do oceánu Tichého).

Amerika jest asi s polovice vysočinou a s polovice nížinou. Z horstev amerických nejmohutnější jsou *Kordillery*. Táhnou se po celém západním břehu a tvoří mohutnou hráz proti oceánu Tichému.

V Kordillerách jest mnoho vysokých hor, vyšších než v Alpách, většinou sopek.

Také na východním pobřeží Ameriky jižní jsou vysoké hory.

Nížiny prostírají se nejvíce podél velkých řek a podél moře Ledového.

Z řek amerických největší jsou tyto:

Mississippi protéká jihovýchodní částí Ameriky severní směrem jižním a vlévá se do oceánu Atlantského.

Řeka *Amazonská* jinak *Marañon* protéká severní částí Ameriky jižní, hlavně směrem východním, a vlévá se do oceánu Atlantského.

La Plata skládá se z několika řek a protéká jižní částí Ameriky jižní, směrem jižním, a vlévá se též do oceánu Atlantského.

V Americe jest též množství jezer, zvláště v Americe severní. Největší jsou ve skupině pěti jezer *Kanadských*, ve východní části Ameriky severní. (Vodopád *Niagarský*.)

Podnebí v Americe jest pro velkou rozlohu země různé dle krajin. Celkem však jest tu podnebí mírnější. V Americe jižní jest teplejší než v severní.

Plodiny přírodní: z živočišstva jest tu užitečná lama, z dravců lední medvěd, jaguar a puma. Různé ptactvo a hadi.

Z rostlinstva: obilí všeho druhu, tabák, bavlna, rostliny tropické, koření, káva, cukrovník a j. Vzácné druhy dříví.

Z nerostů: uhlí, sůl, petrolej, mramor, železo, měď, rtuť, cín, olovo, stříbro, zlato a drahokamy (démanty).

V Americe žije asi 120 milionů obyvatelů; tedy 3krát méně než v Evropě.

Obyvatelé jsou z části domorodci, většinou však přistěhovalci z Evropy.

Z domorodců přebývají v severních končinách *Eskymáci*, v lesích a na pastvinách ostatní Ameriky *Indiáni*, pleti rudé.

Z Evropanů jsou tu v severní Americe *Angličané*, ve střední a v jižní *Španělé* (na západě) a *Portugalci* (na východě).

Domorodci jsou většinou pohané a jen z malé části křesťané. Ostatní obyvatelstvo jest víry křesťanské, a to hlavně evangelické v severní a katolické ve střední a v jižní Americe.

Domorodci živí se hlavně lovem zvěře a v horkých krajinách též sbíráním ovoce.

Vzdělávání půdy a chov dobytka jsou v rukou Evropanův. Obé se velice šíří a zdokonaluje.

Průmysl jest ve velké dokonalosti, a to hlavně v Americe severní. Nejvíce tu kvete *strojnictví*.

Obchod americký jest velice čilý, a to zase v Americe severní. Z Ameriky se vyvázejí hlavně plodiny přírodní a dovážejí se výrobky průmyslové.

K nám do Evropy byly dovezeny z Ameriky brambory a tabák.

V Americe mají Evropané osad o mnoho méně než v jiných dílech světových. Osady tu mají Angličané, Španělé, Francouzové, Nizozemané, Dánové. Přistěhovalci zřídili si tu samostatné státy, a to samé republiky.

Ze státův amerických jsou největší: *Unie* (Spojené Státy severoamerické), o něco menší než Evropa, *Brasílie*, o něco menší než Unie, (rozkládající se ve východní části Ameriky jižní), *Britská Amerika* mezi Uníí a mořem Ledovým jest v rukou anglických.

Největší města americká jsou:

New-York (Ňu York), největší pobřežní město Unie při okeaně Atlantském. ($1\frac{1}{3}$ milionu obyvatelův.) Velkolepý průmysl a světový obchod. — S Novým Yorkem spojen jest obrovským mostem řetězovým *Brooklyn* (přes $\frac{1}{2}$ mil. obyv.), rozkládající se na protějším ostrově zvaném Long Island. Zde bydlí novoyorští boháči.

Filadelfie (skoro milion obyv.), velké, průmyslové město Unie. Mnoho historických památek. Zde jest pohřben Benjamin Franklin, vynálezce bleskosvodu; zemř. 17. dubna 1790.

Boston ($\frac{2}{5}$ mil. obyv.), nejbohatší město obchodní po Novém Yorku. Rodiště Benjamina Franklina; nar. 17. ledna 1706.

Rio de Janeiro, hlavní město brasílské. (Skoro $\frac{1}{3}$ mil. obyv.) Velký přístav. Universita, hvězdárna. Středisko obchodu jihoamerického.

Australie.

Australie jest nejvíce vzdálena Evropy. Jest o málo menší než Evropa (asi o $\frac{1}{10}$).

Australie oblitera jest okeanem Tichým a Indickým.

Z četných ostrovův australských největší jsou *Nová Guinea*, severně Australie, a *Nový Zéland*, jihovýchodně Australie (asi jako $\frac{1}{2}$ říše Rakousko-uherské).

Australie jest většinou nížinou.

Horstva pnou se hlavně na východním pobřeží a na ostrovech. Mají mnoho sopek.

Z řek nejznámější jest *Murray*. Protéká jihovýchodní částí Australie směrem západním a vlévá se do okeanu Indického.

Podnebí jest dle krajin různé. V severní Australii horké, v jižní mírné. — V severní střídají se jen dvě počasí roční (léto a zima). V jižní Australii čtvero jako u nás, jen s rozdílem, že je-li u nás léto, jest tam zima a naopak.

Zvířena australská vyznamenává se množstvím pestrých ptákův.

Z rostlinstva daří se tu mnoho rostlin zvláštních.

V celé Australii žije více než 5 milionů obyvatelů, tedy více než 2krát tolik jako na Moravě.

Obyvatelé jsou domorodci, pleti hnědé, většinou *pohané* a přistěhovalci, hlavně Angličané, kteří mají vládu nad veškerou pevninou australskou a nad přibližnými ostrovy. Na ostrovech některých také vládnou Francouzové, Španělé, Unie severoamerická, a nejnověji se tu také počínají usazovati Němci.

Zaměstnáním lidu jest hlavně *dobývání užitečných nerostů* jako: zlata a kamenného uhlí. — *Rolnictví*, které se přičiněním přistěhovalců stále zdokonaluje, i *chov dobytka* utěšeně zkvétá.

Průmysl a obchod přičiněním přistěhovalců (zvláště Angličanův a Číňanů) vzrůstá.

Největší město australské jest Melbourne (asi $\frac{1}{4}$ mil. obyv.), po něm Sydney při východním břehu, nejznamenitější obchodní město, středisko paroplavy, lov velryb. — Universita, hvězdárna.

Pevnina a moře.

Evropu, Asii, Afriku, Ameriku a Australii se všemi ostrovy k nim patřícími nazýváme suchou zemí neboli pevninou.

Naše země, která má podobu koule, nemá však na povrchu svém samou suchou zemi, nýbrž, jak už dříve bylo uaznačeno, mezi jednotlivými díly světovými rozkládá se ohromné množství vody. Vodu tuto nazýváme mořem.

Na povrchu zemském zaujímá pevnina $\frac{1}{4}$, moře $\frac{3}{4}$ veškeré plochy.

Jako pevninu rozdělujeme v patero dílů, tak podobně rozeznáváme i *patero moří* světových.

Moře ta mezi sebou souvisí.

Největší jest okean Tichý, jinak Veliký, větší než celá pevnina. Rozkládá se mezi Asií, Australií a Amerikou.

Mezi Evropou, Asií, Afrikou a Amerikou rozlévá se okean Atlantský.

Jižně Asie, mezi Afrikou a Australií, prostírá se okean Indický.

Severně Evropy, Asie a Ameriky jest severní Ledové moře, a jižní končiny okeanu Tichého, Atlantského a Indického přecházejí v jižní Ledové moře.

Velká tato moře zabíhají na mnohých místech hluboko do pevniny a tvoří tu moře menší nebo zálivy. — Která moře znáte při Evropě?

(Čl. „Moře“.)

IV.

ZEMĚ JAKO TĚLESO NEBESKÉ.

SLUNCE, MĚSÍC A HVĚZDY.

Se 7 vyobrazeními v textu.

Podoba země.

Kdyby někdo cestoval z domova našeho stále na západ, prošel by mnohými krajinami evropskými, až by přišel k moři. — Ke kterému? — Kdyby pak dále po lodi se plavil na západ, došel by do kterého dílu světa? — Podobně, jako plul po moři stále na západ, mohl by i Amerikou směrem tímto projít, až by došel opět ku břehu mořskému. — Ku kterému moři? — I tento okean možno přelouti směrem západním a připlouti pak ku břehům kterého dílu světa? — Kdyby pak i Asií dále se ubíral na západ, přišel by konečně zase do Evropy a dále i na místo, ze kterého původně vyšel.

Nepřišel by tedy nikde na kraj země, kde by nemohl dále a byl nucen se vrátiti.

Takováto cesta kolem veškeré země byla již vícekrát vykonána, a to nejen směrem západním, nýbrž i směry jinými, jako: východním, severovýchodním a podobným.

Tím, že zemi naši lze všemi směry projít v čarách kruhovitých, jest dokázáno, že má podobu koule.

Země jest koule ohromná; její průměr (to jest myšlená přímka spojující dva body povrchu zemského a procházející středem zemským) obnáší 12.710 *km* a obvod více než 40.000 *km*.

Koule zobrazující naši zemi slove *globus*.

Také slunce, měsíc a hvězdy jsou tvaru kulatého.

Země, slunce, měsíc i všechny hvězdy vznášejí se zcela volně v prostoru světovém, nejsouce na ničem ani zavěšeny ani podepřeny.

Prostoru tomu říkáme *vesmír*.

Osvětlení země.

Země dostává světlo i teplo od slunce. Bez světla a tepla slunečního přestal by veškeren život.

Slunce jest milionkrát větší než naše země. Že se nám zdá malým, toho příčinou jest nesmírná jeho vzdálenost. Slunce jest vzdáleno země skoro 150 milionů kilometrů.

Také měsíc osvětluje zemi naši, ale nezahřívá, protože sám vlastního světla ani tepla jako slunce nemá. Světlo měsíčné jest jen odrážející se světlo slunečné.

Slunce osvětluje měsíc, který se nám leskne.

Také měsíc jest koule ohromná, menší však nežli naše země. Měsíc jest padesátkrát menší nežli země. Vzdálen jest země asi 384.000 kilometrův.

(Čl. „Země, slunce, měsíc a hvězdy“.)

Slunce osvětluje zemi; ale země majíc podobu koule nemůže býti najednou všechna osvětlena.

Polovice jest vždy osvětlena a polovice zatemněna.

Říkáme, že strana ke slunci obrácená má světlo čili den a strana od slunce odvrácená má tmu čili noc.

(Čl. „Den a noc na povrchu zemském“.)

Pohyb země.

Nám se zdá, že slunce vychází, na obloze vystupuje, sklání se, a konečně že zapadá. Ve skutečnosti však jest tomu zcela opačně. Slunce pevně stojí, a země se točí.

Kdyby někdo prostrčil nějakou kulí drát tak, aby drát ten procházel středem té kule, a točil pak kulí tou kolem drátu, zobrazil by tím naši zeměkouli pohybující se podobně. — Zemí naši však žádný takový drát není provlečen. Myslíme-li si přímkou, spojující dva body povrchu zemského a procházející středem zemským, kolem níž země se otáčí, jmenuje se přímkou ta *osou zemskou* a konce její (body na povrchu zemském) *točnami* čili *poly*.

Rozeznáváme točny dvě, *severní* a *jižní*.

Země pohybuje se (otáčí se) kolem své osy od západu na východ. Otočí-li se jednou, vystřídá se na veškeré zemi den a noc. Dobu tu rozdělujeme na 24 hodiny.

Země netočí se však pouze kolem své osy, nýbrž obíhá zároveň kolem slunce. Oběh ten jest velice rychlý, tak že ho ani nepozorujeme, podobně jako nepozorujeme otáčení se země kolem osy.

Cesta, kterou země kolem slunce vykoná, podobá se *ellipse*, a říkáme jí *dráha zemská*.

Rovina, drahou zemskou omezená, jmenuje se *slunník* (*ekliptika*).

Dráha zemská jest více než šestkrát delší nežli vzdálenost země od slunce.

Aby země oběhla jednou kolem slunce, potřebuje k tomu 365 dní a skoro 6 hodin, kteroužto dobu nazýváme 1 rokem.

Rok nemá však 365 dní a 6 hodin, nýbrž pouze 365 dní. Aby pak chyba, vzniklá vynecháním 6 hodin se napravila, počítá se každý čtvrtý rok o jeden den delší, tedy o 366 dnech.

Rok o 366 dnech jmenuje se přestupný.

Pohyb země jest tedy dvojit. 1. Kolem osy a 2. kolem slunce. (Čl. „Pohyb země“.)

Rozměry na zeměkouli.

Povrch veškeré zeměkoule měří přes 500 milionů čtverečných kilometrů, tedy více než padesátkrát tolik jako Evropa, 800krát tolik jako říše Rakousko-uherská, čili 22½tisíckrát tolik jako Morava.

K snadnějšímu rozdělení povrchu zemského myslíme si na něm rozličné kruhovitě nebo obloukovitě (polokružné) čáry.

Nejdůležitější jest rovník, nebo-li obvod zeměkoule. — Rovník jest tedy myšlený kruh, který stejně vzdálen jest obou točen.

Rovníkem rozdělena jest země na dvě polokoule, a sice: *polokouli severní a polokouli jižní*.

Rovník jako každý kruh rozdělujeme na 360 stupňů, z nichž každý má 15 zeměpisných mil, čili 111,3 km délky.

Spojením obou točen polokruhy, z nichž každý prochází jedním stupněm na rovníku, vznikne 360 myšlených polokruhů, kterým říkáme poledníky.

Všecka místa na témž poledníku od severní točny až po jižní mají v touž dobu poledne. Místa na polednicích na východ ležících mají po poledni, a to čím dále jsou, tím déle mají už po poledni, místa pak na polednicích na západ ležících mají podobně delší nebo kratší dobu ještě před polednem.

Z poledníků nejdůležitější jest *poledník první* čili 0°, který myšleně jde podél ostrova Ferra mezi ostrovy Kanárskými, severozápadně Afriky. Proto poledník ten také *Ferrským* se nazývá.

Poledník Ferrský dělí zemi na *polokouli východní a západní*.

Na polokouli východní jest *Evropa, Asie, Afrika a Austrálie*; na polokouli západní *Amerika*.

Všech poledníků jest tolik, kolik jest stupňů na rovníku.

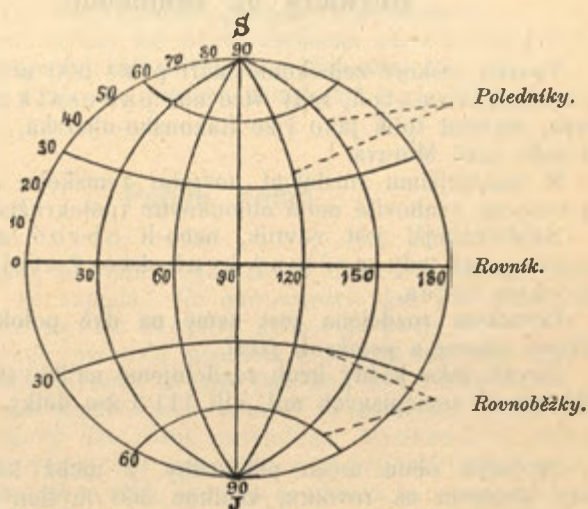
Poledníky počítáme od poledníku Ferrského na východ a na západ. Jest tedy 180 poledníků na polokouli východní a 180 na polokouli západní.

Vzdálenost některého místa na zeměkouli od hlavního č. Ferrského poledníku na východ nebo na západ slove zeměpisná délka.

Zeměpisná délka jest *východní*, je-li místo určované na polokouli východní, nebo *západní*, je-li místo to na polokouli západní.

Každý poledník (jako polokruh) jest rozdělen rovníkem na dva čtvrtkruhy čili čtvrtníky poledníkové. Ty dělí se každý na 90 stupňů, které se počítají od rovníku k točnám.

Každým stupněm na poledníku možno si vésti myšlený kruh, rovnoběžný s rovníkem. To jsou *kruhy rovnoběžné* čili *rovnoběžky*.

Z rovnoběžek nejdůležitější jsou *obratníky* a *kruhy točnové* čili *polární*.

Obratníky jsou dva, *obratník rakův*, vzdálený $23\frac{1}{2}$ stupně od rovníka na sever, a *obratník kozorožcův*, $23\frac{1}{2}$ stupně od rovníku na jih.

Rovněž i kruhy polární jsou dva, a sice: *severní kruh polární* ($66\frac{1}{2}$ stupně od rovníka k severní točně) a *jižní kruh polární* ($66\frac{1}{2}$ stupně od rovníka k jižní točně).

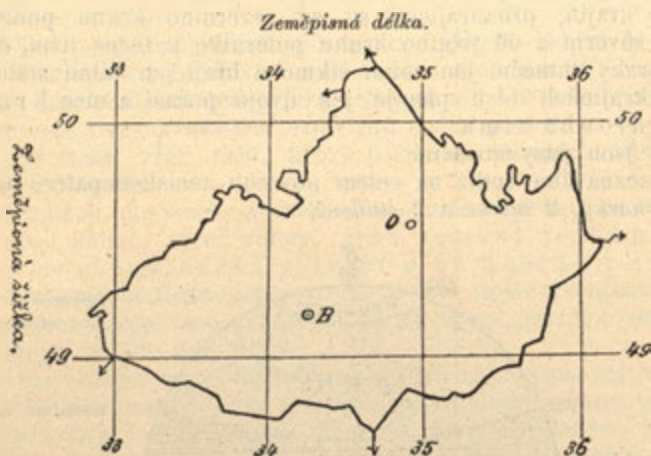
Ravnoběžnými kruhy určuje se vzdálenost některého místa na zeměkouli od rovníka, a slove zeměpisná šířka.

Zeměpisná šířka jest *severní* nebo *jižní*, dle toho, leží-li místo určované na polokouli severní nebo jižní.

Brno leží za 49. kruhem rovnoběžným na polokouli severní a za 34. poledníkem na polokouli východní, a říkáme, že Brno

má více než 34 stupně východní délky a více než 49 stupňů severní šířky.

Morava přesahuje 33. a 36. stupeň východní délky a 49. a 50. stupeň severní šířky.

Určete zeměpisnou délku a šířku Vídně, Paříže a jiných větších měst, říše Rakousko-uherské, Evropy a jiných států a dílů světových!

Pásy zemské.

Obratníky a kruhy polárními rozdělen jest povrch zemský na patero pásů čili pásem, jež liší se od sebe jak teplotou, tak i mnohými jinými zjevy přírodními.

Paprsky sluneční čím kolměji dopadají, tím více hřejí, a tím méně hřejí, čím šikměji na zemi padají.

Na rovník a krajiny kolem rovníka až po oba obratníky dopadají paprsky sluneční buď zcela kolmo, nebo skoro kolmo, a proto v této části naší zeměkoule jsou stále veliká horka. Tuto část zeměkoule nazýváme horkým pásem.

V pásu horkém jest pouze jedno počasí, totiž stálé léto.

Mezi obratník rakův a severní kruh polární, jakož i mezi obratník kozorožcův a jižní kruh polární dopadají paprsky sluneční šikmo, nejsou tedy tak horkými a nespůsobují takového vedra jako

v pásu horkém, za to však jsou příčinou čtyř různých počasí ročních, jara, léta, podzimu a zimy v těchto krajinách. Krajiny tyto jmenujeme pro mírné počasí pásy **mírnými**.

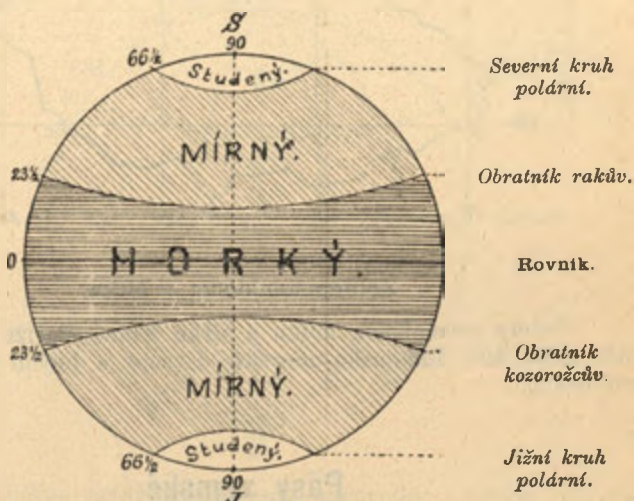
V mírných pásích je tím tepleji, čím blíže k obratníkům a tím chladněji, čím blíže ke kruhům polárním.

Do krajin, prostírajících se od severního kruhu polárního k točně severní a od jižního kruhu polárního k točně jižní, dopadají paprsky sluneční jen velmi šikmo a hřejí jen velmi málo.

V krajinách těch panuje jen dvoje počasí a sice krátké léto a dlouhá zima.

To jsou pásy studené.

Rozeznáváme tudíž na celém povrchu zemském patero pásův, a to: 1 horký, 2 mírné a 2 studené.

Patero zemských pásův.

V jakém pásu prostírá se Morava, Evropa, Asie, Afrika, Amerika a Austrálie?

Roční časy.

Země obíhá kolem slunce v čáře elliptické. Jest tedy někdy slunci blíže, někdy dále něho. Čím dále jest země od slunce, tím dopadají na ni paprsky sluneční kolměji (příkřeji). Čím jsou paprsky sluneční příkřejší, tím jsou teplejší, a tím méně hřejí, čím šikměji dopadají.

Na rovník dopadají paprsky sluneční kolmo, a proto v krajinách kolem rovníka slunce více hřeje než v krajinách točnových, kam paprsky sluneční velmi šikmo dopadají.

V létě vidáme slunko výše nad sebou než v zimě. Paprsky dopadají k nám v létě příkřeji než v zimě, a proto jsou v létě teplejší než v zimě.

Kdyby země stála osou na ekliptice kolmo, dopadaly by paprsky sluneční k nám a vůbec na každé místo povrchu zemského po celý rok (stále) stejně příkře nebo šikmo. Následkem toho bylo by na těch kterých místech ustavičně stejné počasí.

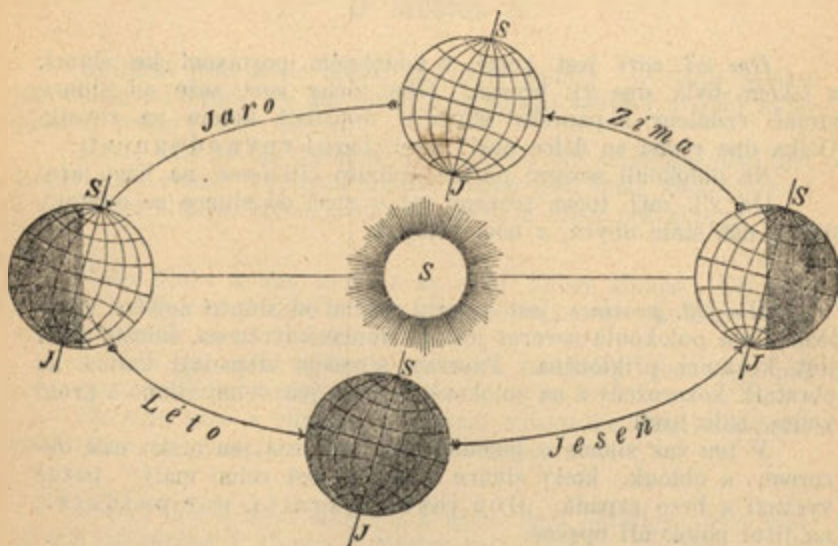
Tak tomu však není, nýbrž počasí na mnohých místech se během roku mění.

Příčinou této změny počasí jest to, že země nestojí na ekliptice osou svojí kolmo, nýbrž *šikmo*. Osa zemská jest ku ploše dráhy své nakloněna a tvoří s ní úhel $66\frac{1}{2}$ stupně.

Nakloněním tímto nejsou točny vždy stejně vzdáleny slunce a paprsky sluneční nedopadají na určitá místa povrchu zemského vždy stejně příkře nebo šikmo.

Osa zemská jsouc nakloněna zůstává nakloněna stále stejně, a to tak, že severní i jižní pol směřují ve stejné strany, a tak se země pohybuje kolem slunce. Tím se stává, že jednou k slunci nakloněna jest točna severní, jindy točna jižní. Dvakrát pak do roka stojí obě točny od slunce stejně daleko.

Z tohoto rozličného postavení točen ke slunci vzniká čtvero časů ročních.

Čtvero časů ročních.

Dne 21. března jest země tak obrácena ke slunci, že obě točny stejně od něho jsou vzdáleny. Paprsky sluneční dopadají kolmo na rovník. Den na všech místech povrchu zemského trvá právě tak dlouho jako noc, totiž 12 hodin, a říkáme, že jest *jarní rovnodennost*.

U nás, na severní polokouli, jest počátek jara, na jižní polokouli počátek podzimu.

Od 21. března pohybuje se země dále na své dráze kolem slunce, při čemž točna severní stále víc a více k slunci se naklání. Slunce zdánlivě vystupuje stále výše nad obzor a opisuje den po dni větší oblouk. Na severní polokouli dne přibývá a noci ubývá, kdežto na polokouli jižní jest tomu opačně.

Dne 22. června jest severní točna k slunci nejvíce nakloněna. V ten den jest země od slunce nejdále. Celá polokoule severní jest k slunci přikloněna, jižní odvrácena. Paprsky sluneční dopadají kolmo na obratník rakův. Na ostatní pak místa severní polokoule dopadají paprsky ty mnohem příkřeji než na polokouli jižní, a proto jest na severní polokouli počasí teplejší než na jižní.

Na severní polokouli jest den nejdelší, noc nejkratší, na jižní opačně.

U nás jest počátek léta, na polokouli jižní počátek zimy.

Od 22. června pohybuje se země dále. Na severní polokouli se den krátí, a noci přibývá, na jižní jest zjev opačný.

Dne 23. září jest země v podobném postavení ke slunci, v jakém byla dne 21. března. Obě točny jsou zase od slunce stejně vzdáleny a paprsky sluneční dopadají kolmo na rovník. Délka dne rovná se délce noci; *podzimní rovnodennost*.

Na polokouli severní počíná *podzim* čili *jeseň*, na jižní jaro.

Od 23. září točna severní víc a více od slunce se odvrací, dne u nás stále ubývá, a noci přibývá.

Dne 22. prosince jest severní točna od slunce nejvíce vzdálena. Celá polokoule severní jest od slunce odvrácena, kdežto jižní jest k slunci přikloněna. Paprsky sluneční dopadají kolmo na obratník kozorožcův a na polokouli severní jen velmi šikmo a proto velice málo hřeje.

V ten čas slunce o polednách stojí u nás jen nízko nad obzorem, a oblouk, který slunce opisuje, jest velmi malý; pozdě vychází a brzo zapadá. Den jest nejkratší, noc nejdelší; na jižní polokouli opačně.

Na polokouli severní počíná *zima*, na jižní *léto*.

Na Moravě a v Čechách svítí slunce (přibližně):

Hodin: dop. odp. Trvá:

Dne	21. března	od 6—6;	den 12 h.,	noc 12 hod.;	počíná se <i>jaro</i> .
"	22. června	" 4—8;	" 16 "	" 8 "	" " <i>léto</i> .
"	23. září	" 6—6;	" 12 "	" 12 "	" " <i>podzim</i> .
"	22. prosince	" 8—4;	" 8 "	" 16 "	" " <i>zima</i> .

Jaro trvá od 21. března do 22. června.

Léto " " 22. června " 23. září.

Podzim " " 23. září " 22. prosince.

Zima " " 22. prosince " 21. března.

V krajinách mezi oběma obratníky (horký zeměpás) jest rozdíl mezi délkou dne a noci po celý rok nepatrný. — Čím dále však od obou obratníků k točnám, tím jeví se rozdíl větším. — Tak na točnách trvá půl roku den a půl roku noc.

Polední stín ukazuje na severní polokouli vždy na sever, na jižní na jih. — Na rovníku od 21. března do 23. září na jih a ve druhé polovici roku na sever.

(Čl. „Patero zemských pásův“.)

O měsíci.

Kolikrát jest měsíc menší než naše země? — Jak daleko jest měsíc od země? — Má měsíc své vlastní světlo? — Od koho dostává světlo?

Měsíc zdá se tak velkým jako slunce, ale ve skutečnosti jest menší nežli země. Příčinou tohoto klamu jest větší jeho blízkost k zemi než slunce. Měsíc jest nám 400krát blíže než slunce.

Měsíc obíhá kolem země a se zemí kolem slunce. Při tom jest k zemi vždy touž stranou obrácen. Kolem země oběhne jednou za $29\frac{1}{2}$ dne.

Jelikož jest měsíc jako země tvaru kulatého, jest vždy jen jedna polovice jeho osvětlena.

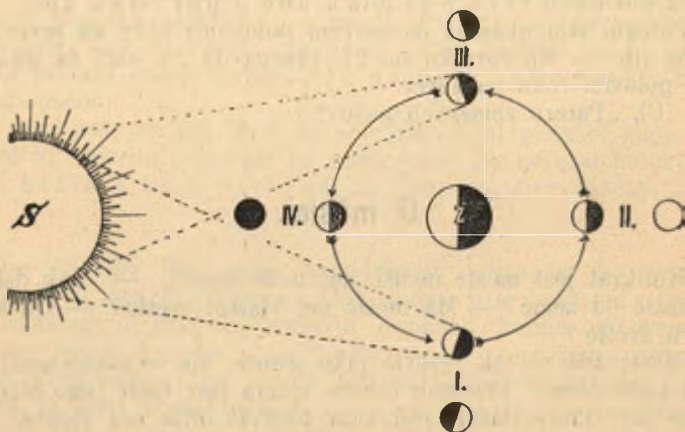
Příčinou toho a různého postavení měsíce ke slunci a k zemi spatřujeme na měsíci rozličné části osvětlené.

Stojí-li měsíc mezi sluncem a zemí, jest osvětlená jeho část od nás odvrácena k slunci, a měsíce nevidíme. Tu říkáme, že je **nový** měsíc. Měsíc ráno se sluncem vychází a s ním též zapadá.

Za 7 dní a asi 9 hodin odchýlí se měsíc na své dráze kolem země o čtvrt kruhu (90 stupňů) na východ. Vidíme pravou polovici jeho osvětlenou, což se jeví jako světlý polokruh. Hned s večera bývá vysoko na obloze a k půlnoci zapadá. Říkáme, že jest první čtvrt.

O sedm dní a devět hodin později stojí měsíc zase o čtvrt kruhu dále na východ a to tak, že země jest mezi ním a sluncem. Osvětlená polovice měsíční jest celá k nám obrácena. Vidíme měsíc jako světlý kotouč. Tu měsíc vychází večer, svítí po celou noc a ráno zapadá. To jest úplněk.

Zase o sedm dní a skoro devět hodin později jest měsíc na své dráze opět o 90 stupňů dále, a nám jeví se jako světlý polokruh; neboť vidíme jej na levé polovici jeho osvětlený. Měsíc tu vychází až o půl noci a k ránu zapadá. To jest poslední čtvrt.

Osvětlení měsíce.

I. První čtvrt. — II. Úplněk. — III. Poslední čtvrt. — IV. Nový měsíc.

Od nového měsíce do úplňku měsíce přibývá. Poznáváme to též dle podoby jeho ☾ = D (dochází, dorůstá, doplňuje se).

Od úplňku do nového měsíce ho ubývá. Poznáváme to rovněž dle podoby jeho ☾ = C (couvá čili ubývá).

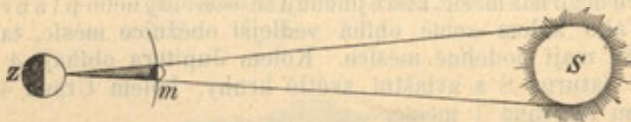
Povrch měsíce, jak hvězdáři dokázali, jest podobný povrchu země. Velké roviny střídají se s vysokými horami.

(Čl. „O měsíci, jeho pohybu, světlosti a povrchu“.)

Zatmění slunce a měsíce.

Měsíc obíháje kolem země mívá rozličné postavení k zemi a ke slunci. Tak při novém měsíci stojí mezi zemí a sluncem, ač ne vždy ve přímé čáře; a v době úplňku stojí zase za zemí, ovšem též ne vždy v čáře přímé. Někdy výše, někdy níže.

Přijde-li měsíc na své dráze přímo mezi slunce a zemi (nový měsíc), zakrývá nám část slunce, nebo i celý kotouč sluneční, a nám se zdá, jakoby se slunce zatmívalo, ale zatmívá se vlastně země, na kterou měsíc vrhá svůj stín. Zjev tento měl by se tedy jmenovati zatměním země; avšak lidé z krajín zastíněných nevidouce slunce říkají, že nastalo zatmění slunce.

Zatmění slunce.

Vstoupí-li země v přímou čáru mezi slunce a měsíc (za úplňku) tak, že země vrhá stín svůj na měsíc, nastává částečné nebo úplné zatmění měsíce.

(Stín země má podobu kruhovou a tím se též dokazuje kulatost země.)

Zatmění měsíce.

Rozeznáváme tedy zatmění slunce a měsíce. Každé může býti buď úplné nebo částečné.*)

O hvězdách.

Kromě slunce a měsíce vidíme na obloze ještě ohromné množství hvězd, vesměs těles nebeských, která jsou též kulovitá.

Hvězdy mají buď své vlastní světlo a zdánlivě se nepohybují (jako slunce), a tu říkáme jim stálice, nebo dostávají světlo své

*) Za této příležitosti upozorní žáky na nejbližší zatmění měsíce i slunce v tomto roce. Možná-li, vyveď žáky v dotčený den nebo večer (není-li to příliš pozdě) na místo, odkud by zjev ten mohli pozorovati.

od stálic, kolem nichž se otáčejí (jako země), a slovou oběžnice čili planety.

Oběžnice jsou hlavní a vedlejší.

Slunce jest stálice, země oběžnicí hlavní, měsíc vedlejší.

Podobných oběžnic, jako jest naše země, má slunce ještě sedm, které hvězdáři takto pojmenovali a dle vzdálenosti od slunce seřadili: *Merkur* (Dobropán), *Venuše* (Krasopaní), *Mars* (Smrtonoš), *Jupiter* (Kralomoc), *Saturn* (Hladolet), *Uran* (Nebeštanka), *Neptun* (Vodan); země jest na třetím místě, za Venuší.

Nejznámější jest nám jasně zářící Venuše, kterou vidáme brzy po západu slunce (jako večernici), nebo před východem jeho (jako jitřenku čili dennici).

Slunci nejbliže jest Merkur, nejdále slunce jest Neptun.

Mezi Martem a Jupiterem jest více než 200 drobných oběžnic, menších nežli náš měsíc, které jmenují se *asteroidy* nebo *planetoidy*.

Jako kolem země obíhá vedlejší oběžnice měsíc, tak i jiné oběžnice mají podobné měsíce. Kolem Jupitera obíhají 4 měsíce; kolem Saturna 8 a zvláštní světlé kruhy, kolem Urana 4 měsíce a kolem Neptuna 1 měsíc.

Kromě jmenovaných hvězd objevují se ob čas na obzoru hvězdy, při nichž viděti jest světlý pruh v podobě rozčesaných vlasů nebo koňského ohonu, rozličné délky. Jsou to vlasatice čili komety.

Tak jako naše země točí se kolem své osy a obíhá kolem slunce v čáře elliptické, tak podobně kolem slunce obíhají i planety ostatní. Dráha jejich jest tím větší, čím jsou od slunce vzdálenější.

Slunce a všechny jeho oběžnice se svými měsíci, jakož i vlasatice, které kolem slunce obíhají, tvoří dohromady sluneční soustavu.

Slunce jest stálice. Svítí svým vlastním světlem. Kromě něho jest však ještě veliké množství jiných stálic, jež rovněž svým vlastním světlem svítí. Poznáváme je podle třepotavého (hněd zeleného, hněd červeného) světla.

Hvězdáři sestavili všechny stálice oku patrné ve skupiny, jimž říkáme souhvězdí.

Nejznámější souhvězdí jsou: *Velký a Malý Medvěd* (Vůz); poslední hvězda v ohonu malého medvěda slove polární čili severka, protože ukazuje stále na sever, což jest důležité cestovatelům, zvláště plavcům na moři. *Orion* a souhvězdí *Velkého psa*, ve kterém jest nejjasnější hvězda celé oblohy, zvaná *Sirius*. (V zimě s večera bývá ji viděti na jižním nebi.) —

Velmi důležitá jsou též souhvězdí zvířecího kruhu (zvěrokruhu), jenž jest na rozhraní severní a jižní polokoule (klenby) nebeské.

Kdybychom ekliptiku rozšířili do nekonečna, procházela by tímto zvěrokruhem.

Jména jednotlivých souhvězdí zvěrokruhu jsou: *Skopec, Býk, Blíženci — Rak, Lev, Panna — Váhy, Štír, Střelec — Kozorožec, Vodnář, Ryby.*

(Čl. „Oběžnice, vlasatice, stálice“.)

OBSAH:

I. Morava.

	Strana
Hranice a velikost země	9
Horstva a nížiny	9
Vodstvo: a) Řeky	11
b) Rybníky	14
Podnebí	14
Obyvatelstvo: a) Dle národnosti	14
b) Dle náboženství	17
c) Dle zaměstnání	18
Polní hospodářství, chov dobytka a lesnictví	18
Plodiny přírodní	19
Průmysl a obchod	20
Prostředky dopravní: 1) Průmyslové a obchodní komory	22
2) Silnice	23
3) Železnice	23
4) Pošty a telegrafy	25
Správa zemská: I. Politické a soudní rozdělení země	26
II. Samospráva země	27
Školství	28
Místopis	30
Přehled důležitějších míst na Moravě dle počtu obyvatelstva	36
Dodatek: O kreslení map	38

II. Říše Rakousko-uherská.

Rozloha země	41
Povrh půdy	42
Vodstvo: a) Řeky	43
b) Jezera a moře	46
Podnebí	48
Obyvatelstvo	48
Polní hospodářství a chov dobytka	49
Užitečné nerosty	50
Průmysl a obchod	50
Prostředky dopravní: 1. Silnice	51
2. Železnice	51
3. Plavba	52
4. Pošty, telegrafy a telefony	53
Školství	53
Správa říšská	53
Ústava	54

	Strana
Jednotlivé korunní země:	
A) Předlitavsko: Čechy	55
Morava	60
Slezsko	60
Dolní Rakousy	62
Horní Rakousy	64
Solnohrady	65
Štýrsko	65
Korutany	66
Tyroly s Vorarlberkem	66
Krajina	66
Přímoří	67
Dalmacie	67
Halič	68
Bukovina	68
B) Zalitavsko: Uhry	69
Sedmíhrady	70
Charvatsko a Slavonie	71
C) Obsazené území: Bosna a Hercegovina	72
Přehled korunních zemí s hlavními městy	72

III. Patero dílů světa.

Evropa : Hranice a velikost	77
Poloostrovy a ostrovy	77
Vodstvo: a) Moře	78
b) Jezera	79
c) Řeky	79
Horstva	81
Nížiny	82
Podnebí	82
Obyvatelstvo: a) Dle národnosti	83
b) Dle náboženství	84
Plodiny přírodní	84
Polní hospodářství a chov dobytka	85
Průmysl a obchod	85
Dopravní prostředky	86
Státy a vláda	86
Vzdělanost	87
Jednotlivé státy evropské:	
Velká Britannie a Irsko	87
Francie	89
Rakousko-uhersko	90
Německo	91
Rusko	93
Italie	95
Španělsko	97
Portugalsko	97
Belgie	98
Nizozemsko	99
Dánsko	100
Švédsko a Norsko	100
Švýcarsko	101

	Strana
Rumunsko	102
Srbsko	102
Bulharsko	103
Černá Hora	103
Turecko	103
Řecko	104
Přehled evropských států s hlavními městy	105
Přehled evropských států dle velikosti	105
Přehled evropských států dle obyvatelstva	106
Důležitější města evropská dle velikosti	106
Přehled mincí v jednotlivých státech evropských	107
Ostatní díly světové	107
Asie	108
Afrika	110
Amerika	112
Australie	115
Pevnina a moře	116

IV. Země jako těleso nebeské.

Podoba země	119
Osvětlení země	119
Pohyb země	120
Rozměry na zeměkouli	121
Pásy zemské	123
Roční časy	124
O měsíci	127
Zatmění slunce a měsíce	129
O hvězdách	129

Důležitější opravy.

Na str. 9. řádek 9. zdola za r. 1184., polož r. 1185.,

"	"	12.	"	9.	"	"	hradu polož města
"	"	17.	"	14.	"	"	r. 1778. " r. 1777.
"	"	26.	"	10.	shora	"	Bystrice pod Pern. polož Bystrice nad Pern.
"	"	27.	"	13.	zdola	"	zemská (2) polož zemský (1).
"	"	29.	"	4.	"	"	Gymnasii jest 22, a to 8 českých a 14 něm. polož
						"	Gymnasii jest 21, a to 8 českých a 13 něm.
"	"	29.	"	18.	zdola	vypust,	v součtu stůž 21 gymnasium.
"	"	32.	"	19.	"	"	gymnasium a
"	"	33.	"	11.	shora	za městys	polož město
"	"	33.	"	16.	zdola	vypust	gymnasium a
"	"	34.	"	4.	za	16.000 ob.	polož 20.000 ob.
"	"	36.	mezi	Přehled	důležitých míst	na Moravě	vlož: Vítkovice 10.709 obyv., Frenštát 5767 obyv.
"	"	42.	řádek	9.	zdola	polož:	Kde končí Lysou horou (Kahlenberkem).
"	"	44.	"	9.	shora	za Nové Řšavy	polož Staré Řšavy
"	"	48.	v článku	Obyvatelstvo	na druhém řádku	za (41,171.190)	polož (41,345.324)
"	"	48.	řádek	4.	zdola	polož Rumuni	v Uhrách, Sedmihradech a Bukovině.
"	"	48.	"	2.	"	"	Dle náboženství jsou téměř tři čtvrtiny
"	"	48.	"	1.	"	za:	Asi pětina jest polož: Asi 3 miliony jsou
"	"	49.	"	3.	shora	"	(skoro 1½ milionu); (více než 1½ milionu);
"	"	49.	"	8.	"	"	skoro 5/6 polož více než 5/6
"	"	49.	"	5.	zdola	polož:	jest v Kraljině a Korutanech.
"	"	53.	"	12.	"	za bohocny	polož: osvěty
"	"	59.	"	14. a 13.	zdola	za Gymnasium a realka	polož: Gymnasia 2 a realky 2.
"	"	59.	"	8.	za realka	polož:	realky 2.

Na některých místech v předních stranách stůž za sluje, slují — *slove, slovou*, za bydlejí bydlí, brynzu, plicním, nížinách, pořtčí, plátenictví za plátennictví, Okřšek za Okřiška, za Hradiště — Hradiště, na str. 26. za Jevičko — Jevičko, Libavá — Libová, Dvorec — Dvorce, za Brněský — Brněnský, za naši — naši, za lenu — lnu, rozváží — rozvážejí, vyváží — vyvážejí, Gmundu — Cmundu, Zvikova — Zvíkova, str. 59. bavlněnéko — bavlněného, str. 61., 62. za Olšava, Olšavě — Olša, Olši. Na některých místech za vysočina česko-moravská stůž Českomor., v šumavských — v Šumavských. Na některých místech za slovo nalézá se, nachází se polož lepší rčení — *jest*.